

Tartalom

MAURITS Ferenc: Belgiumi séták (versek)	3
DEISSINGER Ákos: Mézes Mihály (Boldog Rozália elmondása szerint ■ Pici, a kuracfalusi harcművész és vámpír azt mondja) (kisprózák)	17
BENEDEK Miklós: Ennyi ■ Hétféje ■ Kései történet (versek)	20
BÁNYAI János: A lírai én körülírása (Benedek Miklós verseskötetéről)	22
JÓDAL Rózsa: Változatok (elbeszélés)	26
GÉBER László: Van egy... ■ Szépnek látni ■ Megtörténik ■ Az érzést... (kisesszék)	31
M. SZABÓ István: Néha hallgatnak a madarak (elbeszélés)	36
Charlotte RENNER: A Molloy, Malone meghal és A Megnevezhetetlen ön-megsokszorozó elbeszélői (tanulmány) (ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor fordítása)	41
VOIGT Vilmos: Mátyás király a magyar és európai folklórbán (tanulmány)	61
JUNG Károly: Kossuth Lajos fenn az égben... (tanulmány)	75
MAJOR Nándor: Bonyodalom egy szerzőség körül (tanulmány)	88
KOCSIS Árpád: Lehull a bikini (<i>Bikini-demokrácia</i> . Kosztolányi Dezső Színház)	107
BÓZSÓ Izabella: Egy munkanélküli naplójából (<i>Simon 7 napja... már ha érdekelne bárkit is</i> . Zentai Magyar Kamaraszínház)	111

*A számban
Maurits Ferenc
alkotásait közöljük*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2012. augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2012-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Belgiumi séták

René Magritte múzeumát csodálva

*„brüsszeli
hotelszobám
ablaka*

*a
pelikán
utcára
nézett”*

rené
magritte
foszforens
törlógumija

átvilágítja
gyermekkorom

hiába
radírozom

hiába
radírozom

●

egy
pár
violaszínű
túsarkú
szandál

haldoklik
a
parkettán

●

ha
felemelem
fekete
kalapom

szellőztetem
magam

●

ha
felemelem
fekete
kalapom

megviláglik
az
agyam

●

ha
felemelem
fekete
kalapom

nem
fáj
többé
homlokom

ha
felemelem
fekete
kalapom

teliholdra
akasztom

ha
felemelem
fekete
kalapom

szürkületből
lesz
az
álom

ha
felemelem
fekete
kalapom

számból
húzom
ki
a
sálam

ha
felemelem
fekete
kalapom

éjfélíg
sántikálok

ha
felemelem
fekete
kalapom

felengedem
magam

ha
felemelem
fekete
kalapom

elsüvít
mellettem
az
árnyam

briliáns
pipám

sötéten
lúktet
az
eperfán

●

rózsaszín
porcelán
akt

robban
kobalt
ablakban

●

virgonc
angyal
pongyolában

a
hátamon
sétál

●

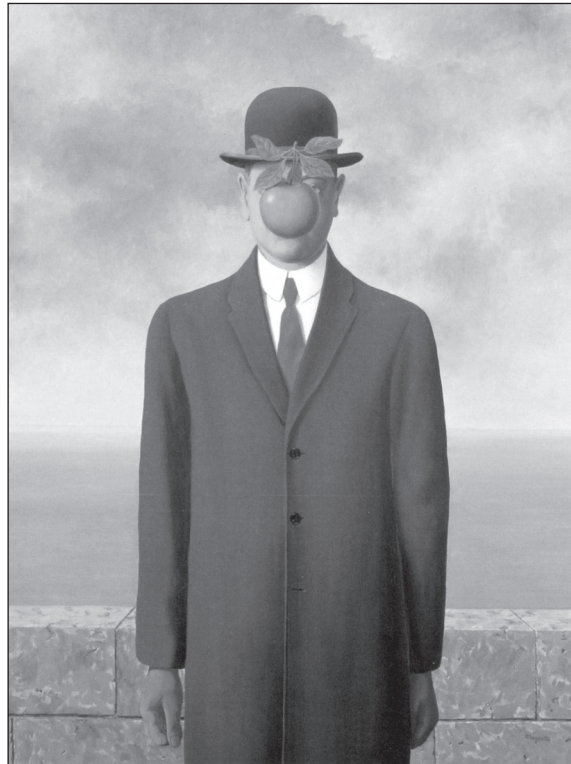
egy
csillogó
zöld
alma

arcomon
kandikál

eltakarja
előlem
az
óceánt

●

fekete
lakkcipőmből
nőnek
lábujjaim

vöröslő
akcentusok
a
körmeim

arcom
helyén
gordonka

elkábít
szomorú
zsongó
hangja

megüt
a
borzalmas
hideg
fény

felugrok
a
habfehér
báránfelhőig

befőttes-
üvegben
lovagol

egy
beképzelt
bordó
alak

dübörög
alatta
a
padló

a
megfojtott
szürke
udvaron

sárgával
felvillantom
az
árnyakat

hátranézek
agyamon
keresztül

kilyukasztva
lúke
fejem

hátról
csodálhatom
gallérom
és
bársony
hátamat

kedvesem
mereven
félve
nézi

MUSEE MAGRITTE
MUSEUM
COMBI

Valable le / Geldig op:
16/08/2011 10h00

Prix: **9,00 Eur**
Prijs:
101354247 16/08/11 10:02

MUSEUM MAGRITTE MUSEE COMBI

206 9,00 EUR
101354247 101495678
16/08/11 10h00

a
kimagasló
szőrös
fallusz-hegyet

átvilágít
rajtam
az
ég

darabokra
hullok
az
ablak
alatt

sipító
világoskék
selyem
menyasszony

pepita
fotelban

olvad
reszkető
viaszos
feneke

a
virágoskertben
napozó
aktot

agyonszurkálja
egy
kegyetlen
rózsabokor

vérzik
melle
és
puha
hasaalja

hatalmas
szürke
szikladarab
álmom

összezúz
az
ággyal

alig
szuszog
sápadt
arcom

a
szekrény
legmélyén

füstölgő
csendélet
ezüst
tálcán

lassan
lángra kap
a
festőállvány

rené
magritte
1967-ben
halt
meg

brüsszel
kertvárosában

egy
villában

irgalmatlan
árnyakkal
és
fényekkel

a
mimóza
utcában

a
múzeumok
alatt

egy
téren

gyönyörű
gótikus
templomban

a
notre-dame
au
sablou-ban

mécsest
gyűjtök

mamáért
és
dodó
bátyáért

jeff
wall

hatalmas
színes
diái

a
palais
des
beaux-arts-on

brüsszelben

modern
freskók

giottó
assisii
freskóival

kellene
őket
kiállítani

BO
ZAR
EX
PO

27.05 > 11.09.2011

JEFF WALL
The Crooked Path

PALAIS
DES BEAUX-ARTS,
BRUXELLES
PALEIS VOOR
SCHONE KUNSTEN,
BRUSSEL
CENTRE
FOR FINE ARTS,
BRUSSELS
WWW.BOZAR.BE | +32 (0)2 507 82 00

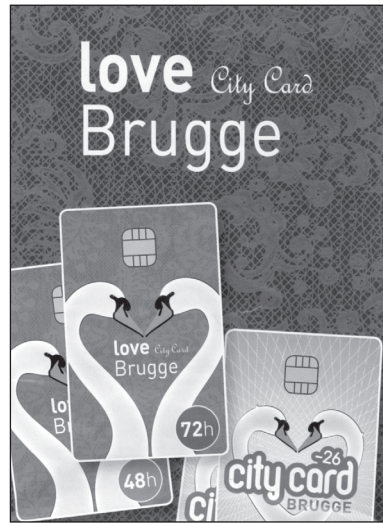
●

brugge-ben

nem
találtam
meg

nemes
nagy
ágnés

számozott
hattyúit

●

victor
horta

házában
szeretnék
élni

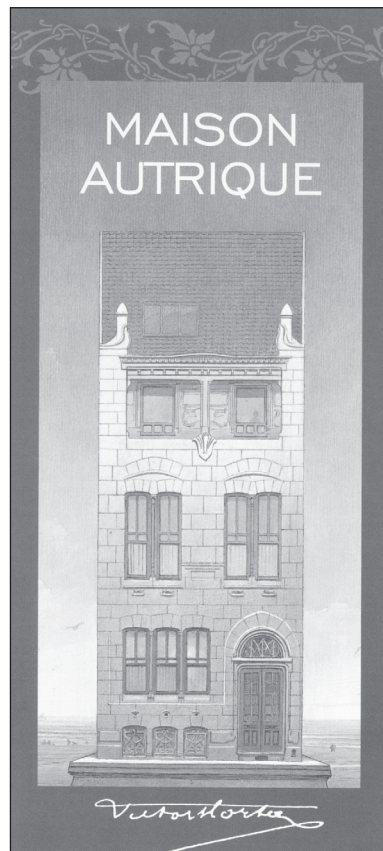
ágyában
aludni

asztalán
nagyot
enni

székén
olvasni

ablakán
kinézni

az
örök
fénybe

●

több száz
éven
át
dugdosták
elásták

van
eyck

genti

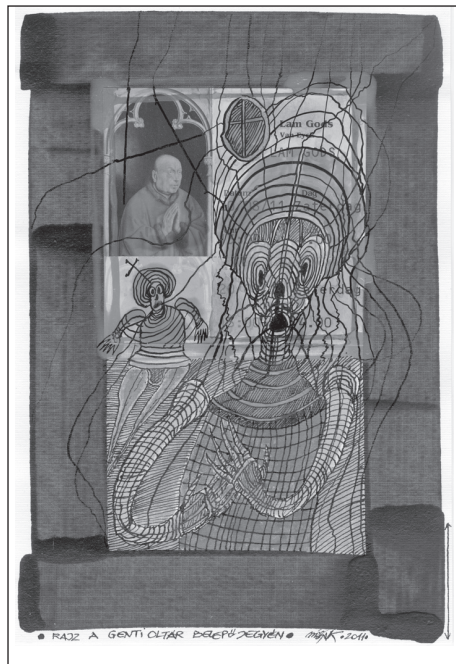
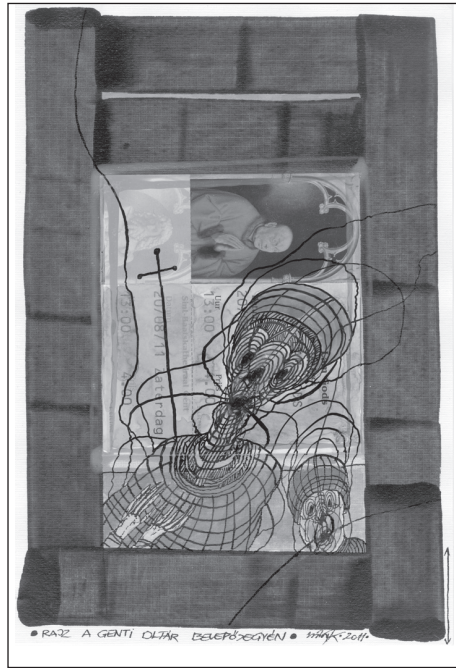
hatalmas
összetett
oltárképét

ó
triptichonok
triptichonja

ma
egy
hatalmas
üvegburában

őrzik

krisztust
szűzanyát
a
bárányt
adámot
és
évát
a
tündöklő
kórust
az
orgonát

Mézes Mihály

Boldog Rozália elmondása szerint

Megmondom én, tévedtem, amikor azt gondoltam magamban, hogy Mézes Mihály csupán egy szépen hangzó, beszélő név. De tévúton jártam akkor is, amikor először hallottam a Rózsínál és az asszonyi képzelet paraszsa, önkényes játékának hittem. Kezdetben Moholon sem mondott ennél többet, mint most neked, de kevesebbet sem!

Az ásítozó falubelieknek, de még az áporodott szájú szomszédomnak, a Grófnak sem mondott mást, mint most nekünk. Nem jelentett e furcsa név hosszú időn át semmit. Ha igazán őszinte akarok lenni magamhoz, eleinte csak a semmit jelentette. De ezt a semmit később már a Bátyó disznószaros mázsáján is mérni lehetett!

Mert ahogy egyre sűrűbben szólígtatták, úgy egyre édesebben, ragadóssabban nyílt a száj e névnek. Mintha a faluban örökké csak Szent György napja volna, és napról napra búcsút tartanánk, ahol ingyen osztja Beszím is a törökmézet. Lyukas fogainkba ragadt e név, sehogyan sem tudtuk kipiszkálni, de nem is erőltettük, csak hagytuk, hogy szép lassan kioldódjon. És végtére is be kellett látnunk, igen jó dolog az, ha rövid időre is, hogy közel kerülhetünk a Teremtőhöz, hasonlónak lehetünk hozzá, hiszen nevet adhatunk a feneketlen semminek.

Így történik meg, hogy még akkor is közénk furakszik ez a semmi, amikor a diófa hűvösében olyan szorosan ülünk egymás mellett az asszonyokkal, hogy az izzadságtól összetapadnak karjaink. Pedig halkán sutogunk, mintha imádkoznánk, de meghallja azt is. Azután ma már olyan biztonsággal támaszkodnak a nevére káromkodás közben a férfiak is, mint a szépen terített vasárnapi ebédlőasztalra. A Micikhez hasonló csalfa asszonyok pedig fénylő, nyálas szájszájlellyel mélyen sóhajtoznak utána. Szombatonként a lakodalmas sátrakról már délután lebegő lufikat szaglatnak

a részeg vendégek, szívják tüdőre a héliumot, így ordítazzák a magasba. A Sanda gyerekek, mint a farkuknál lógatott kismalacok, csak az ő nevét visítják. Rohannak, és útközben kirugdossák a kezek alól hazafelé reszkető görbebotokat. Siratóasszonyaink a halottak fülébe, még ha csak titokban is, de ezt az egy nevet súgják.

Mézes Mihály.

Mit is tehetnénk? Egyszer mosolygunk, másszor sírunk, majd integtünk a semmi arcába. Észrevétlenül, de mára olyan közel került mindenkihez, hogy ha forró estéken koszos kezét váratlanul a vállunkra teszi, már azon sem lepődünk meg.

Nem szól, csak szorít.

Mintha csak ő, Mézes Mihály tudná a faluban egyedül, hogy a szó mindig elválaszt, az érintés pedig egyesít.

Pici, a kuracfalusi harcművész és vámpír azt mondja

Kiszíloom a szíved, brate! Hallod, hallod-e, bre? Mit gondósz te rúlam, hogy én nemtom ezt a méhviaszt? Pici, a katanás mindent tud ittend a kuracfaluba, oszt én őszintén tudom, mer a harcos út egyenes bre. Ajde, őszintén legyek vagy ne legyek neked ittend? Lenyilatkozom, oszt megmondom az összes őszintét. Különben is az élet úgy zajlik, hogy megy. Aztán meg visszagyün, oszt lesújt. Oda-vissza pesketransz. Innést kaptam a saját nevem is, az életbü, Pici a helyi lesújtó, instans harcművész és vámpír vagyok egyben. Mer én sújtok oszt elvágom a torkát annak a méhviasztosnak, oszt a szratykás udvaron panírozom be a fejit, mint ahogy látod a Kill Billbe. Szoktam gyakoróni a lesújtást, amikó vágni kő a tyúkokat, engem hínak. Rámpittyegnek, hogy pitty-pitty, oszt mán aznap ott vagyok. Úgy vágom el, hogy ott marad a helyin egy darabig, mint a Kill Billbe, észre se veszi, pedig má el is van válva tüle a feje. Ülünk oszt kávézunk a gazdáva, azok meg lépkenek, kapirgálnak tovább. Fut a vér fő-le, mintha semmi se lett vóna. Csak akkó csúsznak le a helyükrü a tyúkfejek, amikó egy marék kukoricát dobok közójük. Nyúlik le a fosos udvarba a kukoricáé, oszt mán vissza se gyün a helyire. Akkó van ám pánik, amikó lentrü látja magát, fej nékü lépkeni.

Kiszíloom a szíved, brate! Azé ez nem lávsztori meg *Mindörökké szerelem*, ez ittend faludzsungel! Mer nem jó, hogy mindenki úgy gondója, ahogyan eddig hitte bre. Mer ide, kuracfalura hős kő bre! Pengeéles Kill Bill. Mer itt van ez a dög, akirü kérdező. Lehet az embernek bárakármicsodája,

ha nincs meg a boldogsága. Oszt az köztudottan régóta nincs, tudod, de neki se, mióta én rajta vagyok. Ajde, ha adsz nekem egy tüzet, akkó azt efoganám. Mer előbb rágyútok.

Na, ha belépek az adai útru a Zanzibárba, ódalamon a katanáva, megmaradok a mozdulatlan bölcsességben. Nem hadonászolsz összevissza rögtön a pengével, mer mindenkinek szmétál a gúzsva. Leülök. Közben ülök. Miért pont oda mék? Azé, brate, mert épp ott sejtettem, de tőlem emehetünk a Montréalba is, a polyákhoz. De bárhová mék, mindig utánam gyün be. Ezé kő figyelni a mozdulatlan bölcsességben. Ajde figyelj te egyáltalán rám?

Kiszíloom a szíved, ha nem figyelj, brate! De kiszíja ő is!

Mer nem tudjátok ám, hogy mindig itt van résen. Hátúrú gyün, oszt mán szembe is van. Nem visz el sokat, csak valami apróságodat, de azt sokszó, a szemtelen tulipántiprója! Végin má azt veszed észre, hogy anynyidat hord el, hogy má nem is vótál. De honnést is tudnád te, aki nem ülté börtönt, nem harcótá Vukovárt, mint a Pici. Tehát, hogy véglegesítem a dógokat, nem lesz ám csak úgy ottand nála mindenünk brate. Majd ráordítok én, mielőtt a penge villan. Nem hazudol! Mrš! Adod-e vissza mindenkinek amit evitté! Mrš mamu ti...!

Kiszíloom az összes szíved bre, mint a fürjtojást! Maradj mos mán csenbe! Na bre, ajde most má többet ne kérdezz, mer még megidézzük, oszt te összevissza vagy ittend!

Ennyi

simára sikált szemgolyóidon korcsolyázom
könnyeid kiperegnek az ujjaim közül
ékszeres doboz az arcod
érintésétől vörös foltok keletkeznek rajtam
nemesfémek virágoztak a szemedben
ajkaid között beszéd közben pókháló nőtt
a hangok megmozgatták
én természetesen elfutottam
még most is futok
habár már egyre fáradtabb vagyok
ujjaid olykor utat mutatnak
néha egy kicsit megpihenek
befont hajad zöldalmaillatában
holnap újra indulok

Hétvége

vágtatunk az éjszakában
fejemen félrebillen a kalap
mint mohamedán felett
a Szent Péter-bazilika
a fák fekete kesztyűbe
bújtatott ujjai az ég
csillagszórós hónalját
csiklandozzák
a városi busz négyet túlköl
robogunk a macskaköves
utakon
a kalauz ránk vigyorog

nyisd meg nekem a dombtetőt
a dombtetőn a temetőt
de holnap reggel időben
hozz vissza
vágjunk át a folyón

a korzón galambokat kell
etetnem s újságot olvasnom
majd a nap korongját
apró darabokra szedve
a katolikus templomba kell
cipelnem ezután pedig
a jól végzett munkától fáradtan
kifekszem a térre
miközben a száguldó cirkusz
hangjai visszhangoznak
a fülemben
(a lányok a Katolikus portára mentek frizbizni)

Kései történet

Te negyven voltál.
Én alig múltam harminc.
Az ágyad szélén ültem, és magabiztos lélegzetedet hallgatva
azt gondoltam, hogy szavak nélkül is boldoggá tehetlek.
Most ötvenéves vagyok.
A községházán dolgozom, egyszerű tisztviselőként,
habár fél életemet a bürokrácia elleni harcra pazaroltam.
A napokat félve számolom.
Egy ideje már a sírodat sem látogatom.

A lírai én körülírása

Benedek Miklósnek a Forum Híd Könyvtár sorozatában megjelent *Nem indul hajó* című verseskötete első könyv. Benedek Miklós a *Híd* folyóirat köré gyűlt fiatalok közé tartozik. A *Híd* körül fiatal írók, költők, kritikusok, fordítók gyülekeznek, jelezvén, hogy felnövöben van irodalmunknak egy új irodalmi nemzedéke, ezúttal nem szétszórtan, hanem sok-sok beszélgetés során összetartozva; még nem látható pontosan, milyen irodalmi és kritikai szempontok megelvek mentén tartoznak együvé, de már sejteni lehet, hogy az eddigiektől eltérő irodalomszemléletet és kritikai nézeteket képviselnek, s ennek jelei lassan láthatóvá válnak, többek között abban is, ami Benedek Miklós első kötetét jellemzi.

Az első köteteket rendszerint két szempont alapján olvassuk és mérlegeljük. Egyfelől azt figyeljük, milyen élményanyaggal érkezett a fiatal költő, meg hogy ennek az élményanyagnak milyen mélységei vannak, hiszen az élményeket mímelni is lehet, és ezt könnyű felismerni, másfelől pedig arra figyelünk, hogy milyen példákat követ a fiatal költő, kik a példaképei, milyen irányba fordította az érdeklődését. Előbb talán erről az utóbbi szempontról. Van a kötet rövid ciklusai sorában egy *Poétika* című, ami arról tanúskodik, hogy Benedek Miklós odafigyel magára a költészetre, odafigyel arra, amit a poétika gyűjtőszóval jelölünk, ám tévedés lenne azt hinni, hogy a ciklusba sorolt versek valamilyen letisztult poétikai szemléletet fejeznek ki; Benedek Miklós nem törekszik erre, sokkal inkább törekszik arra, hogy jól láthatóan fogalmazza meg és írja körül a verseiben megszólaló lírai ént, melyet éppúgy meghatároz az olvasmány, mint a megélt tapasztalat. Az *Igen kérem, ez istenkísértés!* című ciklusba sorolt versek közül a *Quo vadis?* bibliai történetet idéz, úgyszintén a *Bevonulás* című, valamint a *Nagyapénteki mámor*, s innen, a vallásosságtól eltávolodva *A varázsló kertje* című vers Csáth Géza felé fordul, a *Török Zoli* pedig Aaron Blumm

prózáinak világa felé közelít, s ha ehhez még hozzáadjuk a *Poétika* címet viselő ciklus darabjait, például a leplet a poétákról lerántó *Poétákat*, vagy a *Dekadencia* címűt, akkor jól láthatóvá válik, hogy Benedek Miklóst még a *Poétika* cikluscím alatt sem a tiszta költészet érdekli, hanem a versben megszólítható köznapi tartalom, és ennek sem a tisztább és ragyogóbb fele, hanem a szürke, az ismétlődésekben és állandóságban elszürkült tárgyi világ, amiből arra lehet következtetni, hogy a fiatal költő amikor az én felé fordul, a magány vagy a szerelem, a vágyakozás és az álmok, megannyi lírai motívum felé, akkor is a földön jár, legalábbis földközelen jár, hiszen a csillagokat „az éléskamra dunsztosüvegei közé” bújtatja, vagy amikor az *Ez a vers* címűben „a vers csöndben marad, / megbújik hangtalan, / hangját hiába keresed, / az ócska kottafüzetben / nem találsz úgysem.” Két okból idéztem Benedek Miklós verséből a zárósortokat, részint azért, mert az ő verséből hiányzanak – és jó, hogy hiányzanak – a harsány szövegek, a nagy felindulások és felizzások, inkább a csend, semmint a lárma övezi az ő versét, részint pedig azért, mert ennyiből is látszik, a költő nagyon odafigyel a fogalmazás pontosságára, a versmondat megformáltságára, ezért akkurátusan központos, mert tudja, hogy a versnek hangja van, és ezt a hangot nem lehet másképpen, mint éppen a nyelv törvényeire támaszkodva előhívni. Egyfelől tehát a visszafogottság, valamennyire talán a türelmes beszédmód, másfelől az ebből felhangzó hangszín, ami verseit nemcsak olvashatóvá, hallhatóvá is teszi. Erre lehet példa a *Podolszki felkel és jár* című vers, benne a korán elhunyt költő alakjának felidézése, ezzel együtt emlékképek sorozata meg a pontosan jelölt helyszíne a versnek, Feketics, ahol „Olykor megállapítjuk, / hogy itt minden fekete / (Fekete országban jártam én). / Fekete egyház, meggy, kultúra, / fekete csernozjom és fekete nyak.” A pontosan megjelölt helyszíne a versnek, együtt a helyszín megkülönböztető jegyeivel, ismét azt jelzi, hogy Benedek Miklós – verseinek emelkedettsége ellenére – földközelen jár, mégpedig nyitott szemmel, és még attól sem riad vissza, hogy állandósult szókapcsolatokkal fejezzen ki rejtélyesebb tartalmakat. Emlékezés tehát a vers a korán elhunyt feketicsi költőre, és az emlékezést még a vers intonációjával is megerősíti, mintegy ráírja magát az idősebb költő verseinek hanghordozására. Podolszki ritmikusabban beszélt, de úgyszintén a láthatót, az érzékelhető, a mindennapit mondta folyamatosan. Itt kell megemlíteni *Az én eposzom* című verset is, amely csupa felsorolás, felsorolása mindannak, ami egyszer majd, ha eposzt ír a költő, belekerülhet a versbe, tárgyak és tájak, történések és alakok, távoli meg közelebbi képek, hősök és áldozatok, nagyon sok minden egészen a tervbe vett eposz zárlatáig, amelyben „már csak hangutánzó szavak következnek, / a legvégére meg majd odabiggyesztem a kelteztést, /

hogy született ezerkilencszáznyolcvannégy / december hó huszonnegyedikén, / hétfőn délben, egy jéghideg téli napon, / talán verőfényes nap-sütésben vagy hózáporban; / és hogy meghalt minden egyes sor végén.” Azért idéztem a vers befejező sorait, hogy rámutathassak, van abban, amit Benedek Miklós ír, valamennyi a romantikus elvágódásból, amire a kötet címe – *Nem indul hajó* – is utal, meg persze a Podolszki-vers első sora, miszerint „Feketicről nem indul hajó”. Nincs Benedek Miklós versében ellentét a romantikára való ráhangoltság és a különféle posztok, utánok, valamint a *Tè* című versben említett szürrealizmus között. Így hangzik a vers: „Szürrealista képzeimet / neked köszönhetem, / mint ahogy a pocsolya / felszínén remegő néger arcot is. / Minden lépésemet te hozod létre, / még akkor is, / ha most az újrahasznosított / díszet mögött sírsz, / háttal a hibáknak, / és nem veszel észre. / Nem szeretem a tankokat, / de most az egyiket, / a legnagyobbat, / ellened fordítom.” Valakit megszólít a vers, beszél hozzá, és ez bárki lehet, talán nem is személy, hanem valami, például egy irodalmi irányzat, amilyen a szürrealizmus, ami máshol nem is létezik, csupán a költészetben, ám a vers szürrealista képzetei szoros kapcsolatban vannak a romantikus elvágódás képeivel, mindazzal, amit a verskötet alcíméül választott közismert latin mondás, miszerint „*Navigare necesse est, vivere non est necesse*” megidéz, a távolságok bejárását, a felfedezés örömét, a rácsodálkozást az ismeretlenre, és mindez arról beszél, hogy a *Nem indul hajó* kötet cím pontosan fogalmazza meg Benedek Miklós verseinek alapélményét, a távolságok utáni vágyakozást, sőt a kalandra való hajlandóságot is, ami jól látható a kötetet indító, tehát ciklusokon kívüli versen, a *Toscana#Toszkána* címűn. A verskezdő kisbetű nyomán a hosszú, többszörösen összetett mondat hangjára építkező vers egy távoli, talán soha meg nem élt emléket ír körül, miközben a vágy, az erotikus vágy uralja a vers menetét, központi helye pedig az a kérdés, amit a megszólítottaknak, a két toszkánai nőnek tesz fel a versben megszólaló lírai én, hogy értik-e, „mit jelent e hétköznapi szó – ökörnyál?” A vers központi helyévé ezt a kérdést egy nagyon rövid, mindössze másfél soros vers, a *Ballada (sci-fi)* teszi: „Ökörnyál úszik a levegőben. / Megfojt.” A Toszkánában szóba hozott ökörnyál és az életet kioltó ökörnyál közelsége ismét azt a romantikus képet fogalmazza meg, ami az elvágódások sokarcú megjelenési módja.

Persze, fiatal költőkre igencsak jellemző az elvágódás, nem kell ezen csodálkozni, de Benedek Miklós versében ennek erős élményi háttere van, mégpedig a kötetzáró *Foszlányok a múltból* címet viselő ciklus verseiben. A *Hilda néni* második világháborút követő helyi történetet mond el, arról a Hilda néniről, aki átvészelte ugyan a háborút, de a háború után táborba

került, onnan pedig ki tudja, hová: „Néhány hónap múlva felszámolták a lágert, és Hilda nénit is elvitték valahová. / Nagypának pár hónappal később szívrohamra volt, és meghalt.” Nagypapa, aki csak egyszer látogatta meg Hilda nénit a táborban, de „nem ment a kerítéshez, csak tisztas távolból nézett, és sírt”. Hát ez a történet a háttérre Benedek Miklós lírai hőse elvágyódásának, és innen érthető meg verseiben a szürrealista kép és a romantikus képzelet találkozása, amely találkozás egyszerre vehető egy alakuló költészet élményi alapjának és poétikai forrásának.

És végül említést tesztek Benedek Miklós *Kassák* című verséről, hogy a romantika és szürrealizmus kettős megjelenésére az ő verseiben arra is rámutathassak, hogy versei nyitottak az avantgárd felé. Így hangzik a vers: „A színházsdiban mindig Kassák szerettem lenni. / Fejembe nyomtam nagypám kalapját, / Felleptem a színpadként funkcionáló székre, / Elmélyítettem a hangom, / És kiáltottam. / Kiáltottam valami avantgárdot. / Mindig nagy sikert arattam. / De a felém röpködő rózsákat szétrugdostam.” Gyerekkori emlékek látszik a vers, inkább azonban későbbi tapasztalat szólal meg benne, hivatkozás Kassákra és az avantgárdra, ami egy pillanatra sem ingatja meg, sőt megerősíti verseinek romantikus és szürrealista egybeolvasását. Kassák is ezt tette. A nagy romantikus útrakeleket szürrealizmussal gazdagította, Benedek Miklós viszont nem kelt útra, mert az ő világából, Feketics és Pacsér világából, nem indul hajó.

Változatok

Színhely: Egy, mondjuk mezőváros szokványos kerülete. Fókuszáljunk a kocsútra és környékére. A kocsút jobb és bal oldalán nagyjából tisztességesen megnyírt pázsitú földszáv, rajtuk szabályos távolságokban csenevész, (valószínűleg) vashiány okán sárgás lombozatú, a (valószínűleg) gyakori széllökésektől púposra, féloldalasra görnyesztett fácskák ritkás, porlepte sora. A pázsitsávokon túl keskeny gyalogjárdák, a háttérben pedig egy- és kétemeletes panelházak unalmas, szürke egyentömege. Ragyogó napsütés, a szokásos „szmogillattal” dúsítva.

Hanghatások: Kerékpárzaj, az ablakokból kiszűrődő rádió- és tévéközvetítés, magnózene, beszédfoszlányok, majd fojtott pusmogás, hangtompításra vett, kissé izgatottnak tűnő nevetgélés.

Előjáték: Egy nadrágos (férfi?)alak a (számunkra) jobb oldali pázsitsáv fái között csámborog, helyesebben inkább – de csak olyan tessék-lássék módon – lopakodik. Mozgás közben igyekszik lehetőleg a fák takarásában maradni. Időnként várakozóan jobbra tekinget. A túlsó oldal gyalogjárdáján négy emberi alak lassú mozgása észlelhető. Egy piros kardigános, testes nő üresnek tűnő cekkert lóbálva meg-megáll. Talán, hogy bevárja az utána cammogó micisapkás férfit. Mire azonban az illető odaérne, ő mindig továbblépdel. Két további alak csak elmosódottan villan fel olykor a bokrok szövevénye mögül.

Cselekmény: Messziről egy piszkoskék színű gépkocsi tűnik fel.

Ezzel egy időben egy, az úttesten heverő alakot/alakzatot veszünk észre. Keresztben fekszik a kocsúton. Mikor került oda, ott volt-e már az előbb is, ki tudja?

A kocsivezető lassít.

Az úton fekvő megmozdul. Karjával tétova, segélykérő (?) mozdulatokat tesz, derekát erőlködve igyekszik megemelni, bal lábával „kirúg”.

A micisapkás férfi észreveszi, de továbbmegy. A piros kardigános nő kicsit lassít, de ő sem áll meg. Időnként ugyan még vissza-visszanéz.

A kocsi megáll.

Az úton fekvő tekeregni kezd az aszfalton. Tagjai mintegy gubancban vonaglanak.

A gyalogosok távolról, közömbösen (?) figyelik.

A kocsivezető kiugrik poros, „kötözőig” sáros, nem túl elegáns járművéből. A vezető felőli ajtót be sem csapva a szerencsétlenül járthoz (?) siet. Füléje hajol, majd letérdel, s fülét megkísérli oda hajtani, ahol (a szvetter mögött) a szívet sejtí.

Az eddig a jobb és a bal oldali földszív fának, bokrainak takarásában rejtőzködő (?) három alak hirtelen előugrik, és hatalmas bakugrásokkal két oldalról a gazdátlanul álló, tárt ajtajú kocsi felé igyekszik, majd beugrik. Az újdonsült „vezető” becsapja a kocsi ajtaját, és villámgyorsan indít.

A kocsi tulajdonosa (?) a zajra felkapja a fejét, már ugrana, de a fekvő alak megmarkolja a zakóját, és nem eresztí.

A kocsi kikerüli őket, és nagy zajjal tovaszáguld. Kis híján elüt egy, a kocsiúton éppen átkelni készülő gyalogost.

Az „elgázolt” (?) felpattan, egy horogütéssel megszabadul istápolójától, majd hosszú lábait nyaka közé véve, eltűnik a balfenéken.

A meglopott ösztönszerűen kocsija nyomába ered(ne), de félúton megáll. Kétségbeesetten, tétován néz körül.

A „szemtanúk” sietve igyekeznek egérutat nyerni. Az ellenzős sapkás férfi erősen biceg, ezért, hogy gyorsabban eltűnjön szem elől, furcsa, groteszk, holmi „ugrálós” szaladásformát produkál. A piros kardigános nő sietve irányt vált, majd eltűnik a házak között.

(Képzelt) utójátékok, Kuroszava Rashomonjának mintájára

A kárvallott első utójátéka

Amikor a lábdobogást meghallottam, egyetlen szempillantás alatt átláttam a szitán. Zsebemből kikaptam a távirányítót, s mielőtt azok a himpellérek a tragacsomhoz értek volna, ajtaja már be is zárult az orruk előtt: „Szezám, zárulj!”

A kárvallott második utójátéka

Amikor az első gyanús neszt meghallottam, a fekvő tettetárs pedig rám vetette gúnyosan ravasz, tiszta pillantását, egyből rájöttem, hogy átvérés az egész. Már előtte is gyanakodtam, mert az én intuícióm... Jól kupán vágtam, két hatalmas ugrással a járgányomnál termettem, beugrottam, s belülről bezártam a kocsiajtókat. Nem hajtottam el mindjárt. Jólesett farkasszemet nézni a megnyúlt ábrázatú gazemberekkel. Még a nyelvemet is kiöltöttem rájuk. Csak amikor dühükben rugdosni kezdték, sőt egyikük egy faágat is felragadott, hogy rávágjon a szélvédőre, akkor adtam gázt. Azért még visszanéztem. Nevetnem kellett a maflapékeken: olyan leforrázva álltak ott az autóm hűlt helyén, hogy „ha időm engedi, még meg is sajnálom ökelműket”, ahogy szegény boldogult dédi mondaná.

A kárvallott harmadik utójátéka

Amikor megpillantottam az úton fekvő testet, eszembe jutott a barátaim figyelmeztetése, akik már hallottak vagy olvastak hasonló autó-„kölcsonzésekről”. Ezért kocsimból kilépve azonnal bezártam az ajtaját, a kocsi kulcsot pedig zsebre vágtam. A „csalétek” persze mindezt nagyon is jól látta, ezért, mielőtt „elsősegélyben” részesíthettem volna, kámforrá vált, társai pedig nem is mutatkoztak. Nyilván csalódottan eloldalogtak. Hm, hm. „Füstbe ment terv” volt ez számukra a javából!

A kárvallott negyedik utójátéka

Amikor megneszeltem az autótolvajok szándékát, ott hagytam fekvő társukat, egyetlen hatalmas ugrással a kocsimnál termettem, s felvettem a két férfival a harcot. Csattogtak a pofonok, munkálkodtak az öklök, rúgásokban sem volt hiány. Persze harmadik társuk is egykettőre ott termett, de én hármukkal szemben is álltam a sarat. Mindig is keménykötésű legény voltam, aki nem ijed meg a maga árnyékától. Pillanatok alatt valószínű csatatérre változott körülöttünk a kociút. Már egész autósor állt mögöttünk. Volt, aki türelmetlenül dudált, volt, aki kibújt a kocsijából, s lelkesen és vérszomjasan harcra buzdított bennünket. Nem lehetetlen, hogy még fogadások is köttettek. Persze a járda is megtelt szájtátókkal. Mindenki bennünket bámult, üvöltve minket biztatott. Kettőt már leterítettem – van egy olyan prima horogütésem, amely sosem téveszt célt, pontosabban gyomorszájt – amikor a rendőrsíp éles, sipító hangja ütötte meg a fülünket. Akkor – biztos, ami biztos alapon, hisz hogyan, mivel bizonyítsam, hogy nem én kezdtem a verekedést – bemásztam a kocsimba, és elhajtottam.

A kárvallott ötödik utójátéka

Mégse lesz ez így jó. Mondjuk, minden úgy történt, mint azt az előbb elmondtam, azzal a különbséggel, hogy dehogy szök(het)tem én meg a rend őrei elől! Ellenkezőleg. Szép lassan, nyugodtan és érthetően rendre előadtam nekik az egész történetet úgy, ahogy volt, ők meg szépen jegyzőkönyvbe vették. Még gratuláltak is a bátorságomhoz, mondván, kevés ember lett volna képes így helytállni a túlerővel szemben, mint én. Azt a hármat meg ott a helyszínen bilincsbe verték, és betessékelték a rabszállító kocsiba.

A micisapkás utójátéka

Már amikor megpillantottam azt a két, közelemben pusmogó alakot (a harmadik jelenlétéről már csak akkor vettem tudomást, amikor a másik oldalról odaszáguldott a magányos járgányhoz) sejtettem, hogy rosszban török a fejüket. Nem mintha szokatlanul viselkedtek volna. Ilyen alakokkal Dunát lehetne rekeszteni. De a *megérzésem*... Azt is azonnal *tudtam*, hogy a kocsúton tekergő, jajveszékélő pasas csak kamuból fekszik ott. Nem mintha nem *alakított* volna elég meggyőzően, sőt. Egy pillanatra – én barom! – gondolkodóba is estem. Talán oda kellene menni, felsegíteni, vagy ha túl nehéz, legalább az útpadkáig húzni/vonni. Még laposra tapossa egy *másik* kocsit. De mi közöm van nekem ehhez az egészhez? Úgy lehet, valami bűnöző, s netán egy egymás közti leszámolás áldozata. Isten ments, hogy ilyesmibe keveredjem! Azért rácícegtem Margitra, s a távolból tanácstalanul az úton vonaglóra böktém, mire ő a felemelt mutatójával intett nemet. A két suhancra pillantottam, láttam, röhincselve lökdösődnek, miközben rá-rávillognak az „elgázoltra”. Ez meggyőzött arról, hogy nincs gáz, illetve hogy *nagyon is van, illetve lesz*, hogy valami nyilván *készül*. Úgy tettem, mintha ügyet sem vetnék rájuk, s lassan, ráérősen tovasétáltam, de amikor az úttesten heverő haverjuk váratlanul felugrott és mellport adott annak a szerencsétlennek, a rossz lábammal bizony odabicegtem, és úgy megrúgtam, de úgy, hogy azonnal hanyatt esett. Akkor társultam a kocsijáért harcolóhoz, s ketten már könnyedén elbántunk a túlerővel. Úgy harcoltunk, mint az oroszlánok! Ha én nem segítek, ki tudja, mi lett volna a támadás kimenetele. Lám, milyen jó az öreg a háznál! Margitnak is, annak a sárkánynak, tátva maradt szeme-szája, amikor látta, mire képes az ő tutyimutyinak, öreg trotykosnak „becézett” párja.

A piros kardigános utójátéka

Nem érdekelnek a kéregetők, se a részegen fetrengők! Törődjön mindenki a maga bajával, a saját dolgával, nem igaz? Amikor azonban láttam, hogy az a nyavalyás alsérült nekitámad annak a cingár, hiszékeny alaknak, aki vesztére segíteni akart rajta, nem állhattam meg, hogy oda ne rohanjak hozzájuk, és az ásványvizes palackokkal teli szatyrommal jól rá ne vágjak párszor. Persze eleredt az orra vére, és úgy vettem észre, hogy a szája is felhasadt, de úgy kell neki. Az a mafli, gyávamócsing Bence persze oda se merte dugni borvirágos orrát, rohanvást vitte a bűdöst hazafelé. Nő létemre mindig nekem kell helytállnom, valahányszor mocskos vízbe kell belenyúlkalni...

Az öreg Renault 4-es utójátéka

Elnéztem azt a sok mihaszna, kétkelkező, kétkelkező, bugyuta emberkét ott körülöttem, aki mind egymást szerette volna átvetni, kijátszani, még hozzá úgy, hogy az én bőrömre, vagyis a kék bádógomra ment a játék. Ezt már nem tűrhettem! Hiába nevetett diadalmasan az a kettő ott az én üléseimen. Az első kanyarban nekiveztem őket egy akácfnak. Ott is hagyta a fogát mind a kettő. Ez volt az én igazságtételem.

Van egy...

Van egy különleges jógagyakorlat, a beszédsszünet. „Néhány órától egy-két napig tarthat, és jelentős idegenergia felhalmozódásával jár.” Az utóbbi időben gyakran próbálok alkalmazni, illetve gyakorolni, de nem mindig sikerül. Még elsős egyetemista koromban jegyzetfüzetem elejére kiírtam egy mondatot – sajnos nem tudom, kitől, s a mindentudó internet sem tudja –, amely így hangzik: „Semmit sem lehet annyira jól mondani, hogy rossz értelmezéssel el ne lehetne fordítani.” Azóta jobban szeretek inkább hallgatni mint beszélni. Most is ezt tenném, de nem lehet.

Azzal védekezem, hogy sikerül talán átmentenem egy-két régi jó gondolatot, noha azt sem tudom, hogy kinek, és hogy egyáltalán érdemes-e. Nemrég a fiatalabbik Márton László érdekes dolgot mondott erről. Összehasonlította azt, hogy mi jelentette a könyvek fennmaradását a középkorban, és mi jelenti most. Abban az időben „...az jelentette, ha volt egy szerzetes, aki lemásolta a kolostorban, és a halálát az jelentette, ha nem másolta le. Ma akkor van pusztulásra ítélve egy könyv, ha nem veszi be az antikvárium” – mondja Márton László. Rendszeres antikváriumlátogató vagyok. Elég egy pillantás, s észrevehetjük a különbséget. Szinte minden új könyv külseje egyforma, legyen bármennyire is tarka, egy antikváriumban azonban még a legszürkébb könyv is felkelti az ember érdeklődését. Dicsekedhet hát az, akinek van könyve antikváriumban.

De honnan tudhatjuk, mit érdemes átmenteni? Paul Klee svájci festő fahasonlata jut eszembe. Ő a művészt a fa törzséhez hasonlította, aki „nem tesz mást, mint hogy áll a számára kijelölt helyen – akár a fa törzse – és egybegyűjti, majd továbbítja mindazt, ami benne a mélyből feltör. Nem szolgál, s nem is parancsol, csak közvetít – mondja Klee, és hozzáteszi: – Helyzete igen szerény. A korona szépsége nem sajátja; csak keresztüláramlott rajta.” Azt gondolom, bizonyos értelemben minden embernek ez a feladata. A környezetében fellelhető kincseket továbbadni, s ha a Teremtő is úgy akarja, még hozzátenni valamit. Persze olyanok is vannak, mint a madár. Ők másképp mentenek át dolgokat.

Gazdasági és mindenféle más válságról beszélünk ma. Nem tudjuk, merre tart a világ. Érezzük, hogy egyre kevesebbet ér a szavunk. A megmaradt illúziók is lassan lehullnak rólunk. Ha jobban körülnézünk, minden értéktelenné válik. De akkor honnan szedjük azt a kincset, amit átmenthetnénk. Nem könnyű erre válaszolni. Azért is mondtam az elején, hogy most inkább hallgatnék. Jól jönne néhány hetes beszédszünet. Azt mondják, ez a joggyakorlat nemcsak a gyakorlójára, hanem a környezetére is hasznos, sőt áldásos.

Szépnek látni

Szépnek látni a világot. Lehet-e? Van-e érzékünk hozzá? Fülünk és szemünk? Van-e időnk? Vajon csak a halál közelében vagyunk képesek elcsodálkozni az élet gyönyörűségén? Vajon csak az elmúlás tudata nyitja ki a szemünket? Miért ősszel jut ilyesmi az eszünkbe?

Igaza lenne Rilkének, aki az első *Duinói elégia*-ban azt mondja: „Merthisz’ a szép nem egyéb, mint kezdete az iszonyúnak, amit még éppen elviselünk, s bámulatunk oka az, hogy mégis hűvösen itt-hágy, s el nem pusztít.” Vajon csak azért szeretjük a szépet, „mert hagyja, közönynyel, létezzünk csak”? Azért gyönyörködünk-e egy szép lányban, egy szép kisgyerekekben, mert tudjuk, ez sem tart örökké, minden virág elhervad? Ez lenne a szépézés, amikor egy dal, egy vers, egy színházi jelenet hallatán, látásán végigfut rajtunk a hideg, és néha könnyeket is ejtünk? A színházban katarzisznak nevezik ezt az érzést, amikor az ember a köznapi világból egy magasabb, megtisztult erkölcsi-lelki világba emelkedik. Mikor volt legutóbb katarziszban részünk; amikor nem a halál közelsége mutatta meg a szépet, hanem egy műalkotás?

Azt mondjuk, hogy szörnyű, kegyetlen világban élünk, de mikor nem volt háború, szegénység és nyomor, kizsákmányolás és betegség? Ez nem lehet kifogás arra, hogy olykor ne vegyük észre feleségünk szemében a ragyogást vagy az égen a csillagokat. Nem tudjuk ezt olyan szépen leírni, mint Petőfi, Radnóti vagy Szép Ernő, de mindannyiunk lelkében ott van a szikra, amit a testünk minden porcikája föllobbanthat, ha készen állunk rá. Nem mese, néha ugye egy mosoly, egy pillantás örökre bennünk marad. Csodákra leszünk képesek. Néhány kivételtől eltérően – mint Petőfi vagy József Attila, akik úgymond állandóan égtek – a művészek többsége is várja azt az órát, amikor, mint Rilke mondja, a „dárdavetőnő Magány”

őt választja. De készenlétben lenni is elegendő foglalatosság – teszi hozzá. Vannak nagy költők, akiknek szinte az egész élete erről szól.

De ha az igazi szép az elmúlást jelenti, akkor mi nem is akarjuk ezt a szépet hallani, látni, hisz mi örökké akarunk élni. A tudománynak is az a célja, hogy valamiképpen örök életet teremtsen. Ha másképp nem lehet, klónozással. S ha elhisszük, hogy ez lehetséges, akkor azt is elhisszük, hogy mi örökké élni fogunk. Az ilyen világban akkor nem is kell a szép, amely az elmúlásról szól. Az ilyen világban akkor lehet gyilkolni, mert azt hisszük, hogy már az élet urai lettünk. Látjuk, nemcsak a filmekben, hanem a valóságban is, az emberélet egyre kevesebbet ér. Úgy ölhetünk meg ezreket, hogy be sem vérezzük kezünket. Nem érzünk semmit. A szépség érzete lassan kihal belőlünk. Mint oly sok másféle érzés.

De ha elpusztítjuk a szépet, magunkat pusztítjuk el. Ha én nem veszek észre mást, más sem vesz észre engem. Nem is létezem már. Milyen lesz az az örök élet? Lehet-e majd akkor a világot szépek látni?

Megtörténik

Megtörténik, hogy az ember egyedül marad. Ilyenkor nem szavakkal, hanem valahogy másképpen fejezné ki gondolatait, érzéseit. Úgy érzi, hogy nincs kihez beszélnie, s ez igaz is, hisz egyedül maradt. Ünnepek közeledtek ez az érzés még gyakoribb. S ez nem is lenne baj, a köznapok ránk zúduló terhétől menekülnénk valahogy, tisztázni szeretnénk dolgokat, amelyeket talán nem is lehet, de a hatalom – hogy ezt az általános kifejezést használjam – nem engedi, hogy egyedül maradjunk. Az ember legintimebb dolgaiba is beavatkozik, vagy ha nem tud, akkor betegségnek nevezi ezt az állapotot, és orvoshoz küld.

„Lehetséges, hogy a melankólia bűn, mert túl sok benne a megismerés – mondja Cioran. – Erőszakos eszközök? Hatástalanok, az ő finomságával szemben” – teszi hozzá. A hatalom számára tehát veszélyes időszak az ünnep, mert az alattvalók ilyenkor nem dolgoznak, és van idejük elgondolkozni az élet értelmén. Ezért ezt az időt el kell valahogy venni tőlük, ki kell tölteni. Hogyan? Úgy, hogy már előre programot készít, külön azoknak, akiknek sok pénze van, de azoknak is, akiknek nincs. Az ember egyszerűen szégyelli, ha nem tud válaszolni például arra a kérdésre, hogy hol szilveszterezik. A tévét nézem – mondja, ez is több a semminél, gondolja.

Mire jöhet rá az ember, amikor ebben a nagy világmindenségben egyedül marad? Nehéz erről beszélni. Van, amikor csak egyszerűen sír az em-

ber. Ez a legtöbb. „Az érzelmek világában az igazság mértéke a könny.” Ez a könny örömkönnny is lehet. Az élőlények között az ember az egyetlen, amely nevet. Azért kellett a nevetést felfedeznie, mert az ő fájdalma a legmélyebb – mondja Nietzsche. Nem tűrjük a fájdalmat, boldogok akarunk lenni. Ha ezt nem találjuk magunkban, akkor másokban, valamilyen távoli csöndben képzeljük el. Például egy asszonyban, aki majd boldoggá tesz, vagy egy állásban, amely gazdaggá tesz, egy gyerekben, akinek majd szebb jövőt biztosítunk, esetleg egy titulusban, amely majd elismertté tesz. Álmodozunk. De közben rájövünk arra, hogy ezt is a hatalom táplálta belénk. És ez már gond lehet. Mert mi van akkor, ha nem akarunk ily módon boldogok lenni?

„Minden boldog család hasonlít egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan” – írja Tolsztoj az *Anna Karenina* című regényének az elején. Csak egyféleképpen lehetünk tehát boldogok. Hogy miként, azt mindig is a hatalom mondja meg. Úgy látszik, ez a természet rendje. Amikor egyedül maradunk, akkor ezen egy kicsit jobban elgondolkozunk, de ezt az egyedüllétet nem bírjuk sokáig. Minden megaláztatást elviselünk, csakhogy ne legyünk egyedül. De mégis megtörténik, hogy az ember magára marad, ilyenkor bármit mond, még a legszebb szó is üresen cseng. Ilyenkor énekelni szeretne, vagy még inkább valami égi zenét hallgatni, amellyel egy kicsit közelebb kerülne a teremtéshez.

Az érzést...

„Az érzést nem lehet kimondani.” Mégiscsak ez az, amiről érdemes beszélni. Ezeknek a szavaknak gyorsan elszáll a hitelessége, ám ha gondolataink eléggé extravagánsak, mégis sokáig a lelkünkben maradnak. Hogyan tudjuk legjobban kifejezni érzéseinket? Zenével. „A zenén és a költészetten kívül minden más hazugság vagy vulgarizmus” – mondja Cioran. Miért énekel az ember, amikor szerelmes? Mert érzi, akármit mondana, szavai hamisan hangzanának, s ugyanakkor azt is közli: nem biztos, hogy a szerelme beteljesül. Bánatában is énekel az ember. „Mindig, amikor szomorú vagyok, énekelni szeretnék” – írja egy helyen Ödön von Horváth. A két legmélyebb érzés, a szerelem és a szomorúság, a mélabú. A varázsszer pedig a zene. Cioran föl is teszi a kérdést: ha kényszerítenének, mit választanánk, a zenét vagy a nőt? Mindkettő bámulatos magasságokba tud emelni, de csak a zenével maradunk nyitottak a mindenség előtt. A nőt azért keressük, hogy enyhítsünk magányunkon, a zenét pedig, hogy elmélyítsük magányunkat – véli Cioran.

Mindenkiben ott van a zene, mindannyian egy „adag vibrációval születünk”, amit mélyen magunkban hordunk. De bezártak bennünket, vagy mi zárkóztunk be, s ezért gyakran néma a dalunk. „Olyasformán viselkedünk, mint a kakukk, amely más madár által rakott fészekbe teszi tojásait, és izgága, dallamtalan hangjával nem deríti jókedvre a vándort” – mondja Thoreau. S azt kérdezi, „miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét”. Ezzel meg is adja a választ. Ha napjainkat ilyesféle hasznos foglalatossággal töltenénk, a dal is kikíváncozna belőlünk, amit magunkban hordunk. Legmélyebb énünket, érzésünket adnánk, még akkor is, ha sem zenészek, sem költők nem vagyunk. Föl sem vetődne a kérdés, hogyan adni hangot érzéseinknek, és hogyan észlelni, észrevenni mások érzéseit. Wittgenstein fő gondolatát is tiszteletben tartanánk: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Közben állandóan bővítenénk a kimondhatóság határát. De nem ilyen világban élünk. Ma csak a pénz szavát értjük. A melankóliáról pedig csak a depresszió, a betegség jut eszünkbe. Pedig a zene szól. Azt is tudjuk, hogy a zene mindig szól, csak odafigyelésünk szakaszos.

Érdeemes-e arról beszélni, amiről a zene szól? Sokan azt mondanák: nem, hiszen a zene éppen olyasmiről szól, amit szavakkal nem lehet elmondani: az elveszett paradicsom utáni vágyról, a szomorúság felett aratott győzelemről, az Isten vagy a végtelen dicséretéről, s mindenféle fájdalomról meg örömről. A zene jelentőségéről azonban beszélni kell, és azt gondolom, hogy egyre többet. Mert éppen az a lelki tartalom képes összekötni az embereket, amit csak a zene tud igazán kifejezni. A zenével is lehet manipulálni; tudjuk, Jerikó falai is leomlottak a kürtök hangjától, de – s most megint Ciorant, a román származású francia gondolkodót idézem: „Egyedül a zene válhat szubsztanciává az abszolút úrben.” Teret kell hát adni a zenének.

Néha hallgatnak a madarak

Annak a madárnak semmi tolla nem volt. Ilyen csupasz jószágot ritkán lát az emberfia, ha ugyan lát valaha: sárga, fehér pihék kókadoztak rücskös bőrén, s a bőrön átütöttek a kék erek. A szél néha belekapott a pihékbe, s a madár összerázkódott, majd néhány percig reszketett. Úgy pislogott ilyenkor, mint valami riadt, beteges gyerek. Szemei kidülledtek fejéből, hogy majdnem kiestek, s ahogy a szemhéj hártyája fel-alá vonaglott ezeken az üveges golyókon, valami nagyon nagy szomorúság és sajnálat kerítette hatalmába az embert. Hirtelen minden ismerőse eszébe jutott, s a féltő gondolatok elindultak: ez jól van?... ő jól van?... olyan régóta nem láttam... De ott sorakozott az egész család, az egész rokonság (még azok is, akiket nem szeretett, kedvelt sohasem), minden közelebbi és távolabbi barát, ismerős, sőt, még a nagyon ritkán látott arcok is feltűntek hirtelen hideg tisztasággal: csorba üvegfigurákként jelentek meg.

Csorba, sebzett volt a csupasz madár csőre is: a felső részből letört egy darab. Nem is tudott enni semmit. A lesóványodott testből kiütöztek a csontok, csaknem átszúrták a bőrt, groteszk karikatúrákat karcolva a piros, habarcsos bőrre.

Ott tántorgott harminc-negyven méternyire a folyó partjától. Feje úgy járt, akár a motolla. Sűrű pillogtatás, rossz, ám mégis kiegészítő alapszenéje a szertelen mozgásnak. A sárga, elszáradt fű akkora volt, hogy ki sem látszott belőle. Csupasz szárnyaival (inkább megtört botjaival) olykor megpróbálta elhárítani tétova útjából a makacsabb, vastagabb fűszálakat. Legtöbbször kénytelen volt kikerülni. Bénult csodálat vett erőt az emberen, ha rápillantott erre a csupasz madárra: hogyan maradhatott életben?

Nem messze tőle egy horgász kikapta a horgot a vízből. Pakolni kezdett. Estére járt az idő, a halak sehogy sem akartak harapni. Egy szerencsétlen márna akadt a horogra. Fel is nevetett dühében. Kiszedte a horgot

a hal szájából, visszadobta. Csalit rakott a horogra, vízbe rántotta a horgot; széles mozdulat, hatalmas félkört írt le a kicsiny, fényes acél, sziszegve hasította ketté a lomha levegőt, mely úgy ült a tájon, akár egy fekete, lusta kutya a poros, mocskos szőnyegdarabon.

– Ez az utolsó – gondolta.

Aztán már csak várt. Nézte az úszót, az meg felesküdt a mozdulatlanságra. Csak a folyó ritka csobbanása zavarta meg ezt a merevséget. Bóbiskolni kezdett a hosszú bottal a kezében.

Pár perc múltán rángásra riadt. Kikapta a horgot, azon nagyobbacska hínár fityegett.

– Hazamegyek – mormolta dühösen, és leszakította a hínárt.

A botot a partra dobta, pakolni kezdett. Esőcseppek nógatták a gyors szedelőzködésre.

Hamarosan kilépett a gátra. Felpillantott az égre: az olyan sáros volt, mint a folyó. Jól jönne az eső: több mint négy hete, hogy semmiféle égi víz nem öntözte meg a tájat, a természet még a harmattal is fukarkodott.

– Ebből sem lesz eső – mondta, még legyintett is hozzá. A gáton vállalára kapta a zöld hátizsákot. Gumicsizmája nagyokat plattyant a finom porban, mely a gátat borította. Lassan agyagossá válik, vartyog a csizma. Aztán letért, mert rövidíteni akart. A város úgy négy kilométernyire lehetett, de az épületek a szürkületben alig látszottak.

Az eső, a tunya, de rosszindulatú szemerkélés elállt.

– Ennyi volt – gondolta. A kék gumicsizmára nézett: alig nedvesedett meg.

Ekkor látta meg a csupasz madarat. Alig négylépésnyire volt tőle, s ahogy hallotta a neszezést, hát megpróbált bebújni valami gyom levelei alá. De a csupasz test úgy világított a szürkületben, mint rosszul fércelt sárga folt a fekete nadrágon.

A halász megállt. Kíváncsian nézegette a különös állatot. Az első pillanatokban el sem hitte, hogy az madár: erre csak akkor jött rá, amikor kiszedte a gyom levelei alól. Elhűlve forgatta, nézegette. Aztán gyorsan lerakta a földre – ki tudja, milyen fertőzést kapott a szegény állat. A madár tudomásul sem vette, hogy visszatették a levelek alá; akkor sem kapálózott, amikor az ember felemelte. Összébb húzta magát, megborzongott, tört csőrével kattantott egyet. Aztán csak hallgatott.

A halász addigra odébbment. De visszafordult. Nem akarta ott hagyni a madarat, úgyhogy ismét elővette a gyom alól. Az most is némán тұrte, nem is pislantott. A kabát alá tette. Mellényén keresztül is érezte, mennyire hideg a szerencsétlen test.

Úgy tűnt, az ég nem adja könnyen meg magát. A felhők a sötétség jöttével egyre többen lettek, egymásra tornyosultak. Aztán villám csapott

ki az egyikből, és néhány pillanat múltán ritkán látott fergeteg zúdult a mezőre. A halász meg is feledkezett a csupasz madárról, gyorsan vágta a távolságot a város és öközte. Negyedórájába került, amíg fedezékbe jutott. A város végén volt néhány lakatlan ház, behúzódott az egyikbe.

Bőrig ázott. Mikor le akarta vetni a kabátot, akkor jutott eszébe a madár. Kivette a kabát alól, letette a padlóra. Az ott maradt, ahova rakta. A hátizsákot a padlóra dobta, egy rongydarabot vett elő. Abba bugyolálta a madarat. Közben dűnnyögött:

– Szerencséd van. Ottmaradsz, ha ez a vihar elkap. Talán jobb is lett volna neked – tette hozzá szánakozva.

Valami félórja dühöngött a vihar, nem akart szünni sehogy sem. A halász az ajtónyíláshoz állt, onnan nézte a fergeteget. Fázni kezdett; a sarokban néhány deszkát pillantott meg. Tüzet rakott, leült a hátizsákra. Nézte a lángokat. A madár közelebb tipegett a tűzhöz.

– Fázol, mi? – nézett rá.

Sűrű pislogás volt a válasz. Csak most látta meg, hogy a csőr egy darabja hiányzik.

– Éhen fog pusztulni. Szerencsétlenje...

De azért felállt, a hátizsákba nyúlt, és puliszkalisztet vett elő. Lecsavarta az egyik csalisdoboznak a tetejét, behintett egy keveset. A madár elé tolta. Az pislogott, de nem lépett arrébb.

– Egyél, na – biztatta.

Hiába. A jószág meg sem próbált belecsipegetni a puliszkalisztbe. Ezt látván, gilisztát szedett elő, bicskájával darabkákra vágta. Felvette a rongyba burkolt madarat, megpróbálta a csőrébe rakni a darabokat. A csőr éhesen nyelt. Következett a másik darab, aztán egy másik. Valami tíz gilisztát evett meg a madár. Az utolsó falatot visszaköpte, kapálózni kezdett.

– Elég volt, mi? – mosolyodott el az ember.

Visszatette a madarat a padlóra, megtörülte a bicskát, összezsattintotta. Vetett a tűzre, aztán bámulta tovább a lángokat. Élvezte a sugárzó meleget. A madár ott kuporgott mellette. Különös, groteszk figurákat vetítettek fel a lángok a falakra (még egy szentképet is megvilágítottak: Jézus homályos, piszkos alakja ugrott ki ilyenkor a falból, ahogy két karjával áldja a világot; a szentkép mellett gyufaszál füstjével írt betűk, mintha egy erejétől megfosztott lángoló kar véste volna azokat oda), s a halász eltöprengett. A madár továbbra is ott gubbasztott mellette, a tűzbe bámult, sűrűn pislogott. Kopasz nyaka úgy nyúlt ki a testét takaró rongyból, mint egy kóro, melynek furcsa bog van a végén.

A vihar nem csillapodott. Bármennyire is belefetrenge magát a tájba, bármennyire is erőszakosnak tűnt, csak nevetni lehetett rajta. Nagy, lom-

ha állat, mely valami hitvány ösztöntől hajtva élvezettel kínoz meg egy földdarabot.

Fogyni kezdett a deszka.

– Csak érne már véget – pillantott ki olykor a halász az ajtón. Felállt, hogy dermedt tagjaiból kirázza a bénultságot. A madár riadtan követte a mozdulatokat, közelebb húzódott a zöld hátizsák jótékony fedezékéhez.

A halász néhányszor meglóbálta a karját. Feleségére és gyerekeire gondolt. Biztos nyugtalanok, hogy ilyen sokat késik. Órájára pillantott: a mutatók fáradtan nyújtóztak a számok között, mutatva a közeli éjfélt.

A tűz leroskadt. A lángok kihunytak, csak a parázs pislákol a sötétségben. Kissé megtántorodott, beletaposott a parázsba. Valamit dörmögött az orra alá, aztán elemlámpát kattintott. A fénynyaláb pontosan a csőrre madárra vetült.

– Veled meg mit kezdjek? Haza nem vihetlek, ott megdöglesz, a gyermekek szétszednek. De előbb a macska... Meg aztán az asszony sem örülne...

A jószág meg sem mozdult. Az előbb még ijedten megrebbent, amikor a halász beletaposott a parázsba. Most sűrűn pislogva nézte a halászt, ahogy az a hátizsákot a hátára dobta, a kabátot magára terítette.

– Úgyis megdöglesz. Előbb vagy utóbb. Mindegy... – mormogta, és kilépett az ajtónyíláson. Némileg zavarban ugyan, de hazaindult. Ott motoszkált benne a madár képe.

– Mint egy leforrázott csirke. Ilyet még nem látott az ember. Neki anyyi... De mit foglalkozom én ezzel... – dörmögte az orra alá.

Feljebb rántotta a lecsúszni készülő kabátot. Már jócskán bent járt a városban.

A madár ott gubbasztott a rongy alatt. Jóleső, meleg érzés volt ott lenni, kiváltképpen, hogy a begye is tele volt. Csakhamar elálmosodott, szeme elkoppant. Leült a parázs mellé, fejét behúzta, tört csőrét a rongyba dugta. Elaludt, kissé riadtan ugyan, de nagyjából a melegség és a biztonság érzésével.

*

Az aznapi alamizsna nem volt valami sok. Alig futotta fél kenyérre, háromkörtynyi pálinkára. Ott a lebujsban emelte szájához azt a három felest, hogy egy kicsit átmelegedjen. El is bóbiskolt; arra ébredt, hogy a karját rángatja a tulajdonos.

– Elég volt, tata. Holnap is van nap.

Kint szűnőfélben volt a vihar. Hideg lesz az éjszaka.

– Nem alhatnék meg itt valahol? Csak ma este, főnök úr... – nézte kutyatekintetével a tulajdonost.

Az nemet intett.

– Hely, az nincs itt. Ha csak a klotyóban nem hál meg, lábon állva. Oda bezárhatom... Ismerem a magaféléket, csak inni akarnak – intett bölcsen a cigarettától megsárgult mutatójával.

A koldus vette aszalterítőbe csomagolt cókmókját. Majd megalszik a város végén azokban az elhagyott házakban. Bár hideg van, tüzet rak – az egyik vityillóban látott valami deszkákat, azok jók lesznek a tűzrakáshoz.

Kint még szemerkélt az eső. Hideg volt, össze kellett kapcsolnia azt a hitvány kabátot. Ott bandukolt a sárga lámpafények alatt. Mint egy összetöpörödött árnyék. Az egyik lábát kissé nehézkesen húzta maga után. Sánta volt az istenverte. Gyerekkorában a szomszéd gyermek kalapáccsal vágott rá, azóta nem tud egyenesen járni.

Az eső teljesen elállt, mire a házakhoz ért. Az ajtónyílásban gyufa után kotorászott. Lobbant a láng, s a kunyhó belseje kibukkant a sötétből. Az egyik sarokban hamu. Deszka sehol. A koldus a tűzhelyhez lépett, lábával belepiskált. Előtüntek a parazsak.

Valami rongyot pillantott meg a tűzhely mellett. A körmére égett, sziszegve dobta el, s gyújtott meg egy másikat. Kíváncsian vette kezébe a rongydarabot. Kibugyolálta: egy csupasz, undorító madarat pillantott meg. Az élettelen, dermedt test hideg érintése visszataszítóan hatott rá.

– Pfuj... – nyögte, és eldobta. A rongy ott maradt a kezében; a madár teste kicsapódott az ajtónyíláson.

– A fenébe... – nyöszörögte a koldus. Kezét koszos ruhájához dörzsölte. Aztán ledobta batyuját, és fáért indult.

Hideg lesz az éjszaka.

A Molloy, Malone meghal és A Megnevezhetetlen ön-megsokszorozó elbeszélői

Samuel Beckett fiatalkori regényében, *A meglehetősen jó nőkről álmodomban*, kijelenti: „Olvasóm élménye a mondatok között születik meg a csendben, a szünetekből, nem a közlemény szavaitól.” Az esztétikai szándék illetően megfogalmazását Beckett egyéb műveihez is alkalmazhatjuk, többféle módon. Beckett a lehető legnyilvánvalóbban vetíti előre Wolfgang Iser, Stanley Fish és mások a fiktív szöveg befogadására vonatkozó elméleteit, sok évvel ez utóbbiak születése előtt. Beckett „intervallumai” „hézagoknak” felelnek meg, amelyek Iser szerint nem csupán mondatokat, bekezdéseket és fejezeteket választanak el egymástól, hanem az olvasó elvárásait is az események szerzői bemutatásától. Bárki, aki akár csak egyetlen Beckett-regényt olvasott is, valószínűleg egyetért abban, hogy a szerző mintha szándékosan hozna létre sokféle intervallumot, amelyeket még a legvájtfülűbb olvasó sem tud mind kitölteni. Ez lehet az oka annak, hogy a trilógia (*Molloy*, *Malone meghal*, *A Megnevezhetetlen*) a modern irodalom egyik legnehezebb, egyszersmind legígéretesebb műve. Az olvasónak nem csupán a különféle elbeszélő hangok fergeteges komikus szólamait kell összekapcsolnia, hanem át kell hidalnia az egymástól elválasztott többszólamú szövegegységek tágabb „intervallumait” is.

Olybá tűnik, Beckett trilógiája strukturális szempontból példa nélküli az irodalom történetében. Bizonyos mértékig így is van. De ha valamelyest meg akarjuk könnyíteni e három regény megértését, összehasonlíthatjuk őket egyéb, konvencionálisabb, több szereplő által tudatosan elbeszéltek fik-

Samuel Beckett trilógiája (Molloy, Malone meghal, A Megnevezhetetlen) negyed százada jelent meg magyarul (Magvető, VK. 1987). Erre az alkalomra fordítottam a fenti amerikai elemző tanulmányt e prózai műről. A trilógia második kiadása a Samuel Beckett centenáriuma jelent meg 2006-ban, az Európa Kiadónál.

ciókkal. E közelítés megköveteli, hogy a trilógiát egynél több hang által elbeszélte folytonos fikciónak tekintsük. De azt is beláthatjuk, hogy mindhárom regény a maga módján elbeszélők „kórusának” terméke.

Ebben az esszében mindvégig különféle többszólamú fikciókra hivatkozom, amelyek megelőzték Beckett művét: James Hogg *Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner*, Brontë *Üvöltő szelek*, Dickens *Bleak House* és Faulkner *Fiam, Absalom!* E munkákat választom összehasonlításul, mivel ezeket Beckett trilógiájához hasonlóan (de például Joyce *Ulysses*ével ellentétben) szereplők kórusai beszélnek el az olvasó vagy hallgató közönséggel szembeni felelősségük tudatában. Általában elmondhatjuk, hogy ez a tudatosság különösen a modern fikciókban éleződik ki, amelyekben az elbeszélő szereplők mind igyekeznek kitalálni, fölfedezni a központi hősökre vonatkozó igazságot. Faulkner regényének végén Quentin Compson és Shreve McCannon megkapják azt a szabadságot, amely a legtöbb XIX. századi regényben általában a regényíró előjoga: joguk van a képzelőerőhöz és a fanyar iróniához, olvashatnak a többi szereplő lelkében, sőt kitalálhatnak egy nem-elbeszélő szereplőt is, az ügyvédet, aki szerintük hozzájárul Sutpen bukásához.

Hasonló, ám még tágasabb szabadság engedélyezett Beckett elbeszélőinek, akik az általam vizsgált módon föltalálják, majd ismételten föltalálják *önmagukat* változatos elbeszéléseik során. Stephen M. Ross nemrég közölt cikkében számunkra fontos különbséget vázol föl: „Mimetikus hangnak” nevezi a mű beszéde azon megkülönböztetett vonásai összességét, amelyek az olvasót arra ösztönzik, hogy tekintse a mű teljes diskurzusa bizonyos egyedi részét az elképzelt szereplő (jellem, elbeszélő, szerző) megnyilvánulásának. A „textuális hang” viszont „a fizikai (physical – sic!) szöveg elemeinek összhátása, eredője” arra sarkallja az olvasót, hogy „a nyomtatott szöveget tekintse a jelentés forrásának” („Voice in Narrative Texts: The Example of *As I Lay Dying*”). Molloy és társai textuális hangként komikus módon képtelenek a normális párbeszédre: „És talán éppen ez az egyik oka annak, hogy ilyen szófukar voltam”, magyarázza Molloy, „mármint hogy nem csak azt voltam képtelen megérteni, amit nekem mondanak, hanem azt is, amit én mondok nekik”. Beckett szereplői azért képtelenek a párbeszédre, mert kizárólag írott, nyomtatott szavakból építik föl *önmagukat*. Egyéb formában nem léteznek. Míg a korábbi többszólamú regényeket mimetikus hangok beszélnek el, amelyek történeteket mondanak egymásnak, egymásról, Beckett textuális hangjai viszont *önmagukat* és egymást magányosan elbeszélte történeteikkel alkotják meg.

Molloy és társai ironikus módon még kevésbé emlékeznek egymásra, mint például Quentin és Shreve a kifürkészhetetlen Thomas Sutpenre.

„Igazság szerint nem tudok valami sokat”, vallja meg Molloy. Beckett eképp mélyíti el a legtöbb többszólamú (choral) elbeszélés ismeretelméleti dilemmáját. Ugyanakkor viszont földidézi a szolipszizmus kísértetét, amelyet a korábbi szerzők, akiknek szereplői kijavíthatják, kiegészíthetik egymás benyomásait, kerülnek. Mert Beckettnek „az egyedi az egyediek sora; mivel a világ az egyedi tudat kivetülése (az egyedi akarat objektivációja, amint Schopenhauer mondta), a paktumot pedig folyton meg kell újítani, a menlevelet érvényesíteni kell” (S. Beckett: *Proust. Osztoivits Levente fordítása*). Ha a trilógia minden egyes kötetét menlevélnek tekintjük, amelyet egy elbeszélő írt tulajdon átalakulásáról más éneji sorává, akkor megérthetjük, hogy az eredményül kapott krónika szükségképpen nem csupán többszólamú, hanem „többszövegű” is.

Mivel Beckett eltéríti az elbeszélő kórust a fiktív életrajztól egy újszerű önéletrajzi fikció felé, kiviláglik a kapcsolat élete és szereplőinek élete között. Például Hugh Kenner kimutatja a földrajzi hasonlóságot Molloy Ballyja és Beckett ír lakhelye között, továbbá Moran városa és Beckett francia hazája között. Deirdre Bair véleménye szerint a *Malone meghal* a leginkább önéletrajzi beckett-i fikció. Ám természetesen sem ezeknek, sem egyéb önéletrajzi részleteknek nem az a rendeltetésük, hogy elbeszéljék Samuel Beckett élete történetét. Ellenkezőleg: lehetővé teszik Beckett számára a névtelenséget azzal, hogy átviszi élettörténetét, javai és családja történetét egy sor fikcionális megjelenési formába, amelyet aztán megfoszt történeteitől, javai és családjai történeteitől. A trilógiába foglalt szerző eképp fordítja meg az önéletrajzi folyamatot: a történeti regényíró megfosztja történetiségétől.

Beckett így viszi át a többszólamú fikciót ismeretlen területre. Mégis: eljárása szerint néhány ismerős ösvényen indul útnak. Számos többszólamú regényben az elbeszélő kórus egymással szembenálló szereplők egy vagy több párjából áll. Bronte Lockwoodja és Nellyje, Dickens „szerzője” és Esthere, Faulkner Quentine és Shreve-je – mindannyian egymást kiegészítő perspektívából tudósítanak. De ha e hangokhoz még egyéb hangok csatlakoznak is, a kórusok továbbra is kettősökre szakadnak: beszélőkre és hallgatókra, tudósítókra és az események értelmezőire. Az olvasónak minden esetben két szempont között kell ingadoznia, hogy a hősnek egy harmadik, szintetikus szemléletéhez érkezzen.

Remélem, ki tudom mutatni, hogy Beckett e többszólamú életrajzi stratégiát fikcionális önéletrajzírói számára fogadja el. A trilógia minden egyes kötetét egymással szemben álló párok vagy párokról beszéljük el. De míg a korábbi regényekben az elbeszélő szereplők komplementaritása objektivitást kölcsönöz az elbeszélés folyamatának, a trilógiát a szubjektív én

ereje uralja és inkább elképzei, semmint föltárná ellentmondásait, amelyekkel az említett én elvegyül. Beckett szereplői nem csupán kiegészítik, ki is oltják egymást. Ekképp mégis harmadik hőst alkotnak: „És a nemlét küszöbén sikerül valaki mássá válnom. Igazán kedves” – jegyzi meg Malone.

A hagyomány szerint az elbeszélő kórusok tagjait beszédük stílusa különbözteti meg egymástól. Lockwood megtartja Nelly határozottan kollokvialis nyelvhasználatát, ekképp teszi lehetővé számunkra, hogy megkülönböztethessük a nő Heathcliffhez fűződő viszonyát a magáétól. A *Bleak House* „szerzője” a metafora segítségével mondja el nekünk azt, amit Esther egyszerű prózája nem tud elmondani. Még ahol nem minden tény ismert is a hőssel kapcsolatban, nyitott a lehetőség, hogy egyéb szereplők történeteit úgy rendezzük el, hogy az megsokszorozza a már ismert tényeket. Például: Rosa rémlátásos leírásai és Mr. Compson klasszikus képzeletvilága két alternatív válasszal szolgál a *Fiam, Absalom!* eseményeire.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a Beckett-trilógia előtt írott számos többszólamú fikció alapult azon a föltevésen, hogy a szereplő beszédmódjának stílusa kijelöli észleletének irányát és terjedelmét. Beckett óriási lépéssel viszi tovább e premisszát azt sugallva, hogy minden nyelvhasználat, stílus óhatatlanul meghamisítja a valóságot: „Élni és alkotni”, mondja Malone. „Megpróbáltam. Biztos megpróbáltam. Alkotni. Nem jó szó... Az élni se.” Marlow és Quentin gyakorta a szimbolikus képzelethez folyamodik, hogy sugallja azt, ami megmagyarázhatatlan. Ám Beckett elbeszélői csak akadálynak tekintik a hangjaikat az elmondhatatlan igazságok ösvényein: „Valójában nem gondoltam semmire a világon, csak zavaros hangokat hallottam, valami megváltozott a csendben, én pedig füleltem, azt hiszem, mint egy állat, amely összerezzen és döglöttnek tettei magát” (114–115).

Minden elbeszélőnek az előbbinél, ha el akarja mondani az igazságot önmagáról, tisztábban kell hallania a valóságnak azt a gyakorlatilag meghallhatatlan, paradox módon nem nyelvi mormolását, és át kell írnia nekünk e morajt. A *Molloy* végén Moran így szól: „Egy hangról beszéltem, mely mondott nekem ezt-azt. Ebben az időben barátkoztam meg vele, ekkor kezdtem megérteni, mit akar” (228). Malone-nak az immár több hang még világosabban beszél, de csak akkor, ha ő maga csöndben van: „Ha elhallgatok, a lárma felhangzik újra, különösen hangosan, azoké, akik éppen soron vannak. Mintha újra gyermekkorom hangjait hallanám.” Végül pedig a Megnevezhetetlen igyekszik teljességgel a magáévá tenni a hangot: „Járjon csak át teljesen, az igazi, az utolsó, az ő hangja, akinek pedig nincs is, a vallomása erejével.” Amint látni fogjuk, a helyesen elnevezett Megne-

vezhetetlen hallása élesedik ki a legjobban, és paradox módon ő utánozza leghűbben a bensőjében megszólaló igazság csöndes hangját.

Ha, amint Beckett sugallja, a csend igazabbul „beszél” a szavaknál, ez azért van így, mert a nyelv – s különösen az írott próza – események lineáris, időrendi soraként építi föl az életet. A nyelvtan és a szintaxis alapelvei arra kényszerítenek minket, hogy minden emberi gondolatot vagy cselekvést múltban, jelenben vagy a jövőben helyezzünk el. Továbbá, az első, második vagy a harmadik személyben elhangzó beszéd azt sugallja, hogy az illető azonossága mindennemű változásnak ellenáll. De Beckett szerint az én állandóan a meghatározottság és az újbóli meghatározottság állapotában van, és a világ valósága a mindenkori szemlélő állandóan változó szempontjától függ. Ezért „az egyén egy állandó áttöltési folyamat gyűjtőedénye – áttöltés egy jövő idejű, renyhe, fakó és egyszínű folyadékot tartalmazó edényből egy másik edénybe, mely múlt idejű, az órák tüneményei által fölkapart és sokszínűsített folyadékot tartalmaz” (Samuel Beckett: *Proust*. Osztovits Levente fordítása).

Ha meggondoljuk, mit ért Beckett az élet időtlenségén, akkor rájöhethetünk, hogy a trilógia nem csupán nem időrendi jellegű, mint a legtöbb többszólamú fikció, hanem egyenesen időrendellenes is. Más szóval: megfordítja a művészi kompozíció hagyományos rendjét. A legtöbb fikcióban a szerző előzetes létezését az elbeszélő szereplők feltalálása feltételeként tekintik. Valóban: az olyan regényeket, mint például a *Bleak House*, amelyekben a szerző elbeszélő is, általában olyan „szerző” vezeti be, aki állandóan megosztja a történetet egy vagy több fiktív elbeszélővel. A Beckett-trilógiában azonban a „szerző” (vagy Bernal fogalmai szerint az „Én”) nem létezik előzetesen változékony inkarnációinak feltalálásához képest. E paradoxon nehezen érthető Molloy-nak és Moran-nak, de nekünk is. Moran, nem létező alkotóját megjelölendő, fölhalálja Youdit, aki különféle ügynökei útján bonyolítja a regényt, utasítva Morant, hogy keresse meg ellentétét, Molloyt. Azonban Moran úgy tudja, Youdi ott lakik őbenne is: „Mert a hangnak, amelyre hallgatok, nincs szükségem Gaberre, hogy hallhatóvá tegye. Mert bennem szólal meg és arra buzdít, hogy kitartsak mindvégig, hűséges szolgaként, amilyen mindig is voltam.” Ekképp a szerzői Youdi megengedi teremtményeinek, hogy fölhalálják őt, majd újra meg újra fölhalálják. „Mert jellemző volt Youdira – jegyzi meg elmésen Moran –, hogy nagyon könnyen megváltoztatta szándékát”. Sajátos módon *Molloy* a trilógia egyetlen szövege, amelyet elbeszélői ebből a képzeletbeli diktátorból csikartak ki. Youdi, miután elintézte Molloy „áttöltését” Moranná, most már képes önmaga által motivált Malone-ként megjelenni.

Ha Molloyt és Morant Malone eljövendő és múlt éneiként fogjuk föl, akkor megérthetjük, hogy Malone elbeszélésének címe – az egyetlen, amely alanyt és állítmányt is tartalmaz – miért íródott jelen időben. De a *Malone meghal* nem igazi folytatása a *Molloy*-nak, hanem a *Molloy* újraírása egy új „szerző” által. Valójában e történet stratégiai pontjain Malone „átcsap” valamelyik korábbi hangjába. Például: Malone megvallja, hogy „nem emlékszem, hogyan kerültem ide. Mentőkocsin talán vagy valami ilyesféle járműn”. Ez ver visszhangot Molloy kezdeti kijelentéseiben: „Nem tudom, hogy kerültem ide. Talán mentőkocsin, vagy ilyesféle jármű hozott.” Malone váratlanul megszakítja történetét egy másik ponton, ahol látszólag nem lenne erre ok: „Amikor esett, amikor havazott.” Ám e szavak már elhangzottak Molloy szájából: „Amikor esett, amikor havazott, amikor fújt, akkor a következő dilemmával találtam szemben magam.” Tehát úgy tűnik, hogy míg az elbeszélő szereplők azonossága törekeny és változékony, hangjuk érintetlen marad, képes felhalmozódni és későbbi szövegekben ismét előbukkanni – talán azon pontokat jelölendő, ahol az új elbeszélő fikciója párhuzamosan halad korábbi életével.

Ezek az iteratív mondatok és a tárgyak újbóli fölhasználása, mint a kerékpárok, nagykabátok stb. alátámasztja, hogy paradigmatis elbeszéléssel van dolgunk, strukturalista szóhasználat szerint „mozgó töredékekkel”, amelyek alkalmasak arra, hogy mindig új önéletrajzíró beszélje el, vagy vizsgálja felül őket a trilógiában. Ennek legkorábbi és legszemléletesebb alkalmazását a Molloy elején az A és B részletben találjuk: „Így láttam meg A-t és B-t, amint lassan haladtak egymás felé, csak hát ők mit sem tudtak róla, hogy mit tesznek. Az út, amelyen mentek, rendkívül kopár volt, [...] A város közelében. Két férfi volt, egészen biztos, egy alacsony és egy magas. A városból jöttek, előbb az egyik, aztán a másik és az első, aki elfáradt, vagy eszébe jutott valami elmulasztott kötelesség, megfordult és elindult visszafelé. Hűvös volt, mert kabátot hordtak. Hasonlítottak egymásra, de nem jobban, mint mások. Először jó messze voltak egymástól... Majd elérkezett a pillanat, amikor mindketten ugyanabba a völgyelésbe ereszkedtek le, ott találkoztak végre” (9).

Mindenképpen szembetűnő a párhuzam e történet és a *Molloy* cselekménye között. Mint A és B, Molloy és Moran (mindkettő kerékpáron jár és nagykabátot hord) ellentétes megjelenésűek. A és B nem látja egymást, ahogy Molloy és Moran sem. A és B először „jó messze voltak egymástól”, de nemcsak a könyv fikcionális tájképén, hanem a regény két narratív szövege terében is. De a történet azt is elmondja, hogyan hidalták át e különbséget, hogyan kell elképzelnünk szimbolikus „találkozásukat” a mozdulatlanúság és a fizikai rothadás „ugyanabban a völgyelésében”. Mert

amint Moran feltételezi: „az én természetes végem, és jómagam nem is számítottam másra, nem egy időben következnek be, mint az övé?”

Azt akarom mondani, hogy A és B története amolyan drámai prólógus, az ezt követő elbeszélő tevékenység árnyjátékának összképe. A trilógia mindhárom könyvének elbeszélői történeteket mondanak el két, egymást kiegészítő szereplőről, akiknek azonossága összevegyül. Malone és a Megnevezhetetlen, minthogy egymástól független szerzők (és nem csupán írnokok), fölismerik A és B változataik fiktív mivoltát. Továbbá szabadon akarják újraírni Molloy történetét, a maguk módján. Mert számukra, mint az olvasónak szintén, e történetmondás az én szimbolikus meghatározásának, majd újbóli meghatározásának módja. De Molloynak, akinek a szerzője nincs a színen, A és B *valóságosak*. Testvéri fikcióként léteznek, Molloy és Moran képeiként, Molloy számára észrevehetetlenül. Molloy, miután elmondta A és B történetét, Morannal játszatja tovább.

A-val és B-vel kapcsolatban a legfontosabb tény, hogy kezdetben nem tudnak egymásról. Csak akkor tudják meg, hogy találkozni fognak, amikor már „találkoztak” és valószínűleg összeolvadtak; „mondjuk, ismerték egymást, de nem, erre nincs semmi biztosíték”, ismeri el Molloy. De Molloy arra az időre vár, amikor, talán egy nagyobb regényben majd „megismerik egymást, a város sűrűjében”. Azt hiszem, Molloy álomszerű látomása A-ról és B-ről akkor válik valóra, amikor Molloy és Moran újrajátssza. Amint A és B ugyanabból a városból származik, csak elválasztja őket a földrajzi távolság, Molloy és Moran ugyanabból a szerzői képzeletből származik, ám különféle területeken, más szövegekben tartózkodnak. Mivel egyazon én változatai, nem találkozhatnak egymással közvetlenül, mint az általunk ismert Molloy és Moran. De a maga szövegében mindegyik találkozhat a másik képével. És e belső képek alapja az A és B szereplők.

E viszonyok A és B és Molloy, valamint Moran között annyira tökéletesek és bonyolultak, hogy majdnem lehetetlen elkerülni a belőlük adódó zavart. (Ilyen lehet Beckett nézete az ember énképeiről.) Még Molloy is zavarba jön: „Éreztem már az első csillagok reszketeg fényét, kezemet a térdemen, de főleg a két vándort, A-t és B-t, már nem emlékszem, amint csüggedten hazamennek.” Azzal kezdhetjük az egész történet megértését, hogy megfigyeléseink szerint Molloy B-ben saját torzképét látja: „Mint-ha csúcsos kalapot viselt volna. Emlékszem, meglepődtem rajta, viszont a sapka vagy például keménykalap látványa nem lepott volna meg. Figyeltem, amint távolodik, s nyugtalanság vett rajtam erőt, nem okvetlenül az ő nyugtalansága, de valahogy annak is része volt benne. Ki tudja, talán az én nyugtalanságom ragadt át őrá” (11–12).

Meg kell jegyeznünk, hogy Molloy és B kölcsönös megfelelése nem pontos. Például B botja nem Molloyra, hanem Malone-ra utal, aki mentesül az eredetét jelző segédeszközöktől, amelyek A, B, Molloy és Moran állandó ütköztetéseként foghatók föl. B kalapja viszont roppantul hasonlít Molloyéra: „Bár a kalap városi kalap volt, divatjamúlt ugyan, de városias, melyet a leggyöngébb szellő is messzire sodor. Hacsak nem kötötte meg az álla alatt zsinórral vagy gumival. Levettem a kalapom és jól megnéztem. Hosszú spárga erősíti azóta is a gomblyukamhoz, minden évszakba ugyanahhoz. Szóval még élek. Jó tudni” (16).

Hasonlóképpen Moran hasonlít A-hoz, de nem azonos vele. „Hajadonfőtt volt, tornacipőt hordott és szivarozott.” Molloy úgy véli, lát valamit, ami követi az embert: „Azt hiszem, spicc volt, de nem, azért mégsem. Nem voltam benne biztos akkor és most sem vagyok biztos benne, bár nem sokat gondolkodtam rajta.” Moran elbeszélése elején szivarozik, a végén meg egy kutyát lát, de nem spiccet, hanem juhászkutyát. Molloy téved ebben. De el is ismeri: „Csak homályosan láttam.” És Moran más vonatkozásban: „Az elemek hamissága nem jelenti a köztük lévő viszony hamiságát.” A hasonlóság Molloy és B, másfelől Moran és A között világos. A különbségek annak tulajdoníthatók, hogy Molloynak kevés információja van önmagáról, valamint élénk a képzelete.

Jóllehet a legtöbb kritikus szerint Moran, bizonyos értelemben Molloyjá változik, senki sem próbálta leírni a folyamatot, amely ezt transzformáció útján események sorává változtatja. Morannak, ha eggyé akar válni Molloyjal, akkor előbb el kell pusztítania önmaga képét, amely Molloy A-ja is lehet, álruhában: „Elég alacsony volt, de zömök. Vastag szövetből készült, ocsmány szabású tengerészkek öltönyt hordott (mellénnyel) és hatalmas fekete cipőt, melynek furcsán fölünkörödött az orra. Keskeny karimájú, sötétkék puha kalapot viselt, szalagjába pedig horgot tűzött műcsalival, ami fene sportos külsőt kölcsönzött neki. [...] Ám mindez semmi sem volt az arcához képest, amely, sajnálattal vallom meg, némiképp hasonlított az enyémmre, persze nem volt olyan finom, de ugyanaz a satnya bajusz éktelenkedett rajta, apró disznószeme, spanyolgalléros orra is emlékeztetett rám, nem szólva keskeny, vörös szájáról, amely mintha folyton erőlködött volna, hogy kiszarja a nyelvét” (195–196).

„Kicsit később” Moran „a földön fekve találja dublőrjét, feje péppé verve... Most már nem hasonlított rám.” Ludovic Janvier megjegyzi, hogy „e találkozás egyike volt azon újjászületéseknek, amikor Moran teljes egészében az igyekezetnek szentelhette magát, hogy Molloyjá változzon. Janvier azt nem említi, hogy az ember, akit Moran megölt, egy másik embert keresett, Molloy B-jének változatát: „Vastag, súlyos kabátja nem felelt meg

az évszaknak és vaskos botra támaszkodott, amely az alsó végén vastagabb volt, mint a felsőn, úgy rémlik, husángnak hívják az ilyet. Megfordult és elég sokáig csendben néztük egymást... Arca szép volt és sápadt, szerettem volna, ha olyan arcom van” (190).

Moran, miután megmarkolta az idegen botját, amelyet mintha irigyelne, az arcához hasonlóan, nézi, amint látogatója távolodik. De azt nem látja, mikor tűnik el szem elől: csak szeretne állni ott és utána nézni sokáig. Molloy szintén nehezen nyugodott bele, hogy Moran képe eltűnjön szem elől: „Eltűnt, a kezében füstölgő tárggyal együtt. Ezt megmagyarázom. Az eltűnő félben lévő tárgytól még idejében elfordulok.” (Mégis nagyon jól el tud képzelni egy találkozást maga és A között, aki hasonlít arra, akit Moran ír le: „Hallja, hogy kiabálok, megfordul, megvár [...] kissé undorodik tőlem, kicsit sajnál is. Kedves hozzám, beszél erről-arról.”) Molloy nem tudja szem elől téveszteni A-t, Moran pedig B-t, mivel adott időben eggyé kell válniuk. Továbbá: Moran nem mondja meg a kék öltönyös látogatónak, merre lehet a B-szerű szereplő. Inkább ő, semmint fölfedné az üldözött hollétét: „Megkérdezte, láttam-e erre egy öregembert bottal. Leírta. Rosszul. A hangja nagyon távolról érkezett hozzám. Nem –, mondtam. [...] Ütésre emelte kezét. Azt hiszem, még egyszer mondtam, hogy kotródjon a franca” (196).

Morannak meg kell kímélnie B-t az erőszaktól, pont azért, mivel megöli A-t – hogy eggyé váljon Molloyjal. Molloynek viszont meg kell ölnie önmagáról alkotott képét, a végső, szimbolikus „áttöltődés” előtt.

Most már megérthetjük, hogy Molloy az elbeszélésében miért találkozik csak egy emberrel azok közül, akik meglátogatták Morant: mert a másikat, a zömök A-t, akkor már megölték. Lehet, hogy A zsákmánya, a botos öreg, jelenik meg Molloynál, aki érzi Moran tüzének vagy szivarjának füstjét: „Vadidegen. Valószínűleg a magány betege. Szénégetőt mondok, de valójában nem tudom. Valahol füstöt látok.” Molloy úgy undorodik dublőrjétől – „a vén, mocsok állattól” –, ahogy Moran undorodott tőle. Nohát, mondja Molloy, „finoman fölemeltem a mankómat és jót sóztam vele a koponyájára”. Ahogy A elpusztult, úgy pusztul el B is, lehetővé téve Morannak, hogy Molloyjá változzon, míg Molloy befogadhatja Morant.

Ha Moran kalandjai megelőzik Molloyéit, vagyis, ha Moran előbb öli meg A-t, mint Molloy B-t, akkor miért Molloy narratívájával kezdődik a könyv? Edith Kern szerint: „A kronológia figyelmen kívül hagyása nem lephet meg minket olyan szerzőnél, mint Beckett, akire jellemző a logikai abszurditás.” Kern úgy véli, Beckett Youdi hírvivőjének képében sürgeti Molloyt, hogy „rendezze át történetét oly módon, hogy ami a kezdet volt, most már legyen a vég”. Kern szerint mindez csupán amolyan művészi kedv-

telés. Olga Bernal szerint viszont „az időrend megfordítása Molloy feledékenységét és irracionalitását tükrözi”. Szerintem pedig a *Molloy* szerkezete nincs Molloy ellenőrzése alatt. Inkább, és ez Beckett előbb idézett én-konceptiójából következik, a „jövő idő folyadékának teljes áttöltési folyamata a múlt idő folyadékába”. Moran nem Molloy egyedüli alkotója, B-ben csak egy lehetséges Molloyt talál föl a sok közül. „Valójában három, nem, inkább négy Molloy volt. Az egyik bennem lakott, azután ennek a karikatúrája, Gaberé, valamint a hús és vér Molloy, aki valahol várt rám.” Az ötödik, Youdi Molloya, aki megnyitja a regényt, nincs Moran látókörében. Más szóval: a Molloy és Moran nevű elbeszélőket nem alkotásuk rendjében vezetik be a könyvbe, hanem oly módon, hogy megjelenésük egy harmadik személy létét jelezze. Ha Moran elbeszélése lenne elől, akkor úgy látszana, amint John Fletcher érvel, hogy Molloy egyszerűen csak egy idősebb Moran. A két szereplő között azonban lényegesen bonyolultabb a kapcsolat. Mivel Molloyjal előbb találkozunk, mint Morannal, még nem engedhetjük meg, hogy az előbbi elfoglalja az utóbbi helyét gondolkodásunkban. Ehelyett el kell képzelnünk szintézisüket és egy új szövegbeli hang létrejöttét.

A Molloy két részre osztása hangsúlyozza a tényt, hogy nem Molloy és nem is Moran az egész regény „szerzője”. Moran magyarázza is: „amit tettem, nem Molloyért tettem, aki semmit sem számított nekem, nem is magam miatt, akit reménytelennek látok, hanem egy lényegileg névtelen ügyért, amelynek szüksége volt ránk, hogy előmozdítsuk, és tovább él az emberek emlékezetében, még ha mi, nyomorult napszamosai már nem is leszünk többé”. Ezzel szemben Malone azon „szerző” képét festi meg önmagáról, aki tökéletesen ellenőrzi a szöveget: „Ezúttal tudom, hová megyek, ez már nem a régi éjszaka ez az új éj. Játzsma ez, játszani fogok.” Malone azt reméli, hogy e játékkal tölti idejét közelebb haláláig, amellyel a regény, gondolja ő, szerencsésen véget is ér. De minden játzsmának megvannak a maga szabályai. Malone-nak, ha azt akarja, hogy a halála végérvényes legyen, ügyelnie kell arra, hogy ne térjen vissza Molloy és Moran területére. Más szóval: nem szabad újra elmondania A és B történetét. „Nem olyan történetek lesznek mint eddig, ez minden”, ígéri. Továbbá: fönnt kell tartania azonosságát mindvégig a regényben, ha azt akarja, hogy a saját halálával haljon meg. Fiktív szereplőinek határozottan különbözniük kell őtől, csakúgy, mint egymástól. Malone számos ügyes műfogással, szinte elkeseredett igyekezettel próbálja betartani ezen egyszerű szabályokat. De bizonyos okokból, amelyekre majd fényt derítünk, néha mégis kénytelen egyiket-másikat megsérteni.

Malone reméli, hogy Sapo személyében egy nem önéletrajzi hőst talált föl. Ám a távolság szerző és fikció között fenyegetően csökken időnként,

és amikor ez így van, Malone-nak félbe kell szakítania a történetet, hogy emlékeztesse önmagát és minket annak fiktív mivoltára. Például: Malone, miután megjegyezte, hogy Sapo „gyakorlatra tett szert a fejszámolásban”, és hogy „a fejében menetelő számok megteltek színekkel és formákkal”, bizonyos idő után a lap alján jelzett szünettel, kénytelen azt írni: „Micsoda unalom!” Hasonlóképpen: Malone átlépi az önéletrajzi készítményt, amikor e lényeges kiigazítást teszi: „Sapónak nem voltak barátai –, nem, ez nem jó. Sapo jó viszonyban volt kis barátaival...” Malone-nak tehát kerülnie kell a kísértést, hogy belépjen Sapo tudatába, vagy hogy saját szavait Sapo szájába adja: „A piac. A város és a falu fejletlen kapcsolatai nem kerülték el a szépreményű ifjú figyelmét. Törte is a fejét ezeken a kérdéseken, és az alábbi következtetésekre jutott, melyek esetenként egész közel jártak a valósághoz, máskor viszont messze jártak tőle.

Hazájában, ami az élelmezést illeti, a, az... nem,... képtelenség” (253).

Amíg Sapo fiatalabb Malone-nál, Malone önmagát javítgatva képes távol tartani Sapo történetét a magáétól. De az idősebb Sapo egyre inkább hasonlít Malone-ra, különösen merev tekintetű „sirály szeme” bámuló ki-tartóan „a meghódíthatatlan sötétségbe”, még a fény és a természet szépségei közepette is. Malone hamarosan rájön, hogy hangja és Sapóé már összevegyült: „Ugyanazzal a ceruzával írok magamról ugyanabba a füzetbe, mint róla. Mivel ez már nem én vagyok [...], hanem valaki más, akinek az élete most kezdődik.” Malone, hogy új éket verjen önmaga és Sapo közé, lehetővé teszi Sapónak, hogy elsodródjon családjától (amely mintha Malone családjára hasonlítana), és bejusson a Lambert családba. Malone ismét megkülönbözteti önmagát fiktív szereplőjétől, kimutatva Sapo érthetetlen vonzalmát az ellenszenves és erőszakos Lambert család iránt. Ám esetleg e távolság is megszűnik. Ugyanabban a bekezdésben, amely Malone fokozódó rokonszenvét ábrázolja Mrs. Lambert iránt, megtudjuk, hogy Sapo elmegy, látszólag, mivel Malone nem akar Sapo barátaihoz tartozni: „Megfogalmazhatatlan kérdések motoszkáltak [Mrs. Lambert] agyában, összefolytak, elfoszlottak. Mintha a lánya is eszébe jutott volna, de hát ő volt a kisebbik gondja. A lány egyébként rosszul aludt, s már egy ideje ébren volt [...]. De csak másnap vagy harmadnap mondta meg neki, amit Sapótól hallott. Hogy elmegy. Örökre” (280–281).

Amikor Sapo elhagyja Lambert-éket, elhagyja a regényt. De olybá tűnik, Malone szintén így tesz: „Most töltöttem el két feledhetetlen napot, melyekről sosem tudunk meg semmit, túl késő már beszélni róluk, vagy még nagyon korai, nem is tudom, legfőljebb azt, hogy e két nap alatt rájöttem a megoldásra és be is tudom fejezni ezt az egész rohadt ügyet,

mármint Malone-t (tényleg, most éppen így hívnak!) meg a másikat, mert a többi nem rám tartozik. Olyan volt ez a két nap, bár szavakkal alig lehet kifejezni, mintha két – igaz, különböző méretű, de valahogy mégis összefüggő – finom homokdomb, finom por- vagy hamuhalmaz lassanként pergett volna le, nem hagyva mást maga után, csak a meghitt, kedves űrt, a semmit. A nemlétet” (287).

Mint A és B, valamint Molloy és Moran, Malone és Sapo, szintén nem egymás elől tűnnek el, hanem egymásban.

És mégis szólnunk kell még néhány szót e kölcsönös kioltásról. Az új, időlegesen névtelen elbeszélő szereplő, mivel a két korábbi hang elegye, inkább szerzői, mint elődei. Vagyis Morannal, Molloyjal és Malone-nal ellentétben, akiknek a születés és halál aktuális események, ez az említett hang születését és halálát implicit módon a hiányzó „szerző” én-változása metaforájaként fogja föl, aki helyett ő szól. Úgy gondoljuk, Malone képletesen beszélt születéséről és útjáról a halálba: „A lábam már kilóg a világ nagy izéjéből, mely elbocsát.” De csak akkor bontja ki ezt a képet, amikor már elvegyül Sapóval: „Igen, galambósz, vén magzat vagyok.” Később, a kislányról szóló fantáziálásban, aki majd babusgatja őt: „Oda se neki Malone, vén hímringyó!” A „magzat” és „hímringyó” kiejezések nem véletlenül hangzanak el. Inkább megfelelnek az elbeszélő revelációjának, hogy fiktív szereplői nem illegitim származékok, hanem ön maga új megjelenési formái. Tehát játszmájának „szabályait” felül kell vizsgálnia. Az elbeszélő ahelyett, hogy elszigetelné magát fiktív szereplőitől, most megengedi magának, hogy meghaljon, másik énjét szülve meg, akit később megöl: „Igen, egy kis teremtményt, megpróbálok magamnak egy kis teremtményt csinálni, karomba zárom, a magam képére, mindegy, mit beszélek. S látván, milyen szánalmas lényt alkottam, vagyis mennyire hasonlít hozzám, megeszem majd.”

Mivel az elbeszélő már „megette” Sapót és Malone-t, ezt az új „kis teremtményt”, újfent el kell nevezni, elődei után. A „Macmann” név úgy hangzik, mint a „Malone”. Ugyanakkor közvetett módon a „Sapó”-hoz is kötődik, mint „homo” a „sapiens”-hez.

A születésnek, a halálnak és a nemiségnek e metaforikus közbeiktatását Beckett elbeszélői szemantikailag sugallják. Ha Molloy akkor hal meg, amikor egyesül Morannal, és ha Malone Sapóval egyesülve hal meg, akkor a halál analóg (de nem egyenértékű) a szexuális tevékenységgel, amely egy harmadik elbeszélő „születését” eredményezi. E kettősök meg „hármások” Malone diskurzusában gyakoribbak a Molloyban és Moranban elhangzottaknál, míg a Megnevezhetetlen a legfélreérthetlenebbül kihasználja őket, aki Mahood „halálakor” és Worm „születésekor” ön maga anyja, egy-

szersmind gyermeke lesz: „Egész sereg emlős van bennem, innen látom, mielőtt fölébredek. Gyorsan egy anyucit, hadd szopjam laposra, csöcsét facsargatva.”

Ha, amint a trilógia sugallja, a nyelv hamis, mivel önkényes, akkor minél hazugabban, hamisabban írnak meg egy szöveget, akkor annál gazdagabb és paradox módon szemantikailag többértelmű lesz. Azonban soha, semmikor egyetlen kimondott vagy nyomtatott szó semminemű „igazságot” nem közöl beszélőjéről vagy írójáról.

De akkor meg Beckett elbeszélői miért beszélnek vagy írnak egyáltalán? Azért, mert az „igazságot” nem elmondani akarják, hanem feltalálni (invent). Az írással minden egyes elbeszélő beviszi önmagát és a másikat az olvasó tudatába. Beckett funkcionalista nézete a nyelvről előre vetít egy nagyon új pszichoanalitikus elméletet a kijelentésről és az én természetéről. A Molloy és Moran, Malone és Sapó, a Megnevezhetetlen és Mahood közötti viszony durván párhuzamos Jacques Lacan „kettős viszony az én és a másik között” című elméletével és egyéb hasonló elméleteivel. Beckett elbeszélői mennyiben egymástól származnak, olyanok, akár a gyermek, aki Lacan szerint „olyan abszolút szubjektum, aki teljességgel intranzitív viszonyban van a világgal, akit nem tud megkülönböztetni önmagától” (Anthony Wilden). Lacan elmélete szerint „a tárgynak, amelyet a gyermeknek fel kell fedeznie, *hiányoznia* kell”. Lélektani szinten a részleges tárgy hiányt közöl, amely vágyat ébreszt az egység iránt; ebből származik az azonosság felé tartó mozgás, mivel az azonosság önmagában a különbség felfedezésétől függ, amely maga is egyfajta hiány (absence). Helyszüke miatt itt most nem térhetünk ki Lacan elméletének részleteire, de legalábbis jelezhetjük fontosságukat a Molloyt kereső Moran, a Sapót kutató Malone és a láthatatlan Mahoodot hajszóló Megnevezhetetlen szempontjából.

Lacan szerint a szubjektum ön-felfedezésének „tükör fejlődési szakaszát” monológ megfogalmazásával éli át, amelyet az analitikus mintegy lehallgat. Lacan hallgatója és fordítója, Anthony Wilden írja: „Ez a feltétel teszi lehetővé a szubjektum igazságának fölfedezését a diskurzus lineáris mozgásában. [...] Míg a nyelvészek a beszédet lényegileg statikusnak fogják föl, mely alkalmas az idő és a tagolás mechanizmusára, Lacan nézete szerint a beszéd tart valami felé, űrt akar betölteni, amely nélkül a beszéd nem volna tagolható. Más szóval: a beszéd a *hiány* fogalmától függ, akár a vágy elmélete” (*The Language of the Self*).

Bár a Beckett-trilógia nem a pszichoanalízisről szól, mégis (különösen, ha nem feledjük a tényt, hogy Beckett maga is átesett pszichiátriai kezelésen) minden egyes elbeszélőjét olyan alanyként tekinthetünk, aki *csak a nyelv segítségével* próbál egyesülni egyéb énjeivel vagy tárgyakkal. Egymás

felé, egymásba vagy egymásból kivezető mozgásuk beszéd- és íráskészségüktől függ és nekünk szól, mintha mi, olvasók volnánk Lacan szótlán analitikusai. Ám a pszichoanalízis alanyaival ellentétben Beckett önéletrajzírói nem elképzelik csupán egyéb énjeiket. Fiktív világukon belül életet is tudnak adni egymásnak.

A másik lényeges különbség Lacan elmélete és Beckett esztétikája között, hogy míg Lacannál az alany mindig reálisabb, mint a tárgy képe, amellyel azonosul, Beckett-nél mindkét azonosság vagy kép egyenlő mértékben reális: Molloy pontosan olyan bizonyosan létezik számunkra, mint Moran, Sapo olyan valós, mint Malone, majd egy ponton ütköznek és létrehozzák Macmann-t: Sapo kényszeríti Malone-t, nézzen vissza, alkossa újra múltját, Macmann pedig megengedi Sapo-Malone-nak, hogy előrehaladjon történetével a fiktív „most”-ban: Macmann az új jelenben él, amely az eljövendő én (Malone) múltba (Sapo) „áttöltéséből” állt elő. „Belé botlottam – mondja az elbeszélő jelen időben –, „a reményben, hogy megtudok róla valamit.” És valóban: Macmann története ott folytatódik, ahol Molloy befejezi elbeszélését: „Mert nem nagyon tudta, hol van, és nincsenek messze a hegyek, sem a tenger, sem a város.

[...] De hát Macmann emberfeletti lény lett volna, ha a szakadó esőben jó háromnegyed óras bizakodó várakozás után nem haragszik meg magára tettéért, látva, hogy az eső még mindig zuhog, s már jóformán lemegy a nap, szóval azért, hogy lefeküdt a földre, nem pedig folytatta útját” (311).

Aztán Macmann egy tébolyda cellájában találja magát, amelyet Malone nemrég a saját menedékeként írt le. Továbbá: egy nő gondolja, aki nagyon hasonlít Malone ápolójára. De Malone azt mondja, hogy ez az utóbbi „idősebb nálam, de nem tartja olyan jól magát, a mozgékonyasága ellenére”. Moll, ez az anya-figura új kiadásban szintén szerető lesz. De kinek a szeretője? Macmanné vagy az elbeszélőé? Időnként nemigen tudni, ki beszél. Egy ponton például az elbeszélő így képzei el magát: „Meghalni előtte, rajta, vele [...] hogy sohase kelljen többé meghalni elevenek között.” Ám később, magához visszatérve, megjegyzi: „Még ennyi se, még ez se...” Majd bejelenti: „Moll. Megölöm.”

Moll halála és Lemuel érkezése után Macmann története inkább előre vetíti, semmint követné az elbeszélőét. Macmann kérdéseket tesz fel Lemuelnek, „de csak ritkán kapott azonnali választ”. Macmann kérdezősködése után az elbeszélőt meglátogatja egy hasonlóképp fenyegető szereplő, aki „fontos is lehet”. Mivel az elbeszélőnek már nincs hangja, le kell írnia egy füzetbe, ugyanabba, amelyben Macmann története is olvasható, egy sor kérdést, amelyek hasonlítanak Macmann Lemuelhez intézett kérdéseire, de bővített formában: „1. Ki maga? 2. Miből él?” és így tovább. Ekképp

Lemuel láncszem lesz Macmann és elbeszélője között. Miután Lemuel közös örként megjelent, lehetetlen biztosan tudni, melyik hang beszél el a történetet: az elbeszélő hangja, vagy „gyermeké”, Macmanné. A zavart még csak fokozza a születés-halál tengely végső képe: „Megszületek a halálban, ez az érzésem, ha szabad magam így kifejeznem. A lábam már kint van a létezés nagy picájából. Remélem, elég költői a kép. Utoljára hal meg a fejem. Arcodhoz a kezed. Nem megy. A történetem véget ért és én még élek. Ígéretes helyzet. Ez a végem. Nem mondom többé, hogy én.”

Ki haldoklik? Az elbeszélő vagy Macmann? És ki van születőben? Két haldokló szereplő van, mivel Malone és „kis teremtménye”, Sapo már meghaltak egymásban. Az elbeszélő és Macmann beszélnek egymáshoz. És e két haldokló személytől születik egy harmadik, hibrid elbeszélő, aki be akarja fejezni a regényt. „Nem mondom többé, hogy én”, mondja a régi elbeszélő. Az új elbeszélő szabadon képzelheti el kettős halálát, miután a szadista Lemuel felfegyverezte: „Lemuel a megbízott, felemeli a fejszét, melyen sohasem szárad meg a vér, de nem üt meg senkit, nem fog megütni senkit, soha többé nem üt meg senkit, nem bánt már senkit soha többé, sem fejszével, sem vele, sem azzal, sem a kalapácsával, sem a botjával, sem az öklével, sem a botjával, sem gondolatban, sem álmában, mondom, már soha nem bánt senkit, sem a ceruzájával, sem a botjával...” (371–372).

Lemuel a ceruza-botjával (amelyet talán Malone-tól lopott) öli meg Macmannt meg az összes cellatársát, az angollal, a hintaszékben ülő ifjúval, a kis soványt az esernyővel (Moran?) és a nyomorék szakállas óriást (Molloy?). Ám Lemuel már senkit sem akar megölni, mert ő szintén fikció, akinek meg kell halnia, mihelyt az elbeszélő elcsendesedik. A lapon, akár a történetben, „senkit, soha többé”.

Bár Lemuel fiktív bérgyilkos, az ápoltak halála mintha egymás felé közelítésük következménye lenne. A kis csónakban a tengeren testüket már nem lehet megkülönböztetni egymástól, és már nem beszélnek: „Szürke testek halma egymáson, ők azok. Az éjszakában alig látható, néma testhalom, tán egymásba kapaszkodnak, csuklya rejti arcukat” (371). Ez a befejezés megfordítja az előbbi többszólamú elbeszéléseket. Míg a *Fiam*, *Absalom!*, *Bleak House*, *Üvöltő szelek* meg egyéb többszólamú fikciók lehetővé teszik, hogy a páros komplementer szereplők párhuzamosan fejlődjenek föl, és közösen nagyobb tekintélyre tegyenek szert, mint egyedül, Beckett minden egyes új elbeszélője tagadja az előzőt. Tehát „összeütközésük” úrt alkot, „áldott nemlétet”. Visszatekintve azt látjuk, hogy minden egyes új szereplő pár egyre inkább elszegényedik, egyre kevesebb közös vonása lesz a korábbival. Például: Molloy, ahogy az olvasók is rájöhetnek, egy család, tulajdon és fizikai mozgékonyág nélküli Moran. Malone kevesebb náluk,

de legalább igyekszik kárpótolni magát Sapo, egy nem túl sokat jelentő társ feltalálásával: „És ha magamról beszélek, meg arról a másikról, a kicsinyemről, ennek mindig a szeretethiány az oka, hát jó, szodomia, ezt azért nem vártam volna, de még egy törpém sincs.”

Azonban a sors iróniája, hogy Sapo pontosan azt a hiányt szenved el, amelyet pótolni akart. Macmann-ná változik családtól és barátoktól elszigetelten, aki aztán elveszti még Mollt is. És az ínségnek e folyamata halad tovább (bár, amint látni fogjuk, jelentős módosulásokkal) Mahood és Worm feltalálásával, majd elpusztításával, a harmadik kötetben. Elmondhatjuk tehát, hogy míg Faulknernél, Conradnál, Dickensnél és Bronténél a hősre vonatkozó igazság keresése additív folyamat, amelyben minden elbeszélő részt vesz, a Beckett-trilógiában e folyamat negatív irányba tart, vagy Prousttal szólva „mélybe hatoló” (excavatory). A beckett-i „szerzőből” bárki vagy bármi marad is, szóvivői mindenesetre elpusztulnak.

Amint Olga Bernal nagyszerűen kimutatja, a szerzői szereplők felbomlását a trilógia prózastílusának és szintaxisának széthullása kíséri. A szerzői mormolás, amely az elbeszélők belső világából beszél, mindig a csendre törekszik, amely ponton, paradox módon az igazságot mondaná el önmagáról. És mégis: a beckett-i elbeszélők is meghalnak egymásban, mondataik szintén felbomlanak, ám hangjaik paradox módon sokasodnak, mintegy „hátramaradnak” a szövegben. Írott szavaik kitörölhetetlenek. Ezért van az, hogy a Megnevezhetetlen bár csak egy szereplőt lát körözni maga körül, akiben valamennyi benne van („őszintén szólva, azt hiszem, mind itt vannak, legalábbis Murphytól kezdve, de eddig csak Malone-t láttam”) egynél több hangot hall: „hangok hallatszanak itt, időnként, elég az hozzá. Ez a kiáltás először, ez volt az első. Meg mások, különfélék. Majd megismerem őket. Mind nem ismerem őket”. A Megnevezhetetlen itt Moran azon megállapítását visszhangozza, mely szerint hangot hallott, „amely dolgokat mondott nekem”. „Most már jobban ismerem és értem is, mit akart.” Mintha ez a Moran által hallott egyetlen hang a trilógia folyamán egyre sokasodna, amint az egyre több elbeszélő föltalálja egymást. Malone ezért nem tudja befejezni, még haldokolva se a trilógiát (Beckett eredeti szándéka ellenére). Hanem hátrahagy egy testetlen hangot, amely most a Megnevezhetetlen keresztül beszél, a fikciók hangjain, amelyek a Megnevezhetetlenhez szólnak.

A Megnevezhetetlen, mint az előbbi elbeszélők látszólagos alkotója, vallja, hogy ő sikerre viszi azt, amiben Malone kudarcot vallott: befejezi a trilógiát. Ám előbb el kell csendesítenie a hamis hangokat, amelyek őrajta keresztül szólnak: „Saját területükön, saját fegyverükkel győzöm le, szét-szórom őket, e félresikeredett bábokat – ígéri, s hozzáteszi: – ez teljesség-

gel a hangok dolga, minden egyéb metafora helytelen.” Hogy ezt sikerre vigye, a Megnevezhetetlennek valahogy meg kell fordítania az elbeszélő folyamatot, amely szükségszerűvé tette ennek az őrjítő kórusnak a kialakulását. De „addig nem szabadulhatok meg tőlük, amíg meg nem nevezem őket, meg az egész ketyeréjüket, ez az, amit nem szabad elfelejteni”. A Megnevezhetetlen ekképp még egyszer, utoljára, újraírja a történetet, amelyet saját fikciói kétszer mondtak el.

Azzal kezdi, hogy visszatér A és B meséjéhez a Molloy elején: „Egy balesetről beszélek, mely csak egyszer történt, valamikor régen. Türelmetlenség nélkül várom visszatértét. Két hosszúkás ember forma alak ütközött össze előttem. Elestek s többé nem láttam őket. Természetesen a Mercier-Camier látszat párra gondoltam. A legközelebb, ha belépnek látóterembe, halkan mozogva egymás felé, már tudom, hogy összeütköznek, elesnek és eltűnnek és ezért majd jobban látom őket. Téves. Malone-t olyan homályosan látom, mint az imént.”

Ha megértjük, hogy a Megnevezhetetlen a „látszat-párt” Mercier-Camier-nek veszi, akkor ők könnyedén lehetnek akár a Molloy-Moran pár is (A és B azonossága előzőleg bizonytalan volt), akkor lehet e részt a trilógia első két kötete összefoglalásának is tekinteni: az elsőben Molloy (B) és Moran (A) találkoznak, és létrehozzák Malone-t, a másodikban két másik szereplő keletkezik Malone-ból. Malone tehát marad a homályosan látható szintézis. A Megnevezhetetlen Malone stratégiájához folyamodik, hogy a „saját terepén” győzze le, szórja szét őt. Ahogy Malone alkotott társakat Macmannban és Sapóban, úgy alkot társat a Megnevezhetetlen Malone-nak: „Súlyos függönyök mögül bukkan elő, tesz néhány lépést, rám néz, majd megy vissza. Meggörnyed, mintha láthatatlan terhet vonszolna. Legjobban a kalapját látom. A felső része nagyon rossz állapotban van, kilátszanak alóla szürke tincsei. Fölpillant, hosszú, könyörgő tekintetet vet rám, mintha tehetnék érte valamit. [...] A látogatása mostanáig sohasem esett egybe Malone áthaladásával.”

Ez a teremtmény, akit később Mahoodnak hívnak, félelmetesen hasonlít a Molloyból B.-re.

De ezúttal mintha visszafelé indulna. Az előző kötetekben minden elbeszélő felfedezte vagy föltalálta a maga ellentétes énjét, amellyel egyesült, hogy egy harmadik elbeszélőt alkosson. De a Megnevezhetetlen megfordítja ezt a folyamatot: ahelyett, hogy Mahoodban *másik* ént alkotna, neki tulajdonítja mindazon tulajdonságokat, amelyekről azt gondolnánk, hogy a Megnevezhetetlené. „Ő mondott nekem történeteket rólam, ő élt a börtönben, belőlem jött elő, hozzám tért vissza, ő hatolt belém, rakta tele történetekkel a fejemet. [...] És még ma is, bár már nem gyötör, a hangja

itt van, az enyémben, de már nem annyira, nem annyira.” A Megnevezhetetlen ekképp elveti azonosságát, nem pedig újat vállal. Bármilyen *volt* ő, Mahood *van*.

Más szóval: Mahood az a Megnevezhetetlennek, aki Sapo volt Malone-nak: egy múlt énje. De míg Malone Sapo életének fölhalálója volt, Mahood látja el a Megnevezhetetlent egy bizarr gyermekkor emlékével: „Mahood egyik kedvenc trükkje, hogy nyíltan tanúskodik történeti létezésem mellett.” A cselekmény szintén visszafordul. Míg Sapo elhagyja családját (valamint Lambert-ékat is), a Megnevezhetetlen megpróbál visszatérni hozzá. De Mahood szerint „én sohasem értem el őket, vagyis ők előbb mind meghaltak, mind a tízen vagy tizenegyen, húsmérgezésben”. Malone nem tudta megkülönböztetni fikcióit az életétől. A Megnevezhetetlen viszont tudja, hogy Mahood hazugságokkal eteti őt sosemvolt családjáról: „Hangja egyre csak bizonygatta számomra, mintegy összevegyülve az enyémmel, gátolva benne, hogy megmondjam, ki vagyok, mi vagyok, hogy vége legyen a beszédnek, a hallgatásnak.” Ha a Megnevezhetetlennek kell kimondania az igazságot (vagyis paradox módon el kell hallgatnia), akkor először is Mahoodot kell elhallgattatni.

A Megnevezhetetlen igyekszik megszabadulni Mahoodtól, ahogy Malone „veszítette el” Sapót, másik szereplőt találva föl társnak számára. Ahogy Macmann helyettesítette Sapót, most Worm van hivatva pótolni Mahoodot: „Worm... nekem is ez lesz a nevem, ha eljön az ideje, ha már nem kell engem Mahoodnak hívni többé.” Ha Worm csupán egy idősebb Mahood volna (ahogy Molloy látszik egy idősebb Morannak és Macmann egy öregebb Sapónak), akkor azt várhatnánk, hogy egyesülnek egy másik „szerzőt” alkotva egy eljövendő kötetben. Ám a Megnevezhetetlen igyekezőn befejezni ciklusát vagy spirálját, megváltoztatja az ügymenetet: „Mahood előtt voltak mások, hasonlóak hozzá, ugyanabból a húsból és vérből, ugyanazzal a szigonnyal fölfegyverezve. De Worm első a maga nemében.” Wormnak sohasem volt semmije, amit mások elvesztettek: tulajdont, történetet, kart, lábat. Ami még fontosabb, nincs neki, amivel a többi szereplő rendelkezik: beszéd- és íráskészsége. „Állandóan hallottam a mormolását, egész idő alatt a többiek beszédét”, mondja a Megnevezhetetlen. De „Worm nem tud jegyzetelni”. Elméletileg, ahogy Moran egyesülése Molloyjal maga után vonja az előbbi tulajdonának elvesztését, Mahood, Worm és a Megnevezhetetlen közeledése egymáshoz csöndben megy végbe. A valóságban azonban kudarcot vall e stratégia. Mert, amint a Megnevezhetetlen lassan rájön, feltalálhatja Wormot, de ő maga nem válhat Wormmá, vagy legalábbis nem mondhatja el nekünk, hogy azzá vált: „Én vagyok Worm, nem, ha Worm lennék, nem tudnék róla,

nem mondanám, hanem Worm lennék.” És eltűnődik: „ha nem lettem Wormmá, automatikusan Mahood leszek, kárpótlásul?”

A Megnevezhetetlen, miután rájött, hogy A és B, ezen objektív ének története sohasem fejezhető be, végrehajtja bipoláris formájának utolsó módosítását. Két névtelen névmási személyre osztja önmagát, „énre” és „őre”, nem pedig két ellentétes szereplőt nevez meg, ám egyikkel sem vállal közösséget: „Magamban mondtam, ugyanakkor rajtam kívül is, talán ezt érzem, egy kívülről és egy belülről, magamat pedig közöttük, talán ez vagyok én, a dolog, mely két részre osztja a világot, egyfelől kívülről, másfelől belülről, vékony lehet akár a fólia, sem az egyik, sem a másik oldalon nem vagyok, középüttl vagyok, én vagyok a felosztás, két felületem van, vastagság nélkül, talán ezt érzem, a rezgésemet, én vagyok a kétfenekű dob, egyfelől a tudat, másfelől a világ.”

Így függeszti föl önmagát mind nyelvtanilag, mind drámailag, szubjektum és objektum, észlelő és észlelet, beszélő és hallgató közé. E briliáns műfogás lehetővé teszi neki (a magányos névmás félrevezető), hogy kicsúszson bármely beszélő énből, ne pedig benne maradjon: „rémlik, mintha beszélne, mivel ő azt mondja, én, mintha ő én volnék, majdnem elhittem neki, halljátok őt”. E nyelvtani megfordítással kényszerít minket a Megnevezhetetlen, hogy ne úgy gondolkodjunk róla, mint „énről”, hanem mint „őről”, a néma, megnevezhetetlen szereplőről, aki a trilógia valódi hőse. „Folytatom”, ismételgeti a hang. De „ő” csendet parancsol, és a regény véget ér.

Bizonyos értelemben minden egyéb elbeszélő szereplő látszólagos aszsimilációja a „szerző” Megnevezhetetlen által tekinthető korábbi többszólamú fikciók formális konvenciója követésének is. *A Lord Jim, a Fiam, Absalom!* elbeszélői például szerzői elbeszélők, és végrehajtják a befejezést a közreműködő szereplők szavainak ismétlésével vagy átírásával. De a beckett-i fikcióban az elbeszélő szereplők nem csupán együttműködnek, hanem elvegyülnek egymással. *A Megnevezhetetlen* elején minden „szerzői” páros egyetlen narratív tudattá olvadt össze, mely így beszél: „nem szavak ezek, csak a mások szavai”. Valójában ez a tudat alkotott egy narratív kórust, „kielégítően átjárják bizonyos kifejezések, hogy megesküdjön, vonyításom folytatására, ezt soha nem feledve, sőt mi több, a meggyőződésben, hogy e vonyításból még továbbiak származnak”. Ám a Megnevezhetetlen azt is tudja, hogy míg megengedi e „másoknak”, hogy beszéljenek, ő maga kénytelen hazugságokat mondani. „Mindezek a Murphy-k, Molloy-ok és Malone-ok nem tesznek bolonddá”, állítja. „Csak vesztegettem velük az időmet, róluk beszéltem, amikor magamról kellett volna beszélnem, hogy elhallgathassak végre.” Így tehát nemcsak egyszerűen átírja, hanem

„szétírja” a történeteit, megfordítva a narratív stratégiákat, hogy elhallgathasson. A korábbi többszólamú elbeszélésekben a „valóságos” hősök csak azután kerülnek az olvasó elé, miután valamennyi hang elhallgatott. De a Beckett-trilógiában az igazság nem követi közvetlenül a narratív kórus megalakulását, inkább az ön-elpusztítását követő csöndben gyökerezik. Beckett e három különálló, de egymástól kölcsönösen függő szövegben a többszólamú fikciót elvitte a nyelv végső határáig.

Forrás

Charlotte Renner: *The Self-Multiplying Narrators of Molloy, Malone Dies and The Unnamable*. *The Journal of Narrative Technique*, 11 no. 1, 1981.

Az idézetek Samuel Beckett *Molloy, Malone meghal, A Megnevezhetetlen* című művéből valók. Magvető, 1987. Török Gábor fordítása

Mátyás király a magyar és európai folklórban

Kralj Matjaž King Mathias of the Slovenes, successor to Kresnik, and legendary conqueror of the Turks. Like Kresnik, Matjaž too was married to his sister, Alenčica, whom, in legend, he rescued from the Turks, or in Slovenian traditional ballad, from the underworld. Matjaž is also a king in the mountain, sleeping till the day of Slovenia's utter need, when he will emerge and save everything. ...

It is said that during World War II the peasants thought King Matjaž would ride again and save Slovenia.

(Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend. New York, 1950. 589–590.)

Magyarországon és több környező országban köztudott, hogy Corvin Mátyás király tevékenysége mindmáig érdekli nemcsak a történészeket és művelődéstörténészeket, hanem a folkloristákat is, mivel nemcsak a magyar, hanem a szlovén, szlovák, ruszin stb. folklórokban az utóbbi évszázadokban – gyakorlatilag mindmáig – feljegyezték a magyar királyt szerepeltető meséket, mondákat, dalokat, proverbiumokat stb. Kiváló magyar és nem magyar folklórkutatók sora foglalkozott e témákkal. Noha a Kárpát-medence vagy a Balkán északi és nyugati részének folklórja másképpen is ezer szállal kapcsolódik össze, a több mint félezer évvel ezelőtt meghalt magyar király alakja máig talán a legismertebb olyan folklór témakör e tájon, amelyet a nemzetközi kutatás keretében lehet igazán értékelni.

Ehhez a nemzetközi távlathoz az is hozzátartozik, hogy Mátyás apja (a törökverő hős, Hunyadi János) román eredetéről, illetve Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római császártól való származásáról régóta sok történet keringett. Magyar hősök (köztük az ifjú Hunyadi, mint Jankula, Mátyás nagybátyja, Szilágyi, sőt maga Mátyás király és vezérei) hosszú sorban található meg a délszláv hősepikában. És még e tágabb összefüggéseket sem értjük meg igazán, ha a további és távolabbi (albán,

morva, cseh, osztrák, olasz) történeti és folklór adatokat, értelmezéseket nem vesszük figyelembe.

Az európai összehasonlító folklorisztikának igen tanulságos témája ez, amelyhez még további, akár tipologikus párhuzamokat is kapcsolhatunk. A csodálatos előjelek között megszülető fiú, a pogánnyal hadakozó keresztény uralkodó, a népet pártoló/az urakat sanyargató király, az igazságos/kegyetlen uralkodó vagy a nem is főúri, hanem egyenesen paraszti sorból jött király, aki álruhában bejárja az országot, végül pedig a halhatatlan/visszatérő hős – olyan mintákat képvisel, amelyet több nép folklórában is kitölthettek. A humanizmus és a reneszánsz megérkezése, kibontakozása az országban, az olaszok és más nemzetek ide áramló fiai, az addig hallatlan pompa, az udvari műveltség kiteljesedése, a tudatos politikai és katonai propaganda, az egyház ideológiai monopóliumának megtörése, a végül is rablóbandává szétszűllő hivatásos katonaság (a „fekete sereg”) – olyan új jelenségek voltak, amelyek könnyen alakulhattak folklór motívumokká. Mátyás személyes élete sem szűkölködik regényes fordulatokban. Bátyjának, Lászlónak kivégzése, prágai fogsága, a cseh uralkodó lányának eljegyzése, királlyá választása a köznép által „a Duna jegén”, a fiatal király szembefordulása első híveivel, több összeesküvés elhárítása (amelyben bizony kedvelt hazai humanistáinak többsége tevékeny részt vett), állandó hadjáratai, második házassága, a történeti Draculával (Vlad Ţepeş) való hosszú és változatos kapcsolata, Bécs bevétele, cseh királyi és sziléziai hercegi, sőt német-római választófejedelemi ambíciói, végül váratlan és furcsa halála, az utódnak kiszemelt törvénytelen fiú, Corvin János sorsa – mind-mind szinte kiáltottak, nemcsak történeti, hanem költészeti megörökítés után. És biztosan már a kortársak is sokszor beszélgettek, vitatkoztak, magyarázatokat költöttek ez eseményekről. Sőt, minthogy alig pár évtizeddel halála után Magyarországon már lezajlik a legnagyobb parasztháború, majd a mohácsi csatavesztés után az önálló magyar királyság elpusztul, az ország déli és középső részeit az Ottomán Birodalom meghódítja, majd megjelenik a reformáció és a hitharcok százada – Hunyadi Mátyás uralmának időszaka csakhamar (egyesekek szemében mindmáig!) visszahozhatatlan aranykornak tűnt.

Az, hogy a király ilyen idealizált szerepeltetése meg is jelent az említett népek folklórában – régóta tudjuk. Amióta (voltaképpen a XIX. század óta) e népek folklórából feljegyezték az ilyen szövegeket, rögtön felmerült az a kérdés: honnan származik a Mátyás királyt említő, több műfajt is érintő, nemzetközi elterjedésű szöveganyag? A magyarok (és szlovákok) esetében egyszerű lett volna arra gondolni, hogy a hivatalos magyarországi történeti tudat ekkorra már – közvetítőkön keresztül – eljutott a nép köré-

be – ám már a szlovén vagy ruszin folklór ilyen magyarázata nem látszott magától értetődőnek.

Már 1842–43-ban Matija Majar Ziljski közölt (németül) szlovén Mátyás-dalokat. A Mátyás-folklór első, komparatív filológusa Vatroslav Jagić tanítványa, a galíciai filológus, Zenon Kuzelja volt, aki monográfiában (1906) foglalta össze a szláv népek (és a magyarok) ilyen hagyományait. Kuzelja korának komparatív szlavisztikáját, legfőképpen az orosz A. N. Veszeloovszkijnek a témák vándorlására vonatkozó nézeteit képviseli. És noha mára sokkal több adatot, szöveget ismerünk, Kuzelja módszere és következtetései ma is megfontolandók. Jóval később a szlovák folklórkutató, Ján Komorovský monográfiája (1957) nagyjából ugyanezt a megoldást követi, legfeljebb több történeti és óvatosan marxizáló társadalmi magyarázatokkal. A szlovén filológiában több nemzedék kiváló kutatói foglalkoztak e témával. Ivan Grafenauer először a mondakincset (1951a), majd a dalokat (1951b) tekintette át, és ő is foglalkozott azzal a feltevéssel, miszerint a szlovén folklórban Mátyás egy korábbi, akár mitikusnak is nevezhető lényre vonatkozó szövegek új szereplővel behelyettesítésének lenne tekinthető. Különösen a szlovén epikus vagy epiko-lírikus dalok esetében még inkább felmerült egy „ősregi, mitikus” értelmezés (amelyet regényes és regényes kutatók is támogattak, egészen addig, hogy magát Mátyást sem a magyar királlyal, hanem hol rablólovaggal, hol népi lázadóval helyettesítettek be). Szerencsére kiváló kutatók, köztük Milko Matičetov, Vilko Novak, Vlado Nartnik és mások elég óvatossággal foglaltak állást e kérdésben. Ők és kollégáik rámutattak arra, hogy a Mátyást említő szövegek témái (szinte egyenként elemezhetően más és más irányba mutató) nemzetközileg ismert motívumokat is tartalmaznak. Ezek között a legnevezetesebbnek korábban az antikvitásból ismert Orfeusz-motívum, majd később az egy barlangban várakozó, és seregével egykor visszatérő hős (az ún. Kyffhäuser-motívum) számított. Igor Kercsa (2001) a ruszin Mátyás-hagyomány máig tartó huzamosságát a helybeli lakosság történeti tudatával kapcsolja össze, és ezek, amióta csak gyűjtöttek folklór szövegeket e tájon – már megvoltak.

Ami a magyar folklórkutatókat illeti, noha a magyar folklorisztika kezdeteinek teoretikusai (Rát Mátyás, Révai Miklós, Kultsár István, Kölcsey Ferenc, Erdélyi János, sőt Kriza János, Ipolyi Arnold, Gyulai Pál stb.) a XVIII. század legvégétől kezdve, egészen a XIX. század végéig mind a történeti múlt letéteményesének tartották az általuk megismert kortársi magyar folklórt – éppen Mátyás király alakját nem állították előtérbe. Közöltek ugyan Mátyást említő történeteket, ám ezek fontosságát nem hangsúlyozták. Petőfi meg is mondja, miért nem tanácsolja azt, hogy róla

írjanak (modern) hősi eposzt: „Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya, másik eb” (levele Arany Jánoshoz, 1847. február 23.). Abafi Lajos tétova kezdeményezése után Benedek Elek (1902-ben – azaz egyébként elég későn) az első, aki a magyar népművelő népköltészeti kiadványokban Mátyást rivaldafénybe emeli. A királylyal kapcsolatos „anekdotákat” Tóth Béla közölte sorozatban hatkötetes, művelődéstörténetileg páratlanul fontos művében (*Magyar anekdotakincs*, 1898-tól), amely azonban nem folklór szövegek gyűjteménye. Szépíróink is innen veszik át folklór-ihletettséggű „corviniádáikat”. Ám ők arról nem tudnak, hogy a Mátyás-folklór nemcsak magyar tradíció.

Ez persze nem érvényes a szaktudományos folklorisztikára. Pável Ágoston volt az első (1909), aki a szlovén „Orpheusz-tematiká”-hoz kapcsolta a magyar szövegeket is. Ő voltaképpen élete végéig egy monografikus áttekintésre törekedett, amelyet azonban – a szegedi egyetemen az 1940-es évek elején tartott ilyen tárgyú előadásai ellenére – nem tudott elkészíteni. Szémán István (1912) ismertette Kuzelja könyvét, Szegedy Rezső (1916) a Hunyadi-családnak a délszláv epikában betöltött szerepével foglalkozott, Ernyey József több írásában (pl. 1921) mutatta be a cseh Mátyás-hagyományt. A gazdag délszláv folklórt sokan és sokszor ismertették Magyarországon. Annál meglepőbb, hogy a két világháború közti magyar néprajzi kézikönyvben a vezető folklorista, Solymossy Sándor professzor (először 1935) voltaképpen fel sem ismeri a magyar Mátyás-folklór nemzetközi összefüggéseit. Tanítványa, Ortutay Gyula viszont már az 1940-es évektől kezdődően több írásában (pl. 1942) és egyetemi előadásaiban éppen ezt hangsúlyozta, és e témáról egy komparatív monográfia elkészítését szorgalmazta – sajnos, eredmény nélkül, és maga sem készítette el bevezető tanulmányát. A két világháború közti korszak legnevezetesebb, pozitivistá irodalomtörténésze, Horváth János (aki pedig érdeklődött, legalábbis a XIX. századi magyar folklór iránt) műveiben voltaképpen nem foglalkozik a Mátyás királyra vonatkozó történetekkel. Egy másik irodalomtörténész, Zolnai Béla is csak a hivatalos Mátyás-tradíció irodalomtörténetével foglalkozott.

Szerencsére mára a helyzet egészen más! Hogy csak a legjobb, legismertebb munkákat említsük, Ferenczi Imre és történeti mondáink más kutatói, Ujváry Zoltán (1991) és az utóbbi évtizedekben Kríza Ildikó többször (pl. 2007) tárgyalták a történeti és folklór jellegű Mátyás-hagyományt. Lukács István (2001) szlovén, Dávid András (1978) és Jung Károly (legutóbb 2008) délszláv kitekintést adott. Az irodalomtörténészek közül Kardos Tibor sokszor alig hihető, ám mindig ötletes módon a Mátyás-kori adatokat próbálta egységes képbe összerakni. Fried István (1991) a

komparatív jellegű magyar filológiai érdeklődést mutatta be. Azt reméltük, a 2008-as ünnepi év újabb tudományos eredményeket is hoz e téren. Valóban számos konferenciát rendeztek (olykor egymásról nem is tudva), tanulmányok jelentek meg, korábbi írásaikat összefoglalták a kutatók. Ám éppen a Mátyás király körüli folklór esetében kevés igazán új felfedezés történt.

E tájékoztató áttekintés után két kérdéssel kell külön foglalkoznunk: milyen történeti rétegei vannak az interetnikus Mátyás-folklórnak – és társadalomtörténetileg ezt hogyan jellemezhetjük? Noha mind a feladat nehézsége, mind a terjedelem szűkösége egyaránt ismert számunkra, mégis meg kell kísérelnünk, hogy valamilyen feleletet adjunk.

I. „Mátyás-folklór” Mátyás király előtt?

Minthogy több szöveg nemzetközi párhuzamainak vannak régi adatai (ilyenek például a *Salamon és Markalf* szövegek), felmerülhet az az ötlet, hogy a király neve utólag került ezekbe. Ez elképzelhető, ám nehéz bizonyítani. A magyarban pedig – a motívum-párhuzamok ellenére – nincs ilyen régi szövegpéldánk. Úgyhogy ma sem tudunk olyan (valóban régre datálható) folklór szöveget idézni, amelyről azt mondhatjuk, oda utólag került be a magyar király alakja. Szlovén kutatók – legkivált Ivan Grafenauer – többször kifejtették, hogy egy korai „mitikus” szlovén folklór értelmeződött át úgy, hogy például az „Orfeusz”-történetre visszavezethető szlovén balladában a zenész maga Mátyás király. Ezt a megoldást áttekintésében Lukács István is bemutatta. Mi is visszatérünk e kérdésre. Azt azonban még ez a megoldás sem állítja, hogy a középkori magyar folklórban lett volna olyan szöveg, amelybe „később” került volna bele a király alakja.

II. Új műfaj(ok) Mátyás korában

Kardos Tibor (1955) volt az, aki a *trufa* (*jest, fabliaux, Schwank*) műfaját a magyarban olasz eredetűnek és már Zsigmond király korától adatolhatónak tekintette. Noha magukra az ilyen szövegekre senki sem bukkant rá, mindez elképzelhető, ám a magyarországi trufákra még Mátyás korából is csak filológiaiilag kikövetkeztethető adatokat vonatkoztathatunk. Ekkor nálunk is megjelenik a *practical joke* műfaja. Ez voltaképpen egy cselekvéssel társult vicc, becsapás. (Iskoláinkban közismert, hogy valaki hátára cédulát tűznek: „Hülye vagyok, üssetek!” felirattal. A többiek hátba is vágják.) Mátyás udvarába helyezve ilyen lehetett például a „kulcslyukon keresztül borsót hajjigáló vándormutatványos” története, akit a király egy szakajtó borsóval jutalmaz – hogy tudjon gyakorolni; vagy az „egyszer volt

Budán kutyavásár” történet. Ezek első előfordulását és továbbhagyományozását illetően azonban mindmáig csak feltevések születtek meg.

III. Királyi propagandaműfajok

Köztudott, hogy a mindig is meglevő uralkodói propaganda terén új korszakot nyitott az itáliai reneszánsz. Mátyás innen importálta az erre képzett szakembereket, akik közül Antonio Bonfini nemcsak egy családi genealógiát (*De Corvinianae domus origine libellus*), hanem a magyar történetírók munkáinak figyelembevételével a nagyszabású, teljes „magyar történetet” is megalkotta (*Rerum ungaricarum decades*). A kegyencnek nevelt költő, Janus Pannonius feladata többek között egy hősiep episztolagyűjtemény vagy hasonló költői áttekintés lett volna a király harcairól (*Annales*), ami helyett azonban a rátarti és individualista poéta csak inkább önmagát vizsgáló elégiákat írt a török elleni seregnél töltött időzéséről. Janus latinul írt versei az európai humanista költők számára mindig ismertek maradtak, ám tőle nem származhatott későbbi magyar Mátyás-folklór. Bonfini viszont későbbi történetíróink számára évszázadokig forrás maradt.

A legérdekesebb ilyen mű Galeotto Marzio *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Matthiae* című kis történetgyűjteménye, amelyből akár soktucatnyi anekdotát lehetett átvenni. Galeotto a Veronában tanuló Janus barátja lett, az ő meghívására 1461-ben rövid látogatást tesz Magyarországon. 1465-ben hosszabb időre is eljön, és csak 1472-ben, a királyellenes összeesküvés idején menekül haza. Eretnek művéért (*De incognitis vulgo* – 1477) az inkvizíció Velencében bebörtönzi, ahonnet (többek között) Mátyás király közbenjárására szabadul ki. Ezután is többször jár Magyarországon, illetve találkozik Mátyással. Ám az említett anekdotagyűjteményt 1485-ben Itáliában írja (és Corvin Jánosnak ajánlja). Nem valószínű, hogy ezt követően járt volna Magyarországon. Galeotto életének utolsó éveiről (1497-ben már halott) nem sokat tudunk. A fordulatos életű, „kóbor humanista” tehát volt Mátyás alkalmazottja, tartozott ellenzékéhez, majd ismét lekötöztették. A magyar királyi udvar életét bemutató kis történetgyűjteményében (mai újságírói szóval ezek „kis színesek”) a modern és művelt király feltétlen híve, ügyes PR-szakíró. Nem tudjuk, a maga korában mikor és mennyire volt ismert ez a mű Magyarországon. És noha nem sokan keresték, mondjuk, az „eretnek” ideológia nyomát e műben, ilyen ideológiai nyomokat nem találtak.

Végül is, általánosságokon kívül nem sokat tudunk arról, hogyan is használta a király az általa megrendelt propagandisztikus műveket.

IV. A fekete sereg „politikai tisztjeinek” nyomában

A magyar nyelvű irodalomban (Bencédi) Székely István világkrónikájában (*Cronica ez világnak jeles dolgairól*, 1559) majd 1575-ben Heltai Gáspár *Krónika az magyaroknak dolgairól* (a könyvet már özvegye adta ki 1575-ben) című művében olvashatunk (a hivatalos történetíróktól átvett szövegek mellett) „népszerű” történeteket is a király koráról. Ezeket a „fekete sereg egykori katonáitól” hallott szövegekként említi. Az udvarhelyszéki Bencédéről származó Székely valamivel 1500 után született, előbb ferences szerzetes, a krakkói egyetemen tanul, 1538-tól evangélikus (később szakramentárius) lelkész, és már ettől az időtől kezdve tudunk népszerűsítő és a népnek is szánt nyomtatott műveiről (kalendárium és csízió, egyházi énekek, katekizmus, zsoltárfordítások, sőt Biblia-fordításba is belekezdhetett). Az erdélyi szász Kaspar Helth (Heltai Gáspár) nála egy évtizeddel fiatalabb, 1510 körül született (Heltau/Nagydisznód), ám még ő is katolikus papként kezdte, 1536 körül tanul meg magyarul, majd ezután lesz evangélikus (később ő is szakramentárius, sőt élete végén egyenesen antitrinitárius). 1550-ben társult a kolozsvári Georg Hoffgreff nyomdászszal. Rendkívül sokrétű kiadói tevékenysége ettől kezdve voltaképpen főként magyar nyelvű népszerű és népnevelő kiadványokat eredményezett.

Nem könnyű eldönteni, hogy a székely Bencédi és a szász Heltai az 1530-as években csakugyan találkozhatott-e a fekete sereg „népi” Mátyás-szövegeket elmondó obsitosaival? Mátyás halálakor (1490) a tizenhét éves Corvin János éppen e katonaságra támaszkodva megpróbálta megragadni a hatalmat – ám sikertelenül. 1492-ben Kinizsi Pál szétveri a fekete sereget. Pár évvel később (1494-ben) Kinizsi meghal, és a közben II. Ulászló király oldalára állt Corvin János – aki horvát-szlavón bánként az ország délnyugati részeinek a török elleni védelmét szervezi – 1504-ben még mindig alig harmincévesen hunyt el. Körülbelül ez az az időpont, ameddig Mátyás király volt katonáinak legalább kisebb csoportjai együtt maradhattak. 1530 körül a fekete sereg egykori valódi katonái körülbelül hetvenévesek lehettek. És talán szavuk jobb meghallgatásra talált az ekkori Erdélyben, amelyet Magyarország többi részéhez képest inkább elkerültek a hadak. Ám ennél többet nem tudunk arról, pontosan hogyan és hol találkozott Székely István vagy Heltai ezzel a szóbeli hagyománnyal. Mindkettejük más műveire is jellemző azonban az akkori közvélemény, az egyszerű emberek tudásának ismerete.

Semmi okunk nincs kétségbe vonni azt, hogy a fekete sereg katonáit „ideológiailag” is kiképezték valamilyen „politikai tisztnek”. Az egyik fő téma nyilván az volt, hogy a nemcsak jól kiképzett és sikeres, hanem erő-

szakos és kegyetlen sereg voltaképpen „jogos és nemes” célok érdekében hadakozik és hódít, a Budától igazán távoli tájakon is. Mátyás maga – mint megannyi erőskezű feudalizmus kori király – rendszeresen szembekerült a főurakkal, és noha az egyszerű nép élete biztosan nem volt rózsás a hatalmas államkiadások fedezésére folyton adókat szedő és egyre hadakozó király életében, ám utódai korában a terhek csak nőttek, az eredmények pedig csökkentek. Elképzelhető, hogy a XVI. század elejétől csakugyan nőtt az egykori „nagy király” népszerűsége. *Mathias obiit, iustitia periit* – mondhatta a közvélemény.

V. A Mátyás birodalmáról alkotott kép a kortársi Európában

Főként osztrák, cseh, olasz, román földön, ám ennél szélesebb körben is (a németek, lengyelek között meg a Balkánon, sőt az Ottomán Birodalomban) hamar elterjedt a hír a dinamikus, újtó, gazdag, pompakedvelő uralkodóról. Követei járták Európát, meg sokfelől jöttek ide a külföldi delegációk, akik elkápráztatását mesteri módon szervezték meg. A király csakugyan művelt írástudó, sok mindenről határozott véleményt formáló szuverén uralkodó volt. A fegyvereket, luxuscikkeket, díszes könyveket ide szállítók nyilván otthon is beszéltek a dúsgazdag piacot biztosító uralkodóról. Ám ez mégsem lehetett egy, a Hunyadi Mátyásra vonatkozó „európai folklór” tematikus alapja. Ha tudjuk, hogy a királynő (Aragóniai Beatrix) nővére, Eleonora ferrarai hercegnő 1477-ben 56-féle farsangi álarcot küld Magyarországra, máskor meg oroszlánokat küldenek a király számára – ez is csak legfeljebb ahhoz a képhez járulhatott hozzá, hogy itt egy gazdag országról van szó, ahol sok mindenre van pénz – mint mondjuk ma Kuvaitban vagy Abu-Dzabiban. És csak a kései tudósokra jellemző ötlet, hogy Mátyás király lett volna Macchiavelli *Il principe* című művének „hőse”, vagy I. Miksa német-római császár *Weiskunig* című, az udvari pompát allegorizáló és illusztráló művének (1515) egyik fő hőse – az viszont biztos, hogy sokfelé feliratok, ábrázolások örökítették meg a magyar királyt – nemcsak halálának színhelyén, Bécsben, hanem még a sziléziai Bautzen kaputornyának falán is. Amikor 1541-ben a törökök kirabolják a budai várban a *Corvinák* könyvtárát is, lehet, hogy a könyvcipelő katona korábban nem tudott a nagy magyar királyról, ám a helyszínen észrevette a nem mindennapi pompa még mindig megmaradt nyomait, és azért a kincsek zöme előbb-utóbb a sztambuli kincsesládába jutott el.

Vannak kétes, ellenőrizhetetlen és kései híradások, mint például arról, hogy a prágai fogságból kiszabaduló, és már magyar királlyá választott Mátyást a cseh király vezette küldöttség a határvárosig (Strážnice) kíséri

(1458. január), ide érkezik a magyar nemesi küldöttség, és a két csoport ruhát cserél, egymásnak bemutatják táncaikat, valamilyen „nemzeti viselet”-ben.

A legnevezetesebb ilyen magyar történet szerint a Duna jegén megválasztott királyt az országgyűlés tárgyalásai és egyezsége előtt a budai gyermekek már királyuknak nevezték, és ünneplő verseket kiáltoztak róla.

Ám ezek mégsem folklór adatok, csupán utalnak arra, hogy uralmának szinte első percétől kezdve volt igény ilyen történetekre.

Megvolt tehát az az alap, amire felépülhetett egy nemcsak magyar Mátyás-folklór. Amikor Giovan Francesco Straparola nevezetes mesegyűjteményében, az európai népmese legelső publikálásainak egyikében (Velence, 1550 – *Le piacevoli notti* – második éjszaka, első mese) azt olvassuk, hogy (az európai mesekincsben az úgynevezett „breton történetekből” ismert nevű gazdag király) Galeotto feleségül veszi „la figliuola di Mattias re di Ongaria, Ersilia per nome chiamata” (azaz: Mátyás magyar király Ersilia nevű leányát, akinél a maga idejében nem volt szépségére, erkölcsére és udvari műveltségére nézve különb) – itt a magyar király közismert gazdagsága csakúgy magától értetődően bukkan fel, mint sosem volt leányának a neve...

Peter Burke nevezetes könyvében (1978, 6. fejezet) az „uralkodó” prototípusáról szólva említi Mátyás királyt is, aki harcolt a törökök ellen, és akinek uralkodása után „meghalt az igazság”. Más hasonló uralkodókról szólván említi az álruhában járó uralkodót (Harun al-Rasid toposz) és Mátyást is felsorolja a Kyffhäuser-motívum (a hős egy barlang mélyén alszik, ha felébred, megszabadítja népét a nyomorúságtól) példányai között. Mindebben igaza van, és példái széles körűek. Ám ha Arthur királytól és a norvég királyságot megteremtő Olaftól az „igazi cárig” meg a háborúkat imádó XII. Károly svéd királyig oly sok mindenki e „prototípus” megvalósulása – éppen arra nem kapunk feleletet, hogyan is alakul ki egy-egy uralkodóról a nemzeti vagy nemzetközi folklór?

A folklór önmagában is nemzetközi, ám az egyes alkotások és műfajok kibontakozását az egyes esetekben is meg kell vizsgálni.

VI. Az első, nem magyar, Mátyásra vonatkozó szövegek

Cseh kutatók (már Čeněk Zíbrt és Otakar Hostinský 1888 és 1892) hivatkoztak arra, hogy a XVI. század közepétől kezdve cseh énekeskönyvekben van Mátyás királyt említő dalszöveg nyoma. (Lásd 1564: *Pán Bůh z své milosti nyní lid sobě vybíra...* – 1612: *Bože nebeský, ty věrou spojuješ* – ugyanez 1620-ban egy evangélikus énekeskönyvben is megvan.) Komorovský feltételezte, hogy ezt a szöveget szlovákok is énekelhették.

Aleš Knobloch 1561-ben készített versében két ízben is van olyan nótajelzés, amely ide kapcsolható. („*Zpřevá se jako starodávná píseň vojenská o Králi Matyášovi, Králi Uberském...*” „Arra a dallamra, mint a Mátyás királyról, Magyarország királyáról szóló régi katonaének...”)

A szlovén kutatók közül Simon Rutar már 1879-ben említette a cividalei (friuli) jegyző, Marcantonio Nicoletti (1536–1589) megjegyzését, miszerint a tengerparti, Tolmin környéki szlovénok „anyanyelvükön nemcsak Krisztusról és a szentekről énekelnek, hanem a magyar Mátyás királyról és népük más dicső hőseiről is.” („*Usano essi cantare in versi ne' varii modi della loro lingua le lodi di Christo e de' Beati, nonche di Mattia re d'Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione*”). Ezt a XVI. század második felére tehető adatot azóta is minden, a szlovén Mátyás-hagyománnyal foglalkozó filológus megemlíti.

Semmi kétségünk nem lehet arról, hogy mind a cseh, mind a szlovén adat a magyar királyra vonatkozik, és ezt az egykori szerzők is pontosan így értették. Ám e dalok tartalmát vagy szövegét nem ismerjük, és azt sem, honnan juthattak a szlovénok és csehek közé. Ha itt hőstettekre vagy katonadalokra van utalás, legegyszerűbb lenne e dalokat is kapcsolatba hozni Mátyás hadseregének énekeivel. Ez önként kínálgató feltevés, de ennél nem több. Azt sem tudjuk, valaki is magyarból „fordította” volna e dalok szövegét vagy csak a tematika, esetleg csupán Mátyás király neve lett volna ezekben magyar jellegű.

A délszláv (szerb, bosnyák, horvát) hősepika évszázadokon át szerepeltetett magyar hősöket is. Minthogy a ránk maradt ilyen szövegek maguk későbbiek, ezek történeti rétegekre bontása nem egyszerű feladat. Annyit mégis biztosan állíthatunk, hogy a későbbi énekeknek is megvolt az előzménye. Ezek felfogása délszláv jellegű, vagyis ha a hősöket és eseményeket magyar oldalról is tudjuk magyarázni, nem kell kész magyar szövegek átvételére gondolnunk: a délszláv hősepika a maga keretei között működtette a „magyar” hősöket. Ezek aktuális neve gyakran csak a történeti források segítségével azonosítható történetileg adatolt magyar személyekkel.

Viszont arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az eddigi kutatás kevés figyelmet fordított arra, milyen volt Mátyás korában a balkáni (és a román) uralkodókról kialakult kép. Itt mind az egyezések, mind az eltérések felsorolása igen tanulságos lenne.

Összefoglalásként annyit mondhatunk, érdemes a régi és nemzetközi összefüggéseket bemutatni, ha a magyar Mátyás-folklórt vizsgáljuk. Ez nemcsak az összehasonlító folklorisztikát szolgálja, hanem a magyar adatok értelmezését is segíti, jobban, mint az eddigi szemlék (pl. Szövérfy 1968).

Hogy itt sok még az elvégzendő feladat, könnyen bizonyíthatjuk.

A Hunyadiak ikonográfiájának egyik leginkább közismert eleme a gyűrűt csőrében tartó holló (latinul *corvus*, ahonnan a *Corvinus* szó is származik). Több kutató vizsgálata után sem ismerjük pontosan e címeralak eredetét, a hozzá kapcsolódó történetet pontosan nem írják le a régi emlétek, legfeljebb csak valamilyen ismert magyarázatra utalnak.

Az újabb magyar szólásgyűjtemények mind említik a közismert *Meghalt Máttyás király, oda az igazság* szentenciát – amelyet azonban csak Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* című könyvéből (1805) szoktak adatolni. E műben (lásd a 2008-as új kiadást, 72. §, 112. lap) meg is van a szöveg. De ez már megvolt Cserey Lőrincnél, 1794-ből. Szerencsére olyan adatokat is említettek, amelyek szerint már a XVI. század végén ismert volt a „Meghalt Máttyás király, elkölt az igazság” magyar szólás. Egy a XVI. század végén kelt (azóta elkeveredett) levélben idéznek egy akkor ismert szólást: „Nem heaba mongiak keoz peldaba, Meghalt Matthias kyral, el keolt az Igassagh.” Egy XVI. század végi dési oklevél hátlapjára meg ezt írták: „Meg holt matia királj s el költ az Igassagh.” Hogy mikor írták e szöveget az egyébként datálható oklevél hátára – még a közlő sem merete pontosan meghatározni. Egyébként a két szöveg annyira közeli, hogy lehet, ugyanarról tudósított a két kutató – egy évszázad távlatából – ámbár a bevezető megjegyzést a második közlő nem látta. Azt is régóta tudtuk, hogy az 1700-as évek legelején a Dunántúlon összemásolt „Szentsei Daloskönyv” végén, a 79. szöveg így kezdődik: „Fenekkel föll fordult már ez széles világ meg holt Máttyás király el költ az igasság.” A vers a „fordított világról” szóló, koldusdiákos (mendikáns) gúnyolódás. Az 1720-as évekre datálható Bathó Mihály énekeskönyvében a 31. számú Cantio ugyanezt az éneket adja, és az első versszak kezdete gyakorlatilag egyezik: „Fenekkel felfordult már az egész világ: Megholt Máttyás király, eltölt az igazság” (egy félreolvasott szó eltéréseivel). E két ének szövegének bizonyára volt régebbi leírása is – ami nem maradt ránk. Feltűnő, hogy a régebbi („elkölt”) és az újabb („oda”) szövegek egyaránt egy felező 12-es verssort alkotnak. Érdekes, hogy egy rokon szólás: „Meghalt a gyermek, el költ [elmúlt, megszűnt] a komaság” megvan régi proverbiumgyűjteményeinkben: Baranyai Decsi, tőle átvéve Kisviczay, Baróti Szabó, sőt éppen ennek egyik változata Szirmay Antal szövege (*Amicitia oblitterata. Meg hóltt a gyermek, oda a komaság*). Ha Dugonics András, aki előszeretettel hivatkozik Máttyás királyra, és ezerszámra írt össze magyar szólásokat, ismerte volna a „Máttyás királyt” emlegető formát, biztosan idézte volna.

A másik, ma már nem annyira közismert szólás (*Király Máttyás és Máttyás király*’ nagy a különbség látszólag azonos megnevezések között’) pedig

éppen Dugonicsnál bukkant fel, 1820-ban kiadott közmondásgyűjteményében: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Dugonics, aki szépiróként is foglalkozott Mátyás korával, előszeretettel formálta át az általa ismert közmondásokat, költött hozzájuk, ha mást nem – magyarázatot. Hogy Dugonics honnan vette a szöveget – nem tudjuk. Ez a szólás ugyan megvan Baranyai Decsi János nevezetes magyar szólásgyűjteményében (*Adagiorum [...] Bartphae*, 1598. 4.2.4.2. „*Mysorum & Phrygum termini discreti sunt*. Külömb azért Máthias kiraly, s Máthiás kovác”) ám ezt a gyűjteményt az utókor később nem ismerte, és Dugonics sem láthatta. Vagyis még ez esetben sem tudjuk bizonyítani, hogy a Mátyást említő magyar szólások mikor keletkeztek és hogyan terjedtek. (Egyébként a magyar szólások az utóbbi századokban a királynál gyakrabban említik „Jégtörő Mátyást” – február 24. – és az ezzel kapcsolatos időjárásjóslást.)

Azt, hogy e későbbi Mátyás-hagyományt is milyen bonyolult nemzetközi összefüggésbe lehet illeszteni – számos példával bizonyíthatjuk. 1732-ben Kassán jelent meg a *Livii Hungarici [...] Antonii Bonfinii [...] Nicolai Istvanfii* című zsebkönyv, amelynek végén (a 132–166. lapokon) T. Cortesii *De Matthiae Corvini Invictissimi Ungariae Regis laudibus Bellicis* dicsőítő költeménye (*carmen Panegyricum*) olvasható. Ismert, hogy Alessandro Tommaso Cortese 1487–88-ban, azaz még Mátyás király életében, írta dicsőítő költeményét. Ennek 1531-es (hagenauai) kiadását veszi át Zsámboki János, aki a maga 1606-os Bonfini-kiadásának függelékében újból kinyomtatja a verset. Ez a kiadás volt Zrínyi Miklós, a költő kezében, aki nemcsak Mátyás-elmékedéseiben, hanem az *Obsidio Szigetiana* megalkotásához is felhasználta.

Bencédi Székely István 1559-ben (Krakkóban) kinyomtatott világ-*Cronicája* pedig nemcsak lengyel és orosz művekre hatott, hanem román közvetítéssel szerb nyelven is megjelent.

Hogy mindezek a művek milyen bonyolult módon befolyásolták nemcsak a nemzetközi, hanem a magyar közvéleményt is, ma legfeljebb csak sejtethetjük.

Már említettük, hogy a XIX. századtól sok, akkor gyűjtött népköltési szöveget ismerünk. Ezekkel (meg a hivatalos magyar Mátyás-hagyománnyal) viszont máskor kellene foglalkozni.

Irodalom

BURKE, Peter

- 1991 *Népi kultúra a korai újkori Európában*. Budapest, Századvég Kiadó–Hajnal István Kör. (Eredeti: *Popular Culture in Early Modern Europe*. London, 1978. Maurice Temple Smith.)

DÁVID András

- 1978 *Délszláv epikus énekek – magyar történeti hősök*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

ERNYEY József

- 1921 Mátyás király a cseh néphagyományban. *Ethnographia* 32(1921) 92–100.

FRIED István

- 1991 *Szlovén–magyar kapcsolatok*. (Mátyás király a szlovén népköltészetben). In: *Corvin Mátyás-konferencia. Osvetovanje Matjaža Korvina*. Szerkesztette – sta uredila: VARGA József–MOLNÁR Zoltán. Maribor, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola [Szombathely], 113–121.

GALEOTTUS Martius Narniensis

- 1934 *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Matthiae*. Ed.: Ladislaus JUHÁSZ. Teubner, Lipsiae

GRAFENAUER, Ivan

- 1951a *Slovenske pripovedke o kralju Matjažu*. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana
1951b *Slovenske ljudske pesmi o kralju Matjažu*. *Slovenski Etnograf* III–IV (1951) 184–240.

HABOVŠTIK, Anton

- 1971 *Porocstvo král'a Mateja. Povesty z Oravy*. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica

HELLER Bernát

- 1908 A Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai. *Ethnographia* 19(1908) 12–24.

JUNG Károly

- 2008 *Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól – Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban*. Forum, Újvidék

KARDOS Tibor

- 1955 A „trufa”. Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései. *Filológiai Közöny* 1(1955) 111–138.

- KERČA, Igor
 2001 *Matjaš, korol' Rusinuv*. PoliPrint, Užgorod
- KOMOROVSKÝ, Ján
 1957 *Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaičkej slovesnosti*. Slovenská Akadémia Vied, Bratislava
- KRÍZA Ildikó
 2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KUZELJA, Zenon
 1906 *Ugors'ij korol' Matvij Korvin v slavyans'kij ustnij slovesnosti*. Naukovo Tovaristvo im. Ševčenka, L'vov
- LUKÁCS István
 2001 *A megváltó Mátyás király színváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban*. Lucidus Kiadó, Budapest
- ORTUTAY Gyula
 1942 König Matthias in der mündlichen Überlieferung der Donauvölker. In: *Ungarn 1942* April (3) 221–230.
- PÁVEL Ágoston
 1909 Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben. *Ethnographia* 20(1909) 321–340.
- SOLYMOSSY Sándor
 1935 Monda. In: *A Magyarság néprajza*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, III. kötet, 183–254.
- SZEGEDY Rezső
 1916 Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. *Ethnographia* 27(1916) 4760.
- SZÉMÁN István
 1912 Korvin Mátyás magyar király a szláv népköltészetben (néphagyományban). *Századok* 46(1912) 138–144.
- SZIRMAY Antal
 2008 *Magyarország szóképekben. (Hungaria in parabolis)*. Sajtó alá rendezte: CSÖRSZ RUMEN István
- SZÖVÉRFY, Joseph
 1968 History and Folk Tradition in Eastern Europe: Matthias Corvinus in the Mirror of Hungarian and Slavic Folklore. *Journal of the Folklore Institute* 5:1 (1968) 68–77.
- UJVÁRY Zoltán
 1990 *Mátyás király Gömörben*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Debrecen

Kossuth Lajos fenn az égben...

A Kossuth-nóta 20. századi utóéletéhez

Az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc, valamint a Kossuth-kultusz elválaszthatatlan részét képező Kossuth-nóta kapcsán jó másfél évszázad eltelte után is számos kérdőjel rajzolható fel. Ha az Olvasó úgy vélte volna, hogy a nevezetes nóta eredete és változatai kapcsán született számos dolgozat és szövegközlés, de főleg Ortutay Gyula terjedelmes tanulmánya¹ után szinte minden tudható már, ki kell ábrándítanunk. Tari Lujza, aki a szabadságharc másfél évszázados évfordulóján kötetet állított össze *A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban* alcímmel², a nóta létrejöttének sokféle magyarázata áttekintése után kénytelen volt megállapítani: „Valójában nem ismerjük pontosan a Kossuth-nóta keletkezésének körülményeit.”³ Végül is négy csoportot különböztet meg: „A variabilitás mindkét irányban jellemző: dallam is sokféle csatlakozik a változatos Kossuth-nóta szövegekhez.”⁴ E csoportok némelyikének legjellegzetesebb szövegtípusai a következők:

Az 1. csoport szövegtípusát a temerini változat is jól szemlélteti, amely sok vonatkozásban különbözik a Tari Lujza által közölt változattól:

*Kosút Lajos azt üzente,
Elfogyott a regimentje,
Ha még egyszer azt üzeni,
Minnyájunknak el kell menni,
Éjjen a magyar szabadság,
Éjjen a hazá!*

¹ ORTUTAY 1981. 131–184. és 358–364. A tanulmány az *Ethnographiában* jelent meg először, 1952-ben.

² TARI 1998.

³ Ugyanott: 24.

⁴ Ugyanott: 26.

*Kosút Lajos íródeák,
Nem kell annak gyertyavilág,
Megírja az a levelet
Esthajnali csillag mellett,
Éjjen a magyar szabadság,
Éjjen a haza!*

*Hazám, hazám, édes hazám,
Most szeretlek csak igazán,
Eddig is csak szerettelek,
De hűn mégse tiszteltelek,
Éjjen a magyar szabadság,
Éjjen a haza.⁵*

Az ebben a dolgozatban a későbbiek során kifejtendőik miatt a Kossuth-nóta Tari Lujza által megállapított csoportjai közül még egynek (3. csoport) szövegtípus-példáját is bemutatom:

*Kossuth Lajos édesapám,
Felesége édesanyám!
Én vagyok az igaz fia,
Magyarország katonája.*

*Kossuth Lajos udvarába
Eltörött a lovam lába.
Gyere pajtás, gyógyítsuk meg,
Itt a német, szalasszuk meg.*

*Amottan jön egy katona,
Még azt mondják, atyámfia,
Hogyne volna atyámfia,
Mikor édes hazámfia.⁶*

A szabadságharcot követő önkényuralom idején a megtorló hatalom természetesen betiltotta a Kossuth-nótát; a mindenütt jelen levő besúgók és policájok miatt szinte lehetetlenné vált nyilvános éneklése. A bukott forradalom fölött búsongó magyarok között azonban mindig akadt rímfaragó tehetséggel megáldott ellenálló, aki nyilvánosan is igyekezett borsot

⁵ CSORBA 2009. 11. és ÖKRÉSZ 2006. 131. A Tari Lujza által idézett változatok: TARI 1998. 29–37.

⁶ TARI 1998. 40–41. Az utolsó strófát elhagytam. Egy Heves megyei változatban a második strófa utolsó sora így hangzik: „Itt a muszka, szalasszuk meg.” MNGY I. 1872. 296. No 35.

törni az élénken figyelő besúgók orra alá. Ekkor születtek azok az idéetlen, bugyuta szövegek, amelyeket borocska mellett teli torokkal lehetett harsogni a feszülten figyelő, magyarul általában nem tudó német policájok előtt, természetesen valamelyik Kossuth-nóta dallamára. E szövegekben Kossuth Lajos neve még véletlenül sem fordult elő. Az előttem ismert szövegek közül a következőt szinte mindenki idézi, aki az ellenállásnak ezzel a vonatkozásával foglalkozott:

*Emich Gusztáv nagy naptára
Szerkesztette Fribájsz István
Emich Gusztáv betűivel
Ezernyolcszázötvenhétben.⁷*

Ugyanennek a szövegnek alig eltérő változata:

*Müller Gyula nagy naptára,
Szerkesztette Fribájsz István,
Emich Gusztáv betűivel,
Ezernyolcszázötvennégyben.⁸*

Még egy változat, Kálmány Lajos hagyatékából:

*Athenaeum nagy naptára,
Emich Gusztáv betűivel,
Nyomattatott Budapesten,
Ezernyolcszázötvenhétben.⁹*

Ezeket a szövegeket a Tari Lujza által megállapított 3. csoport (a Kossuth-nóta 3. csoportjáról van szó!) dallamára lehetett jól énekelni. Ha az Olvasónak kedve van hozzá, akár meg is próbálhatja ma is. Hogy azonban nem csupán a 3. csoport Kossuth-nóta dallamára készültek efféle szövegek, azt még egy példával lehet illusztrálni. Az 1. csoport dallamára jól énekelhető szöveget tett közzé egy centenáriumi szöveggyűjtemény 1998-ban.¹⁰ Természetesen ez sem emelkedett szöveg, hanem tartalmi jegyeit tekintve híven követi az előbb idézett kalendárium-népszerűsítő idéetlen klapanciákat. Ez az álcázott Kossuth-nóta így hangzik:

⁷ DÉGH 1952. 19.

⁸ ORTUTAY 1981. 156. Ortutay utal arra, hogy Jókai és Mikszáth is megörökítette, de a forrást nem jelöli meg.

⁹ KÁLMÁNY 1952. 301.

¹⁰ GERŐ 1998.

Müller Gyula nagynaptára
Szerkesztette Fribeisz István
Ezernyolcszázötvennégyben,
Emich Gusztáv bötűivel.
Ára egy forint hús krajcár,
Ára egy forint.¹¹

Úgy tűnik, a bemutatott szövegváltozatok egy töről fakadnak. Ezekből eltérő szövegvilágú változatokat eddig nem olvastam, bár nem lehetetlen, hogy ilyenek vannak, csak még nem figyeltünk fel rájuk.¹² A felsorolt példákkal az elnyomatás különféle formái ellen felhasznált álcázott szövegű Kossuth-nóták példatára még nem merült ki. Van rá példa a 20. századból is, ezt mutatom be az alábbiakban.

A *Bácsmezei Napló*, a Trianon után a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz (a későbbi Jugoszláviához) csatolt déli magyar országrészek magyar nyelvű szabadkai napilapja 1926. november 12-én rövid cikket tett közzé bírósági tudósítójának tollából. Ebből megtudjuk, hogy a „szombori törvényszék büntetőtanácsa” érdekes pört tárgyal. Idézem a cikket: „A vádlott Perlstein Mór bogojevói szobafestő, akit az ügyészség nemzetgyalázással vádolt, mert egy alkalommal Bogojevón mulatott és széles jókedvében a Kossuth-nótát énekelte.”¹³

Mint látható: a törvényszéki tudósító által felrajzolt alaphelyzet alapján véve ugyanaz, mint a pesti jurátusok dalolása által jellemezhető 1849 utáni helyzet: a bukott forradalom és szabadságharc után a búslakodó magyar hazafiak álcázott formában, de azért csak énekeltek a Kossuth-nótát: ugyanarra a dallamra, de átalakított szöveggel. „Bogojevón”, vagyis a nyugat-bácskai Gomboson, immáron a veszett első világháború után, amikor az országot Trianon után területileg szinte szétrabolták a környező országok (amelyek közül a mi esetünkben egy korábban nem is létező ország), akadt egy magyar érzelmű hazafi, egy Perlstein nevű falusi piktor, aki mulatozás közben a Kossuth-nótát merészelt énekelni, tudva tudván, hogy az az új országban nemzetgyalázással ér fel. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a „bogojevói” kocsmában is akadt ügyeletes policáj és besúgó, aki a tényállást megfelelő helyen jelentette. Úgy látszik azonban, hogy a Perlstein nevezetű magyar hazafit sem olyan fából faragták, hogy

¹¹ Ugyanott: 196.

¹² A Kossuth-nóta dallamára (1. csoport) más szövegek is keletkeztek: kortesszövegek, lakodalmi beköszöntő énekek stb. Ilyeneket idéz LÁZÁR 1998. 164–165., s ennek nyomán LUKÁCS 2004. 34–35.

¹³ ANONIM 1926.

Gombos - "349. Kiadó Weisz Lázár Gomboson" (1912)

Gombosi falurészlet 1912-ben. A Felső utca így nézett ki a húszas években is, amikor Perlstein piktort az új hatóság perbe fogta a Kossuth-nóta éneklése miatt, ilyen volt gyermekkoromban is, az ötvenes évek elején, de addigra már az utca egyik oldalán villanyvezeték, a másikon telefonvezeték húzódtott. Jellemzőes dél-alföldi magyar faluképről van szó, amelynek nyakas magyar lakossága nem törődött az új, idegen hatalommal, mulatozás közben vígan énekelte a felmenőitől megtanult negyvennyolcas dalokat

azonnal berezelt volna az új hatóságoktól, hanem minden bizonnyal – feltehetően ügyvédi instrukcióra hallgatva és talán valamelyik rímfaragó hajlamú helyi értelmiségi vagy szesztestvér közreműködésével – védekezésre határozta el magát. Lássuk újra a hírlapi cikk fogalmazásában a tudósítás további részletét: „A főtárgyaláson Perlstein azzal védekezett, hogy ő csak a Kossuth-nóta dallamára énekelt, a szöveg azonban nem a Kossuth-nóta eredeti szövege, hanem a következő változtatást eszközölte:

*Kossuth Lajos fenn az égben
Nézi, mi van Bácsmegyében,
Amint Bogojevót látja,
Örömeben azt kiáltja:
Éljen Alekszandar király!
Éljen a hazá!”¹⁴*

¹⁴ Ugyanott.

Hogy Perlstein piktor minden bizonnyal alapos, minden részletre kiterjedő fölkészítésben részesült, azt a hírlapi tudósítás további részlete sejteti: „Kijelentette a vádlott, hogy nem volt szándékában a királyt sérteni, hanem ellenkezőleg, azt akarta kifejezésre juttatni, hogy a jelenlegi helyzettel még a legnagyobb magyar hazafi, Kossuth Lajos is meg volna elégedve.”

Úgy látszik, hogy a remekül fölépített vádlotti védekezés és a tárgyalás során corpus delictiként bemutatott dalszöveg nem hatotta meg az ügyészt, mert a tudósításban ezt olvassuk: „Az ügyész fenntartotta a vádat és a szerb büntetőtörvény 103. szakasza alapján kérte a vádlott megbüntetését.” Nem így a bíróság. Úgy tűnik, annak tagjait sikerrel átverte a gombosi Perlstein piktor (és az őt feltehetően felkészítő ügyvéd), mert a tudósítás végén ezt olvassuk: „A bíróság rövid tanácskozás után kihirdette az ítéletet, amely szerint a megváltoztatott szövegű Kossuth-nóta éneklésében nem lát bűncselekményt fennforogni, ezért a vádlottat felmentette.”

El lehet képzelni, hogy a felmentés után a gombosi Perlstein piktor, miután hazaért falujába a „szombori törvényszékről”, nyilván ugyanabba a kocsmába állított be mulatni, ahol szesztestvéreivel korábban „széles jókedvében” (ahogy az idézett hírlapi cikk elején olvasható) mulatni szokott. Hogy aztán a későbbiekben újra elénekelte-e a Kossuth-nótát, s mely szöveggel, arról nem tudunk semmit. (Hogy Gomboson a jelzett időszakban [az 1920-as években] milyen mértékű Kossuth-kultusszal lehet számolni, annak kapcsán alig néhány adattal rendelkezünk. Megboldogult édesanyám, Szűcs Ilona említette néhány alkalommal gyermekkoromban, hogy az ő öregapja, aki a Molnár famíliához tartozott, Kossuth-szakállt viselt. Mintha ezt régi fényképen magam is láttam volna, sajnos a kép ma már nincsen meg. A másik adat egy népdalra vonatkozik, amelyet énekelve magam sohasem hallottam, szövegét azonban nyomtatott formában megeltem. Ez a szöveg a következő:

*Ez a kislány, barna kislány sajtárt mos a kútnál,
Arra jár egy magyar huszár piros pej paripán.
– Hallod-e, te barna kislány, adj már egy kis vizet,
Zsebemben egy Kossuth-bankó, mindjárt kifizetlek.*

*– Nem kell nekem a kend pénze, nem vagyok én dáma,
Én vagyok az édesanyám legkedvesebb lánya.
– Hogyha te vagy az anyádnak legkedvesebb lánya:
Én meg vagyok Kossuth Lajos legszebb katonája.¹⁵*

A szöveghez tartozó jegyzet szerint „A dal alapváltozata már a XVIII. század második felében ismeretes és népszerű mind maig.” Gyűjtőként Kiss Lajos jelöli meg. Mindebből arra lehet következtetni, hogy ez a gombosi népdalszöveg [akárcsak a Kossuth-nóta] egy évszázaddal korábbi népdal aktualizált változata az 1848-as forradalom és szabadságharc korából. Mivel Gombos népzenejét Kiss Lajos később közzétette¹⁶, azt reméltem, hogy abban a korpuszban a keresett dal is megtalálható. Ott azonban csupán az alapváltozatnak tekinthető, egészen más tendenciájú szöveg olvasható:

*Ez a kislány, barna kislány sajtárt mos a kútnál,
Arra jár egy magyar huszár piros pejparipán.
– Hallod-é té, barna kislány, adjál egy kis vizet!
Zsebemben van három forint, mindjárt kifizetlek.*

*– Nem kő nekem a kend pénze, nem vagyok én dáma!
Én vagyok az édesanyám legkedvesebb lánya.
– Hogyha té vagy az anyádnak legkedvesebb lánya,
Én még vagyok a császárnak legszebb katonája!¹⁷*

A dalt Kiss Lajos egy 1876-os születésű gombosi asszonytól gyűjtötte 1939-ben, s a vonatkozó jegyzetben hozzátette: „A falu egyik legnépszerűbb dala.” Nem jelzi azonban, hogy volt egy Kossuth Lajoshoz is köthető szövegű változata is. A főntebb bemutatott szövegváltozatra sem utal. Ennek ellenére az idézett változat sem elképzelhetetlen annak dacára, hogy a jelzett 1948-as antológiában jelent meg.¹⁸

Ha a Perlstein Mór piktor által énekelt Kossuth-nótát az 1920-as évek gombosi Kossuth-kultuszának bizonyítékaként fogjuk fel, a kultusz folyamatosságának vehető az 1939-ből idézett voltaképpen [nyilván nem a gombosiak által] aktualizált dal is, valamint az alig néhány évvel később [1941] feljegyzett, ügyetlenül Kossuth Lajoshoz kötött [mű]dal is:

*Harangoznak, tán valakit temetnek,
Fehér lányok zöld koporsót emelnek.
Zöld koporsó, aranyozott szemfödél,
Rá van írva: nem igazán szerettél.*

*Kitették a holttestet az udvarra,
Nincsen, aki végig-végig sirassa.*

¹⁶ KISS 1982.

¹⁷ Ugyanott: 194–195. No 249.

¹⁸ Mathia Károly: Negyvennyolcas dallamok. 48 dal a szabadságharc korából. Budapest, 1948. Dégh Linda szerint a szöveg ugyanott: 18. No 14.

*Most látszik, hogy ki az igazi árva,
Senki nem borul a koporsójára.*

*A toronyba fekete zászló lobog,
Környöskörül de sok kislány ácsorog.
Kérik egymást: ugye, pajtás, mi újság?
Még halt Kossuth, gyászba van Magyarország!¹⁹*

Tari Lujza szerint alapváltozata a 19. században keletkezett *Kitet-ték a holttestet az udvarra* szövegkezdetű népies műdal, amely később folklorizálódott, s az így létrejött változatok Kossuth Lajoshoz kapcsolódtak, akárcsak az idézett gombosi szöveg.²⁰ Érdemes ezek közül idézni azt a változatot, amely a gombosinál sokkal jobbnak tekinthető:

*A toronyban fehér zászlók lobognak,
Az alatt a magyar fiúk zokognak.
Kérik egymást: jó barátom mi újság?
– Kossuth elment, oda van Erdélyország.*

*Kossuth apánk befogatta hat lovát,
Felültette feleségét, inasát,
Azon vitte el a magyar koronát.*

*Idehozták a muszkát a nyakunkra,
Barátunk lett nekünk már a francia.
Nem tudom én, hazaérünk valaha?
Erdélyország a fiait sirassa.²¹*

Egyébként jómagam is gombosi születésű vagyok, ott töltöttem gyermekkoromat, de Perlstein Mór helyi piktorról sohasem hallottam. Ami azért is meglepő, mert megboldogult édesapám, Jung Ignác (1923–1993) szobafestő és mázoló-mester volt, s nem lehetetlen, hogy Perlstein piktor inasa lehetett, amennyiben a perbe fogott mester hosszú életű volt. Igaz, édesapám a maga inaséveiről soha nem beszélt.

Mindenesetre az ebben a dolgozatban tárgyalt tematika szempontjából főnyereménynek számít a *Bácsmegyei Napló* cikkének előkerülése²², a benne leírt szituáció, s főleg a Kossuth-nóta alkalomhoz alakított szövege, amely méltó párja a fentebb bemutatott hasonló funkciójú 19. századi bugyuta szövegeknek. S mindezeknek a szövegeknek, a létrejöttüket kiváltó hely-

¹⁹ TARI 1998. 83–84. No 50.

²⁰ Ugyanott: 82.

²¹ DÉGH 1952. 96. No 108.

²² A cikket Németh Ferenc találta meg, a róla készült fénymásolatot is neki köszönöm.

zeteknek kapcsán ezen a helyen nem tehetem meg, hogy meg ne említsek egy szépirodalmi formában ránk maradt nótát és a vele kapcsolatos korántsem fájdalommentes kimenetelű történetet.

Németh István, ennek az irodalomnak egyik legjelentősebb prózaírója *Mogyorófavirág* című elbeszélésében²³ egy Selyembandinak elnevezett falusi különc tragikusra forduló sorsát meséli el. Ez a különc figura egy szombat este szokott kocsmájában, miután megivott néhány liter bort s dalolni támadt kedve, a következő szövegű dalt énekelte, különösen megnyomva az utolsó sor szavait. A dalt később a köréje sereglő népes kocsmázó közönség vele együtt harsogta:

*Ez a virág olyan virág,
Mint a mogyorófavirág –
Sokat ígér, keveset ad!*²⁴

Hétfőn a helyi szövetkezetbe, ahol Selyembandi brigádtag volt, a déli órákban érte jött két oznás és magával vitte. Harmadnap engedték haza. A többiek nem tudtak meg tőle semmit. A falusi szóbeszéd azonban rövidesen tudni vélte, hogy valamiféle rendszerellenes nóta éneklésével vádolták, amelyben az szerepelt, hogy „ez a VILÁG sokat ígér az embereknek, de semmit sem ad”.²⁵ Sőt már azt is tudni vélték, hogy „alaposan megszorongatták a tökeiket” Selyembandinak.²⁶ S ekkor kezdődött a falusi különc lecsúsúzása, ami végül is teljes megsemmisüléséhez vezetett.

A szövegből pontosan kikövetkeztethető, hogy az események mögött mely helyszín és időpont rajzolható föl. Ugyanaz a világ, amelyet Perlstein gombosi piktor mögött azonosítottunk, csak az időpont némileg későbbi, legalább negyed évszázaddal, s közben lezajlott még egy (ugyancsak elvesztett) világháború s egyéb események, amelyek a gombosi piktorok, továbbá Németh István novellahőseinek (valamint annak a valóságnak, ami a novella valószínű előképe volt) életét és sorsát meghatározták. S ha ezekhez hozzávesszük még az ennek a dolgozatnak elején kiindulópontul emlegetett 1848-as magyar szabadságharcot, akkor már három olyan kataklizmát említettem, amelynek gyászos kimenetele után mindig akadtak meggondolatlan (?) figurák: pesti jurátusok, kisebbségbe szakadt falusi piktorok, Selyembandik, akiknek mindennek ellenére fékezhetetlen dalolhatnékjuk támadt, általában véve olyasmiről, amit az új megtorló hatalom éppen tilalmazott. S aztán vagy sikerült átverni az új hatalmat bugyuta szövegekkel, de igazi dalla-

²³ NÉMETH 1990. 309–319.

²⁴ Ugyanott: 315.

²⁵ Ugyanott: 317.

²⁶ Ugyanott.

mokkal, vagy igazi dallamokkal és álrezsimekkel, vagy pedig a represszív apparátus értette félre a szövegeket, s a dallam nem érdekelte őket. S mindezt attól függően, hogy a mindenkori besúgók mit jelentettek.

Egy dolog biztos: mindhárom esetben arról volt szó, hogy az éppen hatalmat bitorlók tartották a dalolástól, az ének, a szó hatalmától. Ebből következően tisztában voltak vele, hogy a népköltészet hatalmas mozgósító erőt jelenthet, s nem mindig abban a vonatkozásban, ahogy azt az új rezsim elképzelte. Hogy a Kossuth-nótában (amelyet a gombosi Perlstein piktor feltehetően valamelyik igazi változat szavaival, tehát szövegével énekelt széles jókedvében) mi merítette ki az ügyész szerint a nemzetgyalázás vagy felségsértés tényállását, s miféle bűncselekmény fennforgását vélte belőle megállapítani, azt nem tudtam megérteni azután sem, hogy kézbe vettem az adott időpontban (1926) hatályos szerb büntetőtörvény megfelelő paragrafusait.²⁷ Bár az is lehet, hogy a 103. és 104. paragrafus bekezdéseinek megértéséhez nem rendelkezem megfelelő csavaros jogászi észjárással. Azt viszont enélkül is el tudom képzelni, hogy ha az új országban valamelyik bánsági piktor ragadtatta volna magát éneklésre „széles jókedvében” valamelyik kocsmában, s a következő szövegű, helyi vonatkozású 48-as dalt énekelte volna, az ügyész sokkal egyszerűbben megállapíthatta volna a nemzetgyalázás tényállásának fennforgását:

*Beckereknél széles árok,
Ott vannak a szerviánok,
Viselik a veres sapkát,
Mellette a kardot, puskát –
Magyar huszár!*

*Hallod-e te vad rác fattyú!
Van-e a juhod közt tokjuh?
A kiben van hat font faggyú,
Hat ponyvára való gyapjú? –
Juhász fattyú!*

*Hallod-e te magyar fattyú!
Van-e patrontásban bankó? –
Vagyon, vagyon hatszáz golyó,
Hatszáz szerviánba való,
Vad rác fattyú!²⁸*

²⁷ NIKETIĆ (sredio) 1924. 83–89.

²⁸ MNGY II. 1872. 175. No 15.

Ennek a példaszövegnek olvastán csak annak az olvasónak nyílhat tágra a szeme, aki nem ismeri a szerb nyelvű 48-as daloknak szövegét, amelyek a másik oldalról fogalmazódtak meg, s közlésben is olvashatóak a forradalmat követő kiadványokban.²⁹ Sajnos, a kérdéskör kényes volta következtében ezekhez a dalokhoz ez idáig nem nyúlt még senki egyik oldalról sem, pedig mindenképpen fontos és szükséges volna ezeket is áttekinteni.³⁰

Egyébként ennek a vizsgálatnak elvégzéséhez akár előmunkálatnak is nevezhető kutatásokkal már rendelkezik a kelet-közép-európai folklorzika. Elsősorban Ivan Čolović szerb etnológus vizsgálataira kell utalnom³¹, aki az alig két évtizeddel ezelőtt a szemünk előtt lezajlott délszláv törzsi háborúk népköltészeti termékeit elemezte számos cikkében, természetesen bőséges szövegpéldaanyag idézésével, s egyben felrajzolta a népköltészet felhasználásával és a vele kapcsolatos visszaélésekkel kapcsolatos tevékenység szerkezetét. Ezeknek a vizsgálatoknak során elsősorban álnépköltészetinek nevezhető szövegek és dallamok kerülnek idézésére, ami nem meglepő a népdal mibenlétével kapcsolatos kelet-közép-európai és balkáni elképzelések ismeretében. (Itt jusson eszünkbe, hogy a Kossuth-nóta eredetével és népköltészeti besorolásával kapcsolatban is milyen sok elképzelés fogalmazódott meg!) Čolović mellett Maja Bošković-Stulli horvát folklórkutatót kell megemlíteni, aki maga is utánajárt a kérdésnek egyik kiváló dolgozatában.³² Az ő vizsgálatai is voltaképpen ugyanazt húzzák alá, amit Čolović cikkeiből megismerhettünk: a politikai hatalom minden alkalommal felhasználja a népköltészetet (pontosabban: visszaél vele), amikor azt, vagy annak átalakított, átformált, aktualizált, tehát meghamisított változatait használja fel politikai céljainak, területi pretenzióinak vagy más céljainak legitimálása céljából. Tehát ismét arról van szó, hogy a mindenkori hatalom tisztában volt és van azzal, hogy a népköltészet (elsősorban a népdal), illetve a népdal mintájára hamisított vagy utángyártott szövegű dalok milyen alkalmasak voltak és ma is alkalmasak a tömegek mozgósítására a kívánt célok és eszmék érdekében. S azzal is tisztában voltak és tisztában vannak ma is, hogy a nem saját céljaik érdekében létrehozott népdalok (vagy hamisítványok) ugyancsak mozgósító erejűek, legalábbis potenciálisan annak tekinthetőek.

²⁹ Például: STRATIMIROVIĆ 1913. 277–336., de sok helyen másutt is. A Stratimirovićnál olvasható *Palež od Temerina* című verszet magyarul: ÖKRÉSZ 2006. 132–137. *A Temerini gyűjtöttség* címmel Csorba Béla fordításában.

³⁰ Az ide tartozó szövegeket gyűjtöm, lelőhelyjegyzékem egyre bővül. Egyszer ezeket is közzé kellene tenni eredetiben és magyar fordításban.

³¹ ČOLOVIĆ 1994. és ČOLOVIĆ 2008.

³² BOŠKOVIĆ-STULLI 1999.

S mindez érvényes a Kossuth-nótára a magyar forradalom és szabadságharc elbukása utáni osztrák represszió korszakában, de ugyanúgy érvényes volt (mint idézett példánk illusztrálja) az első világháborút követő alighogy létrehozott (magyar országrészeket is magába olvasztó) új délszláv államban, ahol a Kossuth-nótát nemzetgyalázonak, felségsértőnek minősítették, s hasonlóképpen érvényes volt abban a második világháborút követő kisebbségi jugoszláviai magyar világban, ahol akár egy félreértett népdalszöveg is felkelthette az elnyomó szervek gyanúját és represszióját.

A kérdéskör kutatójának tehát mindenképpen érdemes tovább tanulmányoznia az említett korszakok sajtóját (és szépirodalmát), hisz számos meglepő lelet remélhető még ezeknek lapjain.

Irodalom

ANONIM

- 1926 A modernizált Kossuth-nóta. Felmentették a nemzetgyalázás vádja alól egy bogojevói szobafestőt. *Bácsmegyei Napló*, 1926. november 12.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja

- 1999 Uporaba narodne pjesme. In: *M. B-S.: O usmenoj tradiciji i o životu. Zagreb, 1999. 141–158.*

ČOLOVIĆ, Ivan

- 1994 *Bordel ratnika*. Folklor, politika i rat. Drugo izdanje. Beograd
2008 *Balkan – teror kulture*. Ogleđi o političkoj antropologiji, 2. Beograd

CSORBA Béla

- 2009 „...mi más a szabadság?...”. Írások Kossuthról, 1848-ról. H. n.

DÉGH Linda

- 1952 *Aszabadságharc népköltészete*. Tudományos ismeretterjesztő sorozat 1–2. Budapest

GERŐ András

- 1998 *Az államosított forradalom*. 1848 centenáriuma. Budapest

KÁLMÁNY Lajos

- 1952 *Történeti énekek és katonadalok*. Sajtó alá rendezte Dégh Linda. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I. Budapest

KISS Lajos

- 1982 *Gombos és Doroszló népzeneje*. A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára 1. Újvidék

LÁZÁR Katalin

- 1998 Adalékok a 48-as dalokhoz. In: *Krízsa Ildikó (szerk.): Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Budapest, 1998. 159–170.*

LUKÁCS László

- 2004 *Kossuth Lajos a magyar néphagyományban.* Székesfehérvár

MNGY I.

- 1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből.* Szerkesztették Arany László és Gyulai Pál. Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Budapest

MNGY II.

- 1872 *Csongrádmegyei gyűjtés.* Szerkesztette Török Károly. Magyar Népköltési Gyűjtemény II. Budapest

NÉMETH István

- 1990 *Mogyorófavirág.* Válogatott elbeszélések. Válogatta és az utószót írta Jung Károly. Újvidék

NIKETIĆ, Gojko (sredio)

- 1924 *Kazneni zakonik i krivični sudski postupak.* Sredio Gojko Niketić. 3. popravljeno i dopunjeno izdanje. Zbirka zakona Kraljevine Srbije. Beograd

ORTUTAY Gyula

- 1981 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiiban. In: *O. Gy.: A nép művészete. Válogatta és szerkesztette Bodrogi Tibor és Dömötör Tekla. Budapest, 1981. 131–184. és 358–364.*

ÖKRÉSZ Károly

- 2006 *Temerin a magyar szabadságharcban.* A korabeli emlékiratok, naplók, hírlapcikkék tükrében. Újvidék

STRATIMIROVIĆ, Đorđe

- 1913 *Uspomene generala Đorđa Stratimirovića.* Izdao Đorđe Đ. Stratimirović. Beč–Zagreb–Lajpcig

TARI Lujza

- 1998 *Magyarország nagy vitézség.* A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Budapest

Bonyodalom egy szerzőség körül

1952 nyárutóján Szarajevóban, kevéssel leszerelésünk előtt, Bori Imre, akit nemzedékünk vezéregyéniségének tekintettünk, kezembe nyomott egy szerb ifjúsági irodalmi folyóiratot, mondván, olvassam el benne Aleksandar Vučo figyelemre méltó könyvismertetését Mile Milatović *Slučaj Andrije Hebranga (Andrija Hebrang esete)* című könyvéről. Milatovićról akkor halottam először. Hebrang viszont közismert személyiség volt. Hosszú éveken át a jugoszláviai kommunista vezetők legszűkebb köréhez tartozott. A történet megkívánja, hogy tömören életpályáját is felvázoljam. Vladimir Dedijer *Veliki buntovnik Milovan Đilas (Milovan Đilas, a nagy lázadó)* című, 1991-ben kiadott könyvéhez tartom magam, aki külön fejezetet szentelt a Đilas és Hebrang közötti viszonynak, tekintettel arra, hogy Tito, saját összegyűjtött munkáinak 1977-es kiadásához írt előszavában fontosnak tartotta közölni, hogy az általa vezetett mozgalomnak két renegátja volt: Đilas és Hebrang. Ezzel talán a rangjukat kívánta megadni. A többieket szóra sem érdemesítette.

Hebrang banktisztviselő volt Zágrábban. Már fiatalon a legismertebb kommunisták között tartották számon. 1928-ban, a nevezetes Nyolcadik Konferencián ő volt a titkárjelölt, de felkínálta Titónak, töltsse be ő a posztot, mert jobb, ha munkás áll a városi szervezet élén. Így lett Titóból zágrábi párttitkár. Hebrang korán tekintélyre tett szert a Kommunista Internacionáléban is. Mégis, Dedijer félreérthetetlen: „A jugoszláv levéltárakban néhány dokumentumot találtam, amelyekből kiviláglik, hogy Hebrang a szovjet hírszerző szolgálatnak dolgozott.” Csak úgy általában, az időpont megjelölése nélkül. És erről semmi bizonyítékkal nem szolgált. Ésszerű feltételezni, ha csakugyan talált volna, menten közzéteszi. Tehát joggal mondhatja az ember: hiszem is, nem is. Azt még nem tudni – írta Dedijer –, részt vett-e a Jugoszláv Kommunista Párt drezdai IV. kongresszusán,

amelyen Togliatti a Komintern nevében élesen bírálta a jugoszláv kommunistákat. 1928-ban Hebrangot tizenkét évi börtönbüntetésre ítélték, amit le is töltött. Kevésell a II. világháború jugoszláviai szakaszának kitörése előtt szabadult. Minthogy a Komintern 1935-ig, Hetedik Kongresszusáig úgy vélte, hogy Jugoszláviát mint versailles-i tákolmányt, lévén a Szovjetunió ellen felállított cordon sanitaire alkotórésze, szét kell verni, a jugoszláv börtönökben a kommunisták szövetkeztek a horvát nacionalistákkal, közöttük az usztasákkal is, és közös akciókat szerveztek a börtönhatóságok ellen. A Hetedik Kongresszuson megváltozott a Komintern politikája: mindenütt széles alapokra fektetett antifasiszta népfront létrehozását szorgalmazta, s ennek keretében már Jugoszlávia fennmaradására számított. Tito és Hebrang útja ekkor elágazott: Tito az új politikai vonalat követte, Hebrang viszont kitartott a régi mellett. Dedijer szerint mindhalálig. Nem szakította meg kapcsolatait az usztasákkal sem. Dedijer feltételezi, hogy Hebrang a Ribbentrop–Molotov-féle, 1939-ben kötött együttműködési paktumhoz tartotta magát. Nyilván ennek nevében kötött – állítja Dedijer – Jugoszlávia lerohanása után, 1941. április 17-én Vladimir Bakarićyal karöltve titkos egyezményt Ante Pavelić poglavnikkal, amely szerint a frissiben proklamált Horvát Független Államban önálló kommunista pártot hoznak létre. Állítólag abban is megegyeztek, hogy az új állam ellen a horvát kommunisták semmiféle akciót nem indítanak. Dedijer erre sem hoz fel bizonyítékot. Ismételten: hiszem is, nem is. Mindenesetre fontos mozzanat: az állítólagos megegyezés időpontjában Hitler még nem támadta meg „hitzegően” a Szovjetuniót. Ezért Dedijer állítása akár helytálló is lehet. A helyzet 1941. június 22-én változott meg gyökeresen Hebrang számára. Ekkor Titóval együtt Hebrang is fegyvert ragadott a Szovjetunió védelmében. Természetesen a fasizmus ellen. 1942-ben, miközben illegálisan Zágrábban tartózkodott, Pavelić poglavnik titkosszolgálatát letartóztatta. Csaknem hat hónap alatt Hebrang megfordult az usztasa rezsim leghírhedtebb börtöneiben és koncentrációs táboraiban, majd pedig fogolycseré során visszakerült a horvát partizánokhoz. Több történész bizonygatja, hogy Hebrang ekkor felcsapott nemcsak usztasa, hanem Gestapo-ügynöknek is. A jugoszláv kommunista pártvezetésnek azonban akkor nem voltak vele szemben aggályai: Tito a fogolycseré után kinevezte Hebrangot a Horvát Kommunista Párt politikai titkárának, s mellé szervezőtitkárral Ivan Krajačićot állította, aki a szovjet titkosszolgálat horvátországi rezidense volt. Edvard Kardelj 1944. szeptember 30-án levélben felpanaszolta Titónak, hogy Hebrang és Krajačić a szerbekhez is meg a szlovénekhez is sovinsztaként viszonyul. Tito csak ekkor mozdította el Hebrangot posztjáról. De amint 1945-ben megalakult a Tito

vezette jugoszláv kormány, Hebrang a legfontosabb tárcák egyikét, a gazdaságát kapta. Ezen a poszton érte a Sztálin és Tito között 1948 tavaszán kitört ellentét. Ekkor hátat fordított Titónak, s még a Tájékoztató Iroda határozatának a megjelenése előtt Sztálin mellett tette le a garast. 1948 májusában letartóztatták. Utána éveken át senki sem hallott felőle. 1952-ben Mile Milatović, az Állambiztonsági Hatóság (UDB) tábornoka azt állítván, hogy ő volt Hebrang vizsgálóbírója, a már említett könyvben első személyben leírta, miként folyt az „elvetemült áruló” ellen a vizsgálat, s végződött – talán 1949-ben? – azzal, hogy Hebrang a cellájában a fűtőtestre felakasztotta magát.

Túlságosan hosszúra nyúlt a titkolózás akörül, mi történik Hebranggal, ezért Milatović könyvének 1952-ben szokatlanul nagy lett az olvasóközönsége. A közhangulat egyébként nem kedvezett a tájékoztatóirodásoknak. Éveken át fegyveres incidensek voltak az ország keleti határain. A szovjet lerohanás veszélyét a nép valósnak, a mindennapi élet „realitásaként” élte át. A nagyközönség a tájékoztatóirodásoknak a függetlenség védelmében, hazafias felbuzdulásból fordított hátat.

Aleksandar Vučo könyvismertetéséből – a szürrealisták hajdani szerbiai korifeusa volt – az ragadt meg az emlékezetemben, hogy Milatović könyvének szépirodalmi kvalitásai vannak; kitűnően írta le a vizsgálóbíró vívódásait; drámai feszültség rejlik a műben. Bori Imre tüstént megvette Milatović könyvét. Élvezettel olvastuk. Valóban lebilincselő volt a lélekrajza. Milatović könyvéről azt jegyeztem meg magamnak, hogy egészen más volt a *hangvétele*, mint amilyent az igazságszolgáltatás irományaiban használni szoktak.

Miután leszereltünk, idehaza, Újvidéken újabb meglepetés ért: a *Híd* 1952. novemberi számában Bori Imrétől *Andrija Hebrang esete* címmel könyvismertetésre bukkantam. Természetesen nagyon érdekelt, hogy Vučo után Bori mire teszi a nyomatékot. Az maradt meg az emlékezetemben, hogy túltett Vučón. Azt állította, hogy a könyv szépirodalmi tekintetben jobb, mint bármelyik mű az az évi jugoszláviai termésből. Ha nem tévedek, akkor ezt merész minősítésnek találtam.

2011-ben az újvidéki Matica srpska Könyvtárában ellenőriztem a hatvan évvel korábban rögzült benyomásaimat. Vučo kritikájára a *Svedočanstvo* című belgrádi folyóirat 1952. évfolyamának júniusi számában bukkantam rá. Milatović könyvét is a Matica srpskában olvastam újra, magyar fordításban, a *Magyar Szó* 1952-es kiadásában. Sajtó alá az a Sauer László rendezte – akkor a *Magyar Szó* helyettes főszerkesztője volt –, akinek – az elemiben tanítóm lévén – gyerekkoromban nem kis szerep jutott az életem alakulásában. Bori Imre könyvkritikáját természetesen saját polcomról szedtem elő.

Vučo azzal kezdte ismertetését, hogy a könyvet – mint sokan mások – csak elolvasni akarta, de az a különös élmény, amellyel olvasás közben gazdagodott, arra készítette, hogy írjon is róla. Lássuk, mi volt ez a különös élmény? Vučo szövegét az alábbiakban Pálics Márta számomra készített fordításában idézem. „Milatović és Hebrang első találkozásától egészen az utolsó (körülbelül tíz hónappal későbbi) vizsgálati dialógusukig tartott ez a hosszú, állhatatos, mindig éber, megállás nélküli párbaj, mindennemű egyéb fegyver nélkül, csak a gondolatok bonyolult szövevényében megbújó éles lándzsákkal, hosszasan előkészített csapdákkal, dagályokkal és apályokkal. Ha Milatović nem adott volna semmi mást a könyvében e hosszú vizsgálóbírói dialóguson kívül, abban a hiedelemben hagyva bennünket, hogy a szavai és replikái háttérben nincs egyéb, csupán a vizsgálóbíró hevesége, aki a rábízott feladat végrehajtásába csak professzionális képességeit adja bele gondosan, ha tehát a szavai mentesek lennének attól a felszín alatti lelki vihartól, amely mögöttük dühöngött, és magukban állnának a vizsgálóbíró csupasz szavaiként, e könyv akkor sem lenne csupán dokumentum, hanem drámai anyag – annyi a drámai akcentus a vizsgálóbíró és a vádlott gondolatainak összecsapásaiban.”

Ez még nem minden. „Az történt azonban, hogy az író Milatović a vizsgálóbíró Milatovićban felfedezett egy egész lelki konstellációt, amely már a vizsgálat első napján felkavarodott, és a hosszú hónapok alatt, fáradhatatlanul közelítve a csúcspontjához, felépített egy izgalmas pszichológiai regényt.”

A fentieket bizonyítandó Vučo két idézetet közölt Milatović könyvéből. Beérem azzal, hogy csak a másodikat veszem át, de azt teljes egészében. Így hangzik: „Tovább nem türtőztethettem magam. Hirtelen felálltam az asztaltól, s hatalmas lépésekkel ide-oda járkáltam az irodában. Bolond! – gondoltam. Talán orvost kellene hívatni... Milyen együgyű vagy – jelentkezett bennem egy hang. Nem együgyű, te vagy a bolond! Neked jobban kellene az orvos, mint neki! Ma viselkedik-e először így? Azt akarod, hogy mindent bevalljon, szép sorjában elmondjon? Mintha csak tegnap óta ismernéd? Megengeded, hogy felingereljen, s kivessen vizsgálóbírói nyugodtságodból és higgadtságodból! Nézz csak rá, milyen ő!... Nem tudtam ellenállni annak a belső hangnak, amely oly erősen, de menteni akaróan, fedett, hogy ne nézzek rá lopva, a szemem sarkából. Ő nyugodtan ül, cigarettázik, sűrű füstfellegeket ereget, ajkán pedig gonosz mosoly ül. Most vettem csak észre, hogy nem is járkáltam, hanem majdnem szaladtam. Igen, igen, tévútra tértem! Csak nevéssen rajtam! Valóban tévútra tértem, – s joga van, hogy kinevéssen. Ahelyett, hogy törném a fejem, miként folytatom, mellette rohángászok, mint aki elveszett.”

Olvasóim nyilván érzékelik, hogy ez valóban nem az igazságszolgáltatás irományainak szokványos hangneme s nyelvezete. Félreérthetetlenül szépirodalmi szöveg. Vučo ezt fűzte a fentiekhez: „Vajon ezek a sorok, már-már vallomások, nem arról tanúskodnak-e, hogy a Hebrang- eset nem maradt meg a vizsgálóbíró professzionális, felszíni lelki szféráiban, hanem hatalmába kerítette az egész embert, beivódott deformálatlan lelki életének minden pórusába? Ez nem Porfirije Petrovićnak, a rendőrkapótnak, a vadásznak a pszichológiája, akiben az üldözés szenvedélye az eszelősségig eltorzította az emberi lélek kapcsolatait és érzékelőit, és még kevésbé a tájékoztatóirodás monstruózus kirakatperekben szereplő vizsgálóbíró bábok epigoni pszichológiája. A dráma, amely kibontakozhat és kibontakozik országunk politikai vizsgálóbírójának lelkületében, országunkban, amely talán az egyetlen a világon, ahol ez a hivatás nem áll nyílt vagy latens konfliktusban a vizsgálóbíró-ember intim é n-jével, legtisztább és legjobb gondolataival és érzéseivel, ezt a drámát, amely a szabadság és az igazság légkörében alakul ki, össze sem lehet hasonlítani a nyomozó-inkvizitorok, nyomozó-robotok, nyomozó-hajcsárok és nyomozó-epigonok agyában és lelkében (ha egyáltalán van ilyen) dülő belső viszályokkal (ha egyáltalán van ilyen). Országunkban a politikai vizsgálóbíró hivatását nem csupán a hivatás diktátuma alapján, hanem egy belső imperativus alapján végzik. Erről meggyőződhet Mile Milatović könyvének minden olvasója.”

2011-ben leverten meredtem magam elé: Milatović 1952-ben valóban olyannak formálta meg a nyomozót – önmagát –, mint aki belső imperativustól vezérelve cselekszik, de akkor nem figyeltem fel arra, hogy Vučo ezt általában a jugoszláv politikai nyomozók valóságos tulajdonságaként tüntette fel. Sorai óhatatlanul panegirisszá silányultak. Pedig az efféle apológiát akkor már kerülte, aki adott magára. A disszonancia ma azért bántóbb, mert ma már tudjuk, mi történt közben – azokban a napokban, amikor Bori Imrével a könyvet olvastuk – a Goli otokon, a tájékoztatóirodások leghírhedtebb internálótáborában. Vigasztalódhatok-e azzal, hogy Vučo sajnálatos apológiájára 1952-ben Bori sem figyelt fel? Aligha.

Fentebb Vučo egy belső monológot idézett Milatovićtól. A lélekrajzhoz Milatović a nyomozó esetében a belső monológot, a „megrögzött ellenség” esetében pedig elképzelt gondolat- és érzelmvilágának leírását használta, méghozzá mesteri módon. Például, miután Hebrang végre bevallotta, hogy félrevezette a nyomozást, s megszakítást kért, hogy átgondolhassa, mi mindenben vezette félre, Milatović ezt írta: „Elemeztem Hebrang magatartását. Bizonyos mozzanatok merültek fel, amire eddig nem gondoltam. Eszembe jutott az a vadállati tekintet, ahogyan rámnézett, amikor Jaszenovácot [usztasa internálótábor volt – M. N.] említettem. Így néz

az olyan ember, aki beismer, aki bánja bűnét? Igen, aki bánja! Szó sincs megbánásról! Szemében csak gyűlöletet láttam. Azután meg miért kérte beismerése után, hogy függesszük fel a munkát? Azt mondja, hogy gondolkozni akar mindarról, amivel a nyomozást félrevezette! Ő ne tudná ezt? És fáradtság miatt? Nem jól érzi magát?... Hazudik! Mindent hazudik. Megfeledkezett a jegyzőkönyv aláírásáról is! Csak minél előbb ki a kelepceből. Menekül! Miért? A beismerés szégyene miatt? Nem. Aki szégyenkezik, nem így cselekszik. Igen! Menekül! Még a jegyzőkönyvet sem olvasta el. Mégpedig a beismerésről szóló jegyzőkönyvet!... Jó, jó! Szökik! Menekül! Mindez szép és jó. De miért? És itt megtorpantam... Agyamban cikáztak a gondolatok. Mitől akar menekülni? A beismeréstől? Hiszen az már megtörtént. De ő vissza akarja vonni. Hát vonja vissza. A bizonyítékokat úgysem vonhatja vissza...”

Bori Imre így kezdte az *Andrija Hebrang esete* című könyvismertetését: „A lélektan régi izgalma minden kor irodalmának. Van ebben az írói munkában valami izgató, nagyszerű és szép. Az ember belső természetének a rajza, nem absztraktnak felfogva, hanem a társadalmi körülmények szorításában, nemcsak az irodalom alapjellegzetességei közül az egyik, hanem minden irodalmi mű igazi értékének is a mérője.” Valóban. A lélekrajz a hősök egyénítésének alapeszköze, dűnnyögtem magamban 2011-ben. Enélkül nincs szépirodalom. A modern irodalomban viszont – folytatta Bori – mind gyakrabban csupán az események és az emberek felületes, külszíni leírását kapjuk. Hihetetlennek tetszik, hogy épp Bori Imre – általánosítva – így fogalmazott volna a modern irodalomról. Pedig itt ezt írta. Talán csupán a következő sorok bevezetésének szánta? Feltevésem szerint igen. „Az új jugoszláv irodalom is tele van hasonlóan szerkesztett írásművekkel. A Népfelszabadító Harcok külső leírása szinte már modorossá és közhellyé vált és a harcoló emberek egyénisége ritkaságszámba megy. Emlékszem arra az izgalomra, amit Dobrica Ćosić regénye váltott ki. Az ismeretlen fiatalember első regényével éppen azt adta, amit eddig nem találtunk könyveinkben, a lélek ábráját, mesterien megrajzolt arcát. Hősei éppen azért nem konvencionálisak, éppen ezért élők és realitással bírók.”

Bori Dobrica Ćosić *Daleko je sunce (Majd megvirrad már)* című első, addig egyetlen regényére gondolt, amely csak egy évvel korábban, 1951-ben jelent meg. 2011-ben, tudván a Milatović-könyv szerzősége körüli későbbi bonyodalmakról, elképesztőnek találom, hogy Bori Imre Milatović szerzői érdemeit már könyvének megjelenésekor, 1952-ben épp Ćosić alkotói kvalitásaival állította párhuzamba. Látni fogjuk, talán nem is véletlenül. A fenti idézetet Bori így folytatta: „Azután egy nem irodalomnak szánt könyv ragadott meg, éppen a lélektani elemzésével. Ez többet adott talán, mint

Tyoszyty. Mile Milatovics könyvét a politikus érdeklődése vetette meg velem, de nem úgy olvastam végig. Ahogy belemélyedtem az olvasásba, nem a hazaáruló Hebrang Andrija bírósági esete bontakozott ki előttem, és Milatovicsot nem vizsgálóbírói ügyességéért dicsérem, hanem azért a merészségéért, ahogyan meg merete írni és meg merete közelíteni a hazaárulás lélektani problémáját is. És ezt érzem döntőnek ebben a könyvben. Mert a hazaárulás nem új dolog, a világirodalomnak nem egy alkotása van, ahol ezzel a problémával mattat az író, de még nem találtam egy könyvet sem, ahol a modern hazaárulás raffinált és kifinomult, szinte mesteri technikával véghezvitt tettét ilyen nagyszerű ábrázolásban olvashattam.”

Milyen lehetőségeket látott Bori Imre a Milatović-könyv „anyagát” szemlélve? „A jugoszláv drámaírás égető problémákkal küzd, nem találván megfelelő anyagot komoly és elmélyülést igénylő témák feldolgozására, szinte a kész drámai anyag ott van, talán minden könyvolvasó ember könyvei között. És nem tagadom, ebből az ámulásból, Hebrang Andrija alakjából lehetne talán legjobban kibontani a speciális modern jugoszláv dráma igazi arcát is, innen lehetne, ebből a pontból kiindulva igazi, nagy alkotást létrehozni.” És ekkor egy meghökkentő, frappáns mondat következik: „Mile Milatovics nem írói szándékkal adta ki könyvét, és hogy az év legértékesebb irodalmi alkotásává vált, ennek a lélektani jellemzésnek köszönheti.” Helyben vagyunk. Tehát jól emlékeztem Bori Imre értékelésére. „Lehet, hogy jelentős helyet fog majd kapni a politikai irodalomban – méricskélte Bori –, de igazi értékei mégis csak irodalmiak. Stílusa hajlékony és kifejező, ábrázolásmódja pedig mesteri. És aki az izgalmas lélektani bravúrbrázolást szereti, élvezettel fogja olvasni.”

Hadd közöljem, hogy Mile Milatović könyve 2011-ben is kiváló irodalmi teljesítményével kötött le, de meglepődve láttam: a könyvből az is kiviláglik, hogy Andrija Hebrang „esete” a sztálini fogantatású monstruózus perek előkészítésének közismert receptje szerint indult. Csak végül nem lett belőle per. Talán épp ezért kellett könyvet írni – vagy íratni – róla. Hogy helyettesítse az elmaradt pert. Miután ugyanis Hebrang letette a garast Sztálin mellett, előbb egy pártbizottság vizsgálta ki „tevékenységét”, s azt ajánlotta, hogy „mint pártellenes és kártevő elemet, mint árulót és az osztályellenség eszközét” zárják ki a Jugoszláv Kommunista Pártból, egyszersmind azonban, mivel „kárt okozott a népi állam és a dolgozó nép érdekeinek”, az illetékes néphatósági szerv is vizsgálja ki működését. Ezért került az eset Milatović tábornok kezébe. Neki kellett „kivizsgálnia”. A könyv első lapján, midőn Aleksandar Ranković belügyminiszter – egyszersmind a Jugoszláv Kommunista Párt szervezőtitkára – hozzáfog a feladat körülírásához, Milatovićot ezekkel a szavakkal igazítja útba: „Az

eset nem egyszerű. Nem közönséges ellenségről van szó...” Miután belekezdett az okiratok tanulmányozásába, Milatović elmélázott: „De ez nem »közönséges ellenség«, – mondotta Márkó [Aleksandar Ranković – M. N.] elvtárs. Mi rejlik e szavak mögött? A vizsgálóbíró számára minden ellenség nagyjából egyforma, csak az egyik megrögzöttebb, a másik kevésbé. Talán arra gondolt, hogy Hebrang megrögzöttebb ellenség? De ezt magam is tudtam.”

Milatović számára tehát Hebrang, még mielőtt találkozott volna vele, máris megrögzött ellenség volt. S ezt ő – lám csak! – addig is tudta. Nem hagyta magát megtéveszteni attól, hogy Hebrang közben a Jugoszláv Kommunista Pártban a Politikai Bizottság tagja volt. Az ítélet előre megszületett. Senkiben fel sem ötlött, hogy Hebrangnak joga volna védekeznie. Védőügyvédre meg maga Hebrang sem gondolt. Milatović elvárta tőle, hogy mindent, amit a terhére írt, Hebrang ismerje be, s ne úgy viselkedjen, mint aki „az osztályellenség igazságszolgáltatása” előtt áll. Törőlmetszett sztálinista hozzáállás volt ez. A vizsgálóbíró nem azt igyekezett bizonyítani, hogy tájékoztatóirodás meggyőződésén túlmenően – amit önmagában véve is árulásnak tekintettek – miféle „kárt okozott” az országnak a szovjet hatalmi szervekkel fenntartott, törvénybe ütköző kapcsolataival – ha voltak ilyenek –, hanem kizárólag azzal foglalkozott, hogy 1942-ben, miután az usztasák Zágrábban letartóztatták – mellesleg tüzet nyitott rájuk –, beszerverték-e kémszervezetükbe. Azt bizonygatta, hogy igen. Azért-e, hogy a tájékoztatóirodások se kapkodjanak Hebrangért? Mert mit kezdhetek egy ilyen jól bemártott mártírral? Bizonyítékul Milatović az 1945-ben zsákmányolt usztasa irattárak anyagát, a háború után Jugoszláviának kiszolgáltatott usztasa vezetők kihallgatási jegyzőkönyveit, Hebrangnak az usztasa fegyházakból a kommunista vezetőséghez kicsempészett leveleit használta fel. Ezek feltehetőleg eddig is ismeretesek voltak a jugoszláv kommunista vezetőség előtt. Aligha dugdosta el azokat valaki az orruk előtt. Mégsem merült fel éveken át a soraikban, hogy Hebrang olyasmit követett volna el, ami miatt nem tölthetett volna be felelősségteljes posztot.

Milatović könyvében több utalás történt arra, hogy Moszkva már a háború alatt tájékoztatta a jugoszláv kommunista vezetőséget, miszerint a horvátországi „vezérkarba” usztasa hírszerző épült be. Az ügynek az volt a kicsengése, hogy Moszkva Hebrangra gondolt. Meg az, hogy Hebrang nem meggyőződésből, hanem azért lett tájékoztatóirodás, mert áruló volt. Nemcsak most volt áruló, hanem már korábban is az volt. Az árulás hozzátartozott az egyéniségéhez. Az usztasa vonatkozású bizonyítékokból Milatović hosszú idézeteket közölt. Nemcsak idézeteket, teljes dokumentumokat is olvashattunk fakszimilében a könyvben. Azt azonban

nem tudhattuk, hitelesek-e vagy hamisítványok voltak. Mint ahogy az sem volt bizonyos, hogy Hebrang öngyilkos lett. Több szerző szerint akár meg is ölhatték. Vladimir Dedijer például azt írta említett könyvében, hogy a titkosszolgálat egy magas rangú tisztje szerint Hebrangot a szerémségi Fruška gora hegység erdeiben ölték meg. Mindmáig senkinek sem sikerült Hebrang boncolási jegyzőkönyvét valahonnan előkaparnia. Dedijer közölte, több levéltár titkosított anyagai között is kereste, de egyikben sem akadt nyomára.

A fentiek után fel kell tennünk egy megkerülhetetlen kérdést: miként történhetett, hogy noha nem akárci, hanem Aleksandar Vučo dicsérte meg nyomatékosan könyvének irodalmi kvalitásait, Milatović az elkövetkező években mégsem, soha meg sem kísérelte, hogy akár egyetlenegy irodalmi művel jelentkezzen? A helyében mindenki más megkísérelte volna. Miért nem tette?

A talányra Vladimir Dedijer említett könyvében kapjuk meg a választ. Dedijer 1984. június 29-én, Mile Milatovićyal folytatott beszélgetése során megkérdezte, hogyan került sor a könyv megírására. Dedijer ezt tudta meg tőle: „Ranković jelenlétében Đilas adott ötletet Milatovićnak, hogy írjon könyvet Hebrangról. Milatović elkészített egy rövidebb szöveget, amelyet Đilas kibővített, s miután a szöveggel elkészült, minden lapjára ráírta nevének kezdőbetűit. Đilasnak segített valaki e könyv megírásában, Milatović azonban azt mondja, nem tudja, ki segített.”

De elhiggyük-e Milatovićnak, miszerint annyira nem érdekelt az ügy, hogy még csak utána sem járt, ki írta meg az ő neve alatt kiadott könyvet Hebrangról? Hihetjük is, nem is. Milatović ma már nincs az élők sorában, tőle nem kérdezhetünk semmit. Dedijer a fentiekhez egy bizonytalan mondatot kanyarintott: „Oskar Davičo és Jaša Levi, a *Borba* külpolitikai szerkesztőjének a nevét említik.” Arról azonban hallgatott, hogy kik említik. Nem valószínű, hogy ez a két ember segített volna Milatović könyvének kiizzadásában. Davičo mind irodalmilag, mind a kommunista mozgalomban betöltött helyét tekintve – a jugoszláv királyság alatt börtönt viselt meggyőződése miatt – túlságosan rangos volt ahhoz, hogy ilyen – mégiscsak alantas – munkába befoghassák. Volt olyan pozíciója, hogy kitérhessen az esetleges felkérés elől. Jaša Levi ugyan remek újságíró volt, de nem volt irodalmi vénája.

Dedijer így folytatta: „A Horvát Írószövetség kongresszusán, 1985 nyarán Hebrang lánya, Dunja biztos értesülésként közölte, hogy Dobrica Ćosić, a nagy szerb író, Ranković jó barátja segített Đilasnak megírni Milatović könyvét; ezt azonban Ćosić 1985. július 16-án nagy hévvel tagadta.”

Nagy hévvel? Vajon félreérthetetlenül tagadta-e Čosić a feltevést, vagy csak háborgott a gyanúsítás miatt? Szerintem csak háborgott, nem cáfolta kerekén, hanem ellentámadásba ment át. A fenti ügyben levelet intézett a Horvát Íróegyesülethez, s ezt a levelet megküldte a Szerb Íróegyesület elnökének és a Jugoszláv Írószövetség elnökének is. Ugyanezt a levelet valaki közülük 1985. szeptember 1-jén közölte a belgrádi *Književne novine* című irodalmi hetilapban. Avégből, hogy Čosić „tagadása”-nak jellegét és mibenlétét megérthessük, idézek a levélből egy hosszú, összefüggő részt, a levélnek több mint a felét.

„Tavasszal a szarajevói »Svijet« egy hajdani költő révén szétkürtölte, hogy nem én írtam azokat a könyveket, amelyeket megírtam, sőt megnevezte könyveim három szerzőjét is. Legutóbb pedig a zágrábi »Polet«, a Horvát Íróegyesület júniusi plenumáról szóló tudósításában helyt adott Andrija Hebrang lánya rám zúdított becsmérő haragjának, aki célzatosan azt állította, hogy én írtam az »Andrija Hebrang eseté«-t, amelynek Mile Milatović a szerzője.

Aminthogy nem láttam érdekesnek, hogy figyelmet szenteljek a szarajevói lap szándékának, még kevésbé volt személyes indítékom arra, hogy ezt megtegyem egy, a »Polet« által kurzívval közölt, épp oly értelmetlen, politikai kipellengérezés alkalmából, ha az nem hangzott volna el s nem lelt volna figyelmes hallgatóságra a Horvát Íróegyesületben, s ha nem kísérté volna – amennyiben hihetünk a Horvát Szocialista Ifjúság hetilapjának – hosszú taps. A. Hebrang lányának az állítása nem lepett meg, mert ezt a »felfedezést«, a hagyományos szerbfóbia szellemében, tíz évvel ezelőtt külföldön közzétette az usztasa sajtó. Nekem tehát nincs okom cáfolni ezt az inszinuációt, mert az egyszerűen abszurdum, de vannak bizonyos általános indítékaim, hogy ebből az alkalomból elgondolkozzak azon, mi történt az önök plenumán 1985. június 25-én.

Megértem a leány fájalmát és buzgalmát, hogy védje apja becsületét, miként számtalan másokét is, akik napjainkban és hazánkban az árulás bélyegét viselik. Megértem azt is, hogy számára fontosabb apja rehabilitálása, mint a róla szóló igazság. Sőt azt is megértem, hogy apja becsületét mások rágalalmazásával akarja védeni. De nehezen értem, hogy a mintegy száz megjelent író közül, akár professzionális skrupulusból, épp senki sem tette fel a kérdést: lehet-e így, minden érv nélkül beszélni egy íróról, akinek szövegei meghatározott tematikai, strukturális és stílári sajátságokkal rendelkeznek, úgyhogy könnyen elemezhetők, összehasonlíthatók, felismerhetők? Hát senki sem tette fel hangosan a kérdést: vajon A. Hebrang lánya és támogatói miért épp nekem szántak oly jelentős szerepet Andrija Hebrang sorsával kapcsolatban, illetve a szerbek részéről kiváltott »horvát

gyötrelém« ügyében? Lehetséges volna, hogy ennek a talajnak és időnek az írói akármilyen bevádolást még mindig tapssal fogadjanak? Akkor hát jogom van-e azt hinni, hogy nem véletlen az idő sem meg a hely sem, ahol ezt az agyalmányt világgá kürtölték, és a propaganda szempontjából legitimitást adtak neki? Mert ugyan miként értelmezhetném másként a figyelmet, amellyel végighallgatták, és a tapsot, amellyel jutalmazták A. Hebrang lányát, Stipe Šušteršič, a Horvát Kommunista Szövetség Központi Vezetősége elnökségi tagjának jelenlétében, amiről a Horvát Szocialista Ifjúság lapja 1985. július 7-én kimerítően tudósít.

Mindenekelőtt megállapítható: Andrija Hebrang lányának, figyelmes és lelkes hallgatóinak a Horvát Íróegyesületből és a Horvát Szocialista Ifjúság lapjából igen jól kellene tudniuk, egyedül ki dönthetett Andrija Hebrangnak, Jugoszlávia legszűkebb politikai vezetősége tagjának sorsáról. Erről ebben a térségben tájékozatlanság és tudatlanság nem létezhet. Tehát ebben az esetben alighanem a bátorság hiányáról beszélhetünk, hogy az utólagos harag a helyes cím felé irányuljon, afelé, aki sérthetetlenül rendelkezett mindenről, visszavonhatatlan döntéseket hozott emberekről és népekről, politikáról és könyvekről.” Čosić természetesen arra utalt, hogy Hebrang sorsáról csak Tito dönthetett.

Méghogy Čosićnak nem volt „oka cáfolni”? Mi kellett volna még, hogy „oka” legyen? S kinek lett volna oka, ha neki nem? Idejében mondjam: Čosić megbocsáthatatlan arroganciájának tartom, hogy Dunja Hebrangot nem volt hajlandó a nevének nevezni, hanem csak „Andrija Hebrang lány”-ként aposztrofálta. Dunja Hebrang egy hónap múlva, 1985. október 1-jén nyílt levélben válaszolt Čosićnak, ugyancsak a belgrádi *Književne novine*-ben. Az alábbiakban öt észrevételét emelem ki. A legfontosabb észrevétele az volt, hogy a szerzősége vonatkozó állítása nem célzatos, hanem igaz, s ezt „Čosić fia, Dobrica sem tagadta deciden”. Értsd, sehol sem írta le kerekén, hogy Milatović könyvének nem ő a szerzője. Magam is úgy vélem: ahelyett, hogy lapokon át kerülgette a kását, a kételyeket eloszlatandó célszerű lett volna a fenti rövid mondatot leírnia. A sértett önértet vagdalózása Čosić részéről nem oszlatja el a gyanút. Nem cáfolat. Dunja Hebrang – második észrevételként – ezt állította: Čosić „társszerzősége” Belgrádban és Zágrádban több mint huszonöt éve nyílt titok. Ha utána számolunk, akkor ezzel az ötvenes évek második felébe kerülünk. Harmadik észrevétele: Andrija Hebrang sorsával kapcsolatban Čosićnak csupán az íródeák szerepét tulajdonította, s nem valami más, „jelentős szerepet”, miként Čosić láttatni szerette volna. Negyedik észrevétele: Čosić üzelméhez semmi köze a két nemzetnek, a szerbnek és a horvátnak, akiket Čosić a saját ügyében egymásnak akar ugrasztani, hiszen egyikük sem hatalmaz-

ta fel Čosićot arra, hogy azt művelje, amit művelt. Az ötödik észrevétel: a sajtóban öt éve folytatásos tárcákban, amelyeknek az *Andrija Hebrang esete* című könyv a forrása, hazugságokkal traktálják az olvasókat, s vad hajsza folyik az az ember ellen, akinek sohasem volt joga s lehetősége védekezni, s ez önmagában véve is tiltakozásra sarkallhatná azt a személyt, aki veri a mellét, hogy humanista.

Mindazonáltal látni való: Dunja Hebrang is csak állít, de nem bizonyít. Egyetlen bizonyítékkal, sőt érvel sem támasztotta alá Čosić szerzőségét. Másnak sem sikerült a szerzőségre nézve mindmáig bizonyítékot előkaparnia. Nemcsak Čosićra, hanem bárki másra vonatkozóan sem. Tény azonban, hogy a könyvet *valaki* megírta. A könyv létezik. A pusztá fogadkozás a szerző kilétéről kevés. De ha valaki a szubjektív és objektív körülmények láncolatában okokat és érveket csoportosítva *valószínűsítene* a szerzőt? Ha kevesebb is a bizonyosnál, a valószínű mégiscsak előrelépés a pusztá állításhoz képest. Megkíséreltem tehát valószínűsíteni, hogy Milatović könyvét mégiscsak Dobrica Čosić önthette végleges formába. Erre azért szánom rá magam, mert Čosić kitért a felettébb indokolt cáfolat elől. A valószínűsítés érdekében fel kell vázolnom azt a helyzetet, amelybe Čosić belepottyant, amikor a jugoszláv pártközpontban Ranković és Đilas úgy döntött, hogy Hebrang esetét egy nyomozati könyv kiadásával le kell zárni. Nyilván azért, mert az eset valami miatt a körmükre égett. Miközben a szerzőnek kiszemelt személyről – Milatovićről – kiderült, hogy képtelen teljesíteni ezt a feladatot.

Lássuk tehát Dobrica Čosić helyzetét 1952-ben. Čosić falusi legényként, befejezve az alsófokú mezőgazdasági iskolát, 1941-ben, tizenhét éves fejjel elment a Rasinjei Partizánalakulatba, amelyben a háború végére a politikai komisszárius posztjára került. Innen kinevezték a *Mladi Borac* című szerbiai ifjúsági politikai hetilap főszerkesztőjéül. A *Mladi Borac*ban, miként Čosić a Slavoljub Đukić *Čovek u svom vremenu* (*Az ember a maga korában*) című, *Razgovori sa Dobricom Čosićom* (*Beszélgetés Dobrica Čosićtyal*) alcímet viselő, Belgrádban 1989-ben kiadott könyvében elmondta, politikai cikkek mellett riportokat, sőt egyik-másik háborús élményét is leírta, amelyek „elbeszélésre emlékeztettek”. Író és értelmiségi ismerősei azonban, akikkel a szerkesztőségi munka során ismeretséget kötött, rendre tudomására hozták, hogy azok az „elbeszélésre emlékeztető” írások egy fabatkát sem érnek. Ezzel azonban korántsem vették el Čosić kedvét a szépirodalomtól. Az alsófokú mezőgazdasági iskolában irodalmat sem, nyelvet sem tanítottak. Čosić olvasni kezdte azokat a könyveket, amelyeket értelmiségi ismerősei szóba hoztak. Csakhamar átkerült a Szerbiai Kommunista Párt Központi Vezetőségének Agitpropjába apparatcsiknak, ahol a kultúra és a

művészet irányítása dolgában ügyködött. „Akkor rántört 1948 – vallotta Ćosić Slavoljub Đukićnak. – Nagy megrázkódtatás érte a lelkünket. Nagy elképedés, zavar, bizonytalanság. A Tájékoztató Iroda két alapvető érzést váltott ki bennem: azt, hogy nem igaz, meg azt, hogy igazságtalanság. Meg voltam győződve róla, hogy Sztálin össze fog roppantani bennünket. De noha a csatát el fogjuk veszíteni, kész voltam kitartani abban a vereségben. [...] Ez az érzés azonban, a győzelmünkre vonatkozó kételyeim, azt a szükségérzetet keltették bennem, hogy írásban nyomot hagyjak magam után. Hogy tanúskodnom kell nemzedékem becsületes harcáról a Szovjetunió mellett. Voltaképpen én és az elvtársaim, a szerb partizánok, 1941-ben sokkal inkább Moszkváért, semmint Belgrádért harcoltunk. Lelkünkben inkább a Szovjetunióért véreztünk, mint az új Jugoszláviáért. Valamiképpen kötelességemnek éreztem, hogy leírjam a szerb partizánok szenvedéseit, harcát és reményégeit. Hadd tudja meg az utókor, milyen romantikusan és fanatikusan ontotta vérének egy nemzedék egy olyan világgért, amely ezt nem érdemelte meg.”

Ennek nevében kezdte Ćosić írni a Rasinjei Partizánalakulat krónikáját. Amolyan tényközlő szöveg volt, s miután mintegy ötvenlapnyi anyaggal elkészült, eljuttatta Veljko Vlahovićhoz, aki a jugoszláv pártközpontban kimagasló poszton ugyancsak ideológiai természetű ügyekkel foglalkozott. „Olvasnod kell minél többet Makszim Gorkijtól, minél több szovjet írótól, Solohovtól, úgy gondolom, hogy van tehetséged, és be kell fejezned ezt a kéziratot” – vélte Vlahović. Azt sugallta neki, hogy vegyen ki szabadságot, s írjon. Sőt azt is megkérdezte tőle, mennyi időre volna szüksége. Ćosić kész volt a válasszal: három hónapra. Ez, miként Ćosić közölte, 1949-ben történt. És csakugyan, 1950 tavaszán Ćosić megkérte Mitra Mitrovićot, az Agitprop szerbiai vezetőjét, eszközöljön ki számára a Politikai Bizottságnál háromhavi szabadságot. Csak egy hónapnyit kapott. Rábeszélte Oskar Davićot, akitől sokat tanult az írói mesterségről, s aki épp *Višnja za zidom* című művét készült írni, menjenek együtt a Ribarska Banja nevű fürdőhelyre, ahol ki-ki a saját művén dolgozna. Ćosić azt a művét kívánta megírni, amelynek később a *Daleko je sunce* címet adta. Davičo ráállt, s a fürdőhelyen kemény munkarezsimit vezetett be. Három nap múltán Ćosić elpanaszolta Davićónak, hogy amit ír, az semmit sem ér. Davičo rábólintott, hogy úgy van, az egy nagy nulla. Azért nem szólt neki előbb, mert bízott benne, hogy majd maga is belátja. Azt tanácsolta neki, üljön le, s gondolja ki újra a leírandó cselekményt. Ne ragaszkodjon ahhoz, ami így vagy úgy valahol valakivel megtörtént. Amikor kész a ki-gondolt cselekménnyel, ossza fel fejezetekre. Azután lásson hozzá, és írjon sorjában mindenről mindent, ami az eszébe jut. Ćosić szerint így is tör-

tént, s megtoldva kissé az engedélyezett szabadságot, negyven nap múltán elkészült a *Daleko je sunce* kéziratának első részével. Egy kis ideig ismét a munkahelyén, az Agitpropban dolgozott, majd újra szabadságért folyamodott. Ekkor két hónapot kapott. Ismét rábeszélte Davičót, tartson vele, ezúttal Arandelovačka Banjába, ahol be is fejezte a könyvet, s azt a címet adta neki, hogy *Légy a bíró*. Slavoljub Đukić csodálkozó kérdésére, honnan ez a cím, Ćosić így válaszolt: „Éppen ez fedte fel motivációm hátterét. Ugyanis én nem a mai, hanem a jövőbeli olvasónak írok, annak, aki majd megtalálja ezt a kéziratot, és megérti, kik voltak azok az emberek, akik a fasizmus ellen, a Szovjetunióért és a szocializmusért háborúztak, azon az áron, hogy száz szerbet egy németért, akiket azután 1948-ban olyképpen ítéltek el, miképpen a Tájékoztató Iroda tette.”

Végül a könyv mégis *Daleko je sunce* – magyarul *Majd megvirrad már* – címmel jelent meg. A kézirat 1951 elején két kiváló kritikus, Isidora Sekulić és Milan Bogdanović kezébe került, akik el voltak ragadtatva tőle, kiadásra ajánlották a Prosvetának, s július 7-én, a szerbiai felkelés évfordulóján a regény már a kirakatban díszelgett.

A könyv megjelenté után Ćosić oda szándékozta hagyni állását, és hivatásos íróként szeretett volna élni. „Az irodalmi lehetőségek közül akkor leginkább a tájékoztatóirodások drámája és tragikuma izgatta” – írta Slavoljub Đukić. Ki tudja, miért épp ez? Barátai azonban, Antonije Isaković, Oskar Davičo, Borislav Mihajlović tartózkodva fogadták elképzelését. Ćosić szóba hozta az ötletet Milovan Đilasnak és Veljko Vlahovićnak is, de ők is elengedték a fülük mellett. „Ćosić eltökélt kitartása után Đilas engedett, és azt mondta neki: »Ha épp annyira érdekelnek, és szeretnél igazi sztalinistákat látni, emigránsokat és NKVD-seket, rendben van, beszéllek Markóval [Rankovićtal – M. N.]. Ha ő megengedi, látni fogod, mi a Tájékoztató Iroda és a sztalinizmus« – olvashatjuk Slavoljub Đukić könyvében. Közvetlenül utána ez következik: „Aleksandar Ranković csakhamar fogadta Ćosićot és közölte vele, megnézheti, amit akar, s beszélhet, akivel akar. »De látni fogod, ezek az NKVD ügynökei, tőlük nem tudod meg, mi az igazság. De ez a te gondod. Megparancsoltam, hogy fogadjon a Mermer igazgatója, s tegye lehetővé, hogy mindent megtudj, amit kívánsz. Jelentkezz az UDB [az állambiztonsági szolgálat – M. N.] rijekai felhatalmazottjánál, aki majd elvisz a Szigetre.«” Ehhez Slavoljub Đukić a következő mondatot fűzte: „Így lett Dobrica Ćosić az első jugoszláv polgár, aki nem hivatalosan, saját akaratából, 1952 nyarán, meglátogatta a tájékoztatóirodások úgynevezett »táborát«.”

Mármost kíséreljük meg kiszámítani, mikor írhatta meg az, aki megírta, Milatović könyvét? Minthogy Vučo kritikája 1952 júliusában jelent

meg, valószínű, hogy Milatović könyve 1952 tavaszán látott napvilágot. A könyv kifizására – akárcsak Ćosić regénye esetében – fél évet számíthatunk, tehát Milatović könyvének kézírata 1951 őszén kerülhetett nyomdába. Ezért valószínű, hogy Milatović könyvét 1951 eleje és nyárutója között írták.

Mit tehetett tehát 1951 elején Đilas és Ranković, midőn kiderült, hogy Milatović annak ellenére sem tudja megírni a könyvet, hogy Đilas leírta neki, mit foglaljon bele, milyen legyen a felépítése? Feltehetően ugyanis ezt vethette Đilas papírra. Természetesen új, megbízható íródeák után néztek. Aki nem fogja kifecsegni, hogy ez a könyv nem a feltüntetett szerző tényhű szövege, hanem csak amolyan csinálmány. Szerintem természetesen Dobrica Ćosićhoz fordultak. Róla – első regénye alapján – épp akkortájt derült ki, hogy most már hitelesnek érzékelhető történeteket tud írni. Úgy érezhették, Ćosić adva van számukra. Az írástudást nekik is köszönhette, hiszen tőlük kapott szabadságot a „kiképzésre”. Ćosić felettese, Mitra Mitrović, a szerbiai Agitprop vezetője, Milovan Đilas felesége volt, Đilas pedig a jugoszláv pártközpontban vezette az Agitpropot. Alighanem azt szimulálták, hogy ennek a különleges könyvnek a megírása rendkívüli pártfeladat, s Ćosićnak az Agitprop belüli munkakörébe utalták. Ćosić többszörösen elkötelezettjük volt, a feladat pedig a Tájékoztató Iroda elleni küzdelem jegyében fogant, amire Ćosić szubjektíve is indítva volt. Ha feladatként osztották ki rá, aligha utasíthatta el. Ne feledjük, voltaképpen „ismeretlen fiatalember” volt, miképpen Bori Imre is leírta. S nincs kizárva, hogy Milatović könyvének írása közben fogta el a vágy, hogy jó-maga is – mármint a saját neve alatt – a tájékoztatóirodások „drámájáról és tragikumáról” írjon egy könyvet. Így aztán azt, hogy elmeheessen a Goli otokra, inkább jutalomként kérte – s kapta – Rankovićtól. Mert ugyan miért is engedett volna Ranković a Goli otokra egy író – Ranković sohasem számított mecénásnak! – *csupán* avégből, hogy a tájékoztatóirodásokról *szépirodalmat* írjon, ha oda a felsőbb vezetőségből sem engedett senkit. Sőt: senkinek eszébe nem jutott oda dugni az orrát. És még valamit: attól a pillanattól kezdve, hogy kifejezte kívánságát, miszerint a Goli otokra látogatna, az egyszerű aparatcsik, a kezdő író úgy viszonyult Rankovićhoz, mintha tartozást hajtana be rajta, a nagy hatalmú funkcionárius pedig – miként látni fogjuk – vállalta vele szemben az adós szerepét.

Tehát nem állítom, hogy Ćosić írta meg Milatović könyvét. De a fentiek miatt valószínűnek tartom, hogy mégsem más, hanem ő a jeles könyv szerzője. Akit azonban nem elégít ki a valószínűsítés, fogadja el általam is kiemelt tényként, hogy Milatović könyvének ismeretlen a szerzője. Ismétlem: tartson ki az ismeretlen szerzőség mellett.

Mármost, mire ment Čosić a Goli otokon? Ha ezt is felvázoljuk, témánkat árnyaltabban vehetjük szemügyre. Az, amit eddig prezentáltam, újabb dimenziót nyerhet tőle.

Tehát: Čosić két hónapot szándékozott a Goli otokon tölteni, de két hét múltán dolgavégezetlenül hazament. Mi tántorította el feltett szándékától? Slavoljub Đukić könyvében erre a kérdésre így válaszolt: „Én egészen másként képzeltem el a Goli otokot. Azt gondoltam, hogy ez egy közönséges munkatábor, ahol az embereket munka közben átnevelik. Azt hittem, hogy ott majd megismerhetem az úgynevezett »kofferosokat«, a Komintern embereit, a szovjet hírszerző szolgálat embereit. Meg akartam tudni, mik voltak az igazi, mély motivációik, amelyek arra készítették őket, hogy egy olyan ordinaré, szörnyű hazugság szolgálatába szegődjenek, amilyen Sztálin vádja volt. Mint író kész voltam azt hinni, hogy egy ilyen, életre szóló, vészes elkötelezettségnek mélyebb okai vannak, mint az ideológiai eltévelyedés vagy a vallásos tudat. Autentikus lélekrajzi anyaghoz szerettem volna jutni – ami egy könyv alapjául szolgált volna. Sejtelmem sem volt, ki mindenki van a Goli otokon, és milyen szörnyű életfeltételekre fogok ott találni. Akkor felfogtam, hogy a Goli otokról írni nem jelentheti azt, hogy csak azokról az emberekről írok, akik a Tájékoztató Iroda eszméit vallották. Éppúgy írni kellett volna nyomozóikról, kínzóikról, azokról, akik a Kommunisták Pártjában álltak. Meg kellett volna mondani az igazat rólunk, akik elleneztük a Tájékoztató Iroda Határozatát. Az az igazság pedig nem volt kevésbé súlyos, kevésbé kegyetlen és fájdalmas. Elszörnyedtem. Teljesen kizökkentem a kerékvágásból. Még ha lettek volna is feltételek egy ilyen könyv megírásához, nekem nem volt akkora erkölcsi erőm, írói képességem, amekkorát ez a téma, egy ilyen tartalmú, drámaiságban és tragikumban ilyen méretű mű megírása igényelt volna. Ezért csak sajnálkozhatok.”

Čosić kiábrándultságát akkor érthetjük meg igazán, ha Slavoljub Đukić könyvéből idézzük találkozását két korábbi ismerősével – természetesen az idézendőkön kívül más ismerőseivel is találkozott –, miáltal az ügy számára személyes dimenziót nyert.

„A kőbányában, ahol a Goli otok-i követ törték, az első kőfaragó, akivel találkozott – írta Đukić –, Adolf Štumf volt, a filozófia tanára a pártiskolából. Štumf eszéki zsidó volt, mintegy tíz évet töltött a Szovjetunióban, a jugoszláv párt képviselője volt a Kominternben, a háború után pedig visszatért Jugoszláviába, és a pártfőiskolán dialektikus és történelmi materializmust adott elő.

Čosić megörült: íme egy igazi ember igaz beszélgetéshez. Odalépett Štumfhoz, a kezét nyújtotta, s azt mondta: »Jó napot, tanár elvtárs.« Štumf

felegyenesedett, vigyázzba vágta magát, lehajtotta a fejét, és hallgatott. Čosić megmeredve tartotta kinyújtott kezét, Štumf ugyancsak megmeredve állt, kezét combjára szorítva.

Balorda [a főnyomozó – M. N.] vezényelt: »Štumf, üdvözlöd a tanítványodat!« Mivel Štumf ijedten és gyanakodva bámult, Balorda megismételte parancsát, a tanár pedig kezét nyújtott Čosićnak.

Miközben Balorda kissé eltávolodott, Čosić megkérte Štumfot, hogy üljön le, és megkínálta cigarettával. Leült, de nem vett a cigarettából: »Van énnekem napi adagom, és nem vagyok méltó arra, hogy az ön cigarettáját szívjam.«

Čosić elképedve: »Miért ne volna méltó, tanár elvtárs? Miről beszél, én az ön tanítványa vagyok, nem nyomozó, íróként jöttem, hogy beszélgessek önnel. Ön jól ismeri a munkásmozgalom történetét és tudja, hogy ez csak egy epizód, ami a munkásmozgalmat kíséri. Ön letölti a büntetését, és visszatér a normális életbe, mi pedig ismét elvtársak leszünk.«

A sikertelen noszogatás után, hogy fogadja el a cigarettát, Balorda oda szólt: »Fogadd el a cigarettát a tanítványodtól.«

Štumf végre elvette a cigarettát, és ezt mondta: »Sohasem lehetünk mi többé pártbeli elvtársak, mert én elárultam a Pártomat és az eszméimet, örök időkre megszegyenültem, és nem vagyok méltó a normális életre.«

Miután nem sikerült tanárját emberi beszélgetésre készíteni, Čosić megkérdezte: »Miként viseli el a tábori életet és a munkát?«

Štumf: »Kitűnően, a Párt olyannyira a gondunkat viseli, hogy azt nem érdemeljük meg. A nyomozó elvtársak nagyszerű kommunisták és becsületes emberek. Itt minden rendben van, Čosić elvtárs!«

Hadd lássuk Čosić másik találkozását a Goli otokon!

„A tanárommal történt találkozásom után, akitől a legnagyobb igyekezetem ellenére sem hallottam egyetlen mondatot sem, amelynek igazságtartalmát elhihettem volna, találkoztam Stefan Mitrovićtyal, a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Vezetősége Agitpropjának titkárával, aki egyébként egykoron felettes vezetőm volt. Hozzáléptem, éppúgy köszöntöttem, mint Štumfot, s ő is úgy állt, mint a cövek, akit én önérzetesnek és büszkének ismertem, aki az agitpropbeli összejövetelekről úgy maradt meg az emlékezetemben, mint rátermett vezető, mert a világ összes kérdéseire a legtömörebb és legvilágosabb válaszokat adta. Megkérdeztem tőle:

»Hogy érzed itt magad, Stefan elvtárs?«

»Miért kérdezed, Dobrica elvtárs, hiszen mi arra sem vagyunk méltók, hogy ez a nap melengessen bennünket. Nem vagyunk méltók arra, hogy ezt a szent földet tapossuk, márpedig tapossuk, és a nap is csak a mi Pártunk-anyácskánk kegyeinek köszönhetően melenget bennünket.«

– Minden kísérletemet, hogy a Párt gyengédségét és kegyét gyötremnek lássam a kőtörőben, Stefan Mitrović a rá jellemző hevességgel és pátosszal utasította vissza, lírai-kommunista, forradalmi és montenegrói hangnemben: utálkozva önmaga felett és elragadtatva a Párt kegyeitől. Így a második kísérletem is avégből, hogy megtudjam az igazat egy »törőlmetszett tájékoztatóirodástól«, professzionális kíváncsiságom szempontjából kudarccal végződött.”

Szerintem ezek után érthető, hogy Ćosić két hét múltán lelombozódva távozott a Goli otokról, s belátta, képtelen művészien kifejezni azokat a mély lelki indítékokat, amelyek egy embert tájékoztatóirodássá formálhattak.

A történethez azonban hozzátartozik az is, mit tett Ćosić ezek után. Slavoljub Đukić könyve szerint felkereste Đilast, akinél épp Dedijer és Vlahović tartózkodott. A két utóbbi helytelenítette, hogy Ćosić a tájékoztatóirodások sorsa miatt kesereg. Đilas azonban rájuk szólott: „Várjatok, Dobrica súlyos dolgokról beszél. Ezek felett nem térhetünk csak úgy napirendre. Fölvívom Rankovićot, fogadjon, mondj el neki mindent.” Így került el Ćosić Rankovićhoz. Ranković egy ideig hallgatta, majd félbeszakította, s hívta Kardeljt, hadd hallja ő is, mit tapasztalt Ćosić. Slavoljub Đukić szerint Ćosić mindent sorjában elmondott, s többször megismételte, hogy „ez nem az emberek átnevelését, hanem megsemmisítését szolgáló tábor, méghozzá a leglehetősebb módon”. Kardelj csakhamar kifakadt: „Jól van, Marko, miféle baszomság az ott!” [Az eredetiben: pizdarije – M. N.] Đukić szerint: „Ranković fölvonta a vállát, és így válaszolt: »Mondtam én Ćecónak, hogy ott nincsen minden rendben, de te is ismered Ćecót!«” [Ćeco – Rankovićnak, a belügyminiszternek a helyettese, az állambiztonsági szolgálatnak a vezetője – M. N.] Kiderült, hogy Ranković 1951 augusztusában járt a Goli otokon. „Ranković beismerte – írta Slavoljub Đukić –, hogy annak alapján, amit látott, gyanút fogott, de nem járt utána, hogy milyen a tényleges helyzet.” Ćosićot ezúttal megbízta, mondjon el mindent Ćecónak.

Miért nézte el Ranković Ćosićnak, hogy leégesse őt a környezete előtt? Utóvégre Ranković olyan színben tűnt fel, mint aki gyanakvása ellenére nem jár utána lelkiismeretesen, mi történik a rá bízott ügyekkel, s Ćosićnak kell jönnie, hogy kinyissa a szörnyűségekre a szemét. Közben sarokba szorítva, a helyettesére hárítja a felelősséget. Mivel kötelezte le Ćosić olyannyira Rankovićot, hogy később is a legszokatlanabb kérésekkel ostromolhassa, Ranković pedig igyekezzen a kedvében járni? Vagy talán törlesztette az adósságát? Például 1954-ben a szovjet írók kongresszusán Ćosić megismerkedett Leonid Leonovval, s mert el volt vele ragadtatva mint emberrel is meg íróval is, Rankovićot megkérte, intézze el pártvona-

lon, hogy Leonov vendéggént Jugoszláviába látogathasson. Kinek juthatott volna eszébe ilyen kéréssel zaklatni Rankovićot, s elvárni tőle, hogy intézkedjen? Talán annak, aki volt szíves megírni Milatović könyvét akkor, amikor Rankovićnak oly nagy szüksége volt rá?

Ezzel talán be is fejezhetem a történetet.

Ranković végül intézkedett, s a Goli otokon történtek is némi változások, de az már egy másik história. Akit az is érdekel, lapozza fel Dragan Marković *Istina o Golom otoku (Igazság a Goli otokról)* című könyvét.

Amikor Bori Imrével 1952-ben Szarajevóban élvezettel elolvastuk az *Andrija Hebrang esetét*, álmunkban sem gondoltunk arra, hogy a háttérben mennyi titokzatos összefüggés, bonyodalom, sőt aljasság rejlik. S abból az elkövetkező években mi minden kerül napvilágra. S mi marad titoknak évtizedek múltán, a mai napig is.

Lehull a bikini

Bikini-demokrácia. Kosztolányi Dezső Színház

A szembe csöpögtetett citromlé könnyeket fakaszt. Másként már sírni sem tudnánk? S míg tisztulnak a könnycsatornák, a San Franciscó-i Moon Duo *Killing Time* című korongja forog, Babits *Fekete ország*ának sorait szavalják a Krétakör FEKETEország című színházfilmjének stílusában a *Bikini-demokrácia* színészei: „Fekete országot álmodtam én, ahol minden fekete volt, minden fekete, de nem csak kívül: csontig, velőig fekete, fekete, fekete, fekete.” Pusztá politikai provokáció, több sebből vérző színházi előadás vagy formabontó színpadi darab?

Plénumok és plánumok

A munkagyűlés (plénum) közvetlen demokrácia, amely során nem képviselők hozzák meg a döntéseket, hanem a plénum közössége. A munkagyűléseknek nincs eleve meghatározott céljuk, amelyeket a szabadon formálódó közösségnek el kellene fogadnia. A plénum közben fogalmazódnak meg az elképzelések, amelyek a plénum kezdetén elfogadott szavazási eljárás nyomán kötelező érvényűek lesznek az egész közösségre. Legutóbb a horvátországi „egyetemista ős”, illetve a belgrádi és újvidéki diáktüntetések alkalmával hallhattunk a munkagyűlésekről. Ezekből ihletet merített a *Bikini-demokrácia* című előadás központi része, a plénum, és ennek révén válik a közönség az előadás részesévé.

A próbákként értelmezhető szabadkai, zentai és újvidéki munkagyűléseket megelőzte a színészek munkagyűlése, amelynek folyamán az előadásban való levetkőzésről döntöttek. Erről a nulladik plénumról (mint ahogyan a többi soron következőről is) jegyzőkönyv készült, ez viszont az előadásokra látogatók számára rejtve maradt. Mindennek következtében a vetkőzés

okáról számot vehetünk, ha az nem is egyértelmű. Borut Šeparović eredetileg Rainer Werner Fassbinder *Vér a macska nyakán* című darabjának átiratát tervezte megrendezni a szabadkai Kosztolányi Dezső Színházban. A hetvenes évek elején megjelent Fassbinder-szövegből megismerhetünk egy fiktív karaktert, Pheobe Zeitgeistot, aki az űrből érkezik, hogy jelentést tegyen a demokráciáról. A csillaglány azonban nem érti az emberi beszédet, bár a nyelv szavait megtanulta. Az előadás Pheobe vajdasági „tanulmányútjáról” szólt volna, amelyben számba vette volna a kisebbség és a többség kapcsolatát, kitüntetett szerepet szánva a politikának. Ám a rendező túlságosan metaforikusnak érezte ezt a megjelenítési módot, s ezért döntött a plénumforma mellett. A vetkőzés így az eredeti ötlet vagy a színészi mivolt levetkőzésének tekinthető. Mindebből a közönség leginkább azt a tanulságot vonhatja le, hogy egyes színészek meztelenül is jólöltözöttek.

Pocsolyában nincsenek viharok

A plénumokon (legyen szó akár a próbának minősülő munkagyűlésekről vagy az előadás plénumairól) két kimondott cél fogalmazódott meg: egyrészt az előre összeállított Kiáltvány az Igazi Demokráciáért című (szándékosan naiv és ezáltal is provokáló) dokumentum elfogadása és az újságokban való megjelentetése, másrészt a Kiáltvány nyomán a szavazólapok megsemmisítése a választásokon. Mivel a *Bikini-demokrácia* már a plénumok során is túllép a színpadon, hangsúlyozottan a jelenre koncentrál, s kitüntetett szerepet kap benne a vajdasági és a vajdasági magyar közélet és politika, minden mozzanatának árulkodó üzenete van. Továbbá az aktualitását jelentős mértékben növelő tény, hogy a többszintű választások előtti hetekben született meg, másodszer pedig még a kampánycsend ideje alatt is játszották – mindez pedig elválaszthatatlanná teszi a politikától. Ha idejétmúlt eszközökkel is, de a vajdasági magyar színjátszás elmúlt évtizedében példátlan módon egy kapitalizmuskritika fogalmazódik meg, s ennek egyik vetülete a választási rendszer, a parlamentarizmus bírálata. Köztudott, hogy a Kiáltvány szövegét a magyar napilapunk nem közölte le, a szerb nyelvűek pedig csak politikai hirdetésként, borsos összeg fejében lettek volna hajlandók rá. A provokációs játék működött: a média felült egy alapvetően színházi előadás kajánságának. A „Semmisítsd meg a szavazólapodat!” felhívás felkavarta az ellaposodott és unalmas, átpolitizált helyi közélet vizét (hullámokat viszont nem vetett. Magyarázat erre is adható: pocsolyában nincsenek nagy viharok). Viszont kevésnek bizonyulna a Bikini-demokrácia, ha csupán a szóban megfogalmazott üzenetek miatt született volna meg. Jelentősebbnek tartom az előadás ismertető jellegét,

amely által a politikai gondolkodásnak egy más útjával vethetünk számot – jelentősebbnek, de egyben problémásabbnak látom a Bikini-demokráciának ezt az aspektusát.

Közvetlen diktatúra

Alapvető probléma, hogy a közönség mégis egy színházi előadásra ül be, és szándékai ellenére egy plénumról jön ki. Nem etikai gondok merülnek fel elsősorban (igaz, voltak, akik azért nem voltak hajlandók a plénumokon szavazni, mert senki sem kérdezte meg őket, hajlandók-e elfogadni, hogy a színelőadás helyett munkagyűlést rendezzenek), sokkal inkább technikai jellegűek: a plénum közönsége nem motivált, hiszen nem egy cél elérése érdekében érkezett. Ennek következménye, hogy a „színészeknek” kell átvenniük az irányítást: ők határoznak a plénum moderátorának személyéről, a felszólalók sorrendjéről. (Ha szigorúan a plénum elvei szerint járnánk el, a moderátor személyét a közönségnek kellene megválasztania. Így inkább önkénynek éreztem a színészek általi irányítást. Előbb alakulhatott volna ki az előadásból a diktatúra parabolája, semmint a közvetlen demokrácia vívmánya.) Problémás a „színészek” játéka is, akik a szavahihetőséget és a közönség résztvevő hajlamát erősítendő arról igyekeztek meggyőzni bennünket, hogy nem színészekként vannak jelen. (Egy plénumon ez evidens.) S mivel a közönség gyanakvó volt, a próbaplénumok során a „színészek” hozzáállásának is változnia kellett. A bemutatón végül már nem hangsúlyozták, hogy nem színészekként vannak jelen, s a munkagyűlés valóságának látszatát nagymértékben rombolva magánprodukciókkal (hisztérikus roham, péniszmotogató) álltak elő. A megszakításokra szükség volt, hiszen a felszólalások, a szavazások megszervezése, a jegyzőkönyv készítése (erről sem kérték ki a közönség véleményét, mint ahogyan a kamerával készített felvételtől sem) vontatottá tette az előadást. Láthatjuk, egy nem kellően átgondolt ötlet a nehézségek láncolatát teremtette meg. A plénumról plénumra megjelenő irányvonalakat illetően viszont pozitív példával is szolgálhatunk. Fontos és értékes pontja az előadásnak, ahogyan a nyelvi zavart kezeli. Az első plénumokon még fülbesúgással tájékoztatták a hirtelen kisebbségbe szorult szerb ajkú plénumtagokat a történésekről. A „nem értjük egymást” itt is megmutatkozott: a félrefordítások egyes esetekben vitákhoz vezettek. Az előadásra letisztult a probléma az ugyancsak a FEKETEországból vett ötlet nyomán: a magyarul nem értő horvát és szerb, illetve a szerbül nem értő magyar vendégek számára biztosított fülhallgatók „kiütötték a biztosítékot”. Mikes Imre Eleknek a közönségnek szánt mondata – amíg az öngyújtók fényében a padosrok alatt nyögve a fülhallgatók vezetékeivel bajlódott, túrva társai szitkozódását –

akár legendássá is válhat: „Tehetek én róla, hogy ennyi baj van velük?!” (Ezért a mondatáért hajlamosak vagyunk elnézni Mikes túlzott exhibicionizmusát.) A bemutatón baj volt a plénum (színészek által meghatározott) céljával is, hiszen másodszer kellett elfogadnunk egy olyan „akciótervet” (a Kiáltvány médiumokhoz való eljuttatása), ami előszörre sem sikerült, a radikalizálódás pedig elmaradt. Ez is rontotta a „plénum” hitelességét. Hasonló baki az újvidéki plénumpróbán is megesett, amikor a vajdasági baloldal fellegrárában, az újvidéki diákmozgalom első plénumának helyet adó CK-13-ban ismeretterjesztő előadást próbáltak tartani a munkagyűlésekről... Mindezen problémák annak fényében vizsgálandók, hogy Borut Šeparović nem egy interjújában nyilatkozott úgy, hogy a dokumentarista színházat érzi leginkább közel magához.

Bikini-kétely

A bemutató szünetében Gerold Lászlóval a Bikini-demokrácia kifejezés értelmén tanakodunk. Hirtelen az ember sohasem lesz okos, meg-egyezzünk, hogy megkérdezzük Szerda Zsófiát, a Kosztolányi Színház mindenesét. „Miért szociáldemokrata? Azt kapjuk, amit a név »takar«?” – válaszolt a kérdésre kérdéssel Zsófia. Igazából Borutnak nagyon tetszett a szó, mert semmi értelme. Ha, mondjuk, tenger-demokrácia lenne, az már jelent valamit, ha nem is sokat, de valamivel többet, mint ez a kis rongydarab. S hogy honnan jutott eszébe? Ez jó kérdés. Voltak a színészek között olyanok, akik elemezgették, hogy félig lemeztelenített demokrácia? Erre ő nevetett, és azt mondta, hogy „hát ez is egy értelmezés”.

Nem lettünk sokkal okosabbak.

Az előadás plakátjaként szolgáló fényképet a Pannon Televízióban a *Bikini-demokrácia* színészeivel készített interjú során kissé retusálva, mit ne mondjak: cenzúrázva – a színészek mögötti falra rajzolt hímtagot elleplezve (de az „Érvénytelenítsd a szavazólapod!” feliratot megtűrve) – mutatták be. Ezen interjú után hajlamos vagyok azt hinni, hogy a cím mégis inkább a statisztikát a bikinivel összekötő szakállas vicchez kapcsolódik inkább: mindkettő láttat valamit, de a lényegét eltakarja.

Rendezte: Borut Šeparović. Segédrendező: Lénárd Róbert. Szereplők: Béres Márta, Pámer Csilla, Minja Peković, Baráth Attila, Mácsai Endre, Mészáros Árpád, Mészáros Gábor, Mikes Imre Elek.

Egy munkanélküli naplójából

*Kezdetben vala Simon,
és Simon munkanélküli vala...
De a nap ragyogott az égen,
A madarak csiripeltek, és a világ reményteli vala.*
(C. F.)

A Zentai Magyar Kamaraszínház Vajdaság legfiatalabb magyar színháza, most próbálgatja a gyerekcipőket, még társulata sincs. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ez nem is olyan nagy baj, hiszen így igazgatója, Vukosavljev Iván szabadon válogathat a társulatokban, hogy megtalálja a Kamaraszínház előadásaihoz a legalkalmasabb szereplőket, színházi szakembereket. Ha végigtekintünk az eddig játszott darabokon (Ionesco: *A székek*, Mrożek: *Mulatság*, Ali Taylor: *Puha pihe*, Pozsgai Zsolt: *Liselotte és a május*, Marsha Norman: *Jóccakát, mama!*) láthatjuk, repertoárja is igen színes skálán mozog. Minden egyes darab szöges ellentéte az előzőnek, s éppen ezért fokozatosan fenntartja az érdeklődést. A decemberben bemutatott *Jóccakát, mama!* – Banka Livia és Szilágyi Ágota előadásában – sokkolta a közönséget. Éppen ezért kíváncsian vártuk, hogy mi követi majd az érzelmes tragédiát. S várakozásunkat a választást illetően, a színházigazgató, aki egyben a darab rendezője is, jócskán felülmulta.

Vukosavljev Iván ezúttal is egy kortárs darabhoz nyúlt, amely stílusában, kivitelezésében és tartalmában is reciproka az előzőnek. Az előadás egyik érdekessége, hogy először láthatja ezt a magyar közönség, hiszen a drámát Pacskovszky Zsolt versfordításainak felhasználásával Lázár Szűcs Anikó fordította a Kamaraszínház számára. Carole Fréchette kanadai író-nő a *Simon 7 napja... már ha érdekelne bárkit is* című drámájában a kanadai munkanélküliek problémáit boncolgatja, ugyanakkor a zentai és a vajdasági közönséget is megszólítja, aktualitása vitathatatlan, hiszen a munkanélküliség környékünkön is igencsak nagy gond.

A darab főhőse a harmincas éveiben járó Simon Labrosse (Mess Attila), aki a munkanélküliségből szeretne kitörni, és pénzkereseti lehetőségek után

kutat, egyrészt, hogy ki tudja fizetni az albérletet, másrészt, hogy kapcsolatba léphessen egy Nathalie nevű lánnyal, aki Afrikában segít az éhezőkön. A történet nem túl bonyolult, de a kivitelezés annál érdekfeszítőbb.

Az előadás már az előcsarnokban elkezdődik: miközben bebocsátásra várunk, Simon kapcsolatot keres a nézőkkel, beinvitálja őket az előadásra/ba. Nagyon visszafogott és szerény lélek. Folyamatosan beszél a nézőkhöz, az előadás részeseivé teszi őket. Nézőként jelen vagyunk a drámában, nekünk játssza, s ezt tudatosítja is már a kezdeteknél: mi azért jöttünk, hogy megnézzük őt, ő pedig azért van itt, hogy eljátssza barátaival az életét, egészen pontosan kálváriájának hét napját, és arra kér minket, adjuk tovább a történetét, hogy ezáltal még többen eljőjenek, s a bevételből végre egyenesbe jöjjön. Simon nemcsak főszereplője saját életdrámájának, hanem rendezője is. Az előadás első néhány jelenetében, ahogy jó vendéglátóhoz illik, bemutatja kollégáit: Nathalie-t (Gál Elvira), aki a női szerepeket játssza majd és Léót (Husza Dániel), aki a negatív, idegesítő szerepeket kapta. Az előadás folyamán persze fény derül a két mellékszereplő történetére is. A három különös alak gyorsan közel kerül a szívünkhöz. Ez a trió nagyon jó választásnak bizonyult. Színházak találkozásának, valamiféle örömnepnek is tekinthető ez az előadás, hiszen Gál Elvira a Szabadkai Gyermekszínház színésznője, Husza Dániel az Újvidéki Színház művésze, Mess Attila pedig „rendes körülmények között” a szabadkai Népszínház Magyar Társulatában játszik. Azt hiszem, jutalomjáték volt ez a színészeknek is, hiszen most teljesen más környezetben és szerepkörökben próbálhatták ki magukat. Maga a szöveg, a dráma is nagy teret ad nekik. Mindannyian több szerepben is feltűnnek, pontosabban csak Nathalie és Léo, Simon végig Simon marad, ugyanakkor az ő abszurd foglalkozásai is teret adnak a játékra.

Kamara-előadást látunk, szinte a játéktérben ülünk, nagyon közel vagyunk a színészekhez, az első sorokban ülők olykor részesei is lesznek a történéseknek, hiszen egyes jelenetekben, pl. porszívózáskor a nézőnek is fel kell emelnie a lábát, nincs mese. A szereplőknek tudomásuk van a közönségről, és nekünk is jelzik, hogy tudjuk, ők tudnak rólunk. A színpadkép végig statikus: egy asztal, melyen számítógép áll s még néhány kellék játszik: whiskysüveg, teáscsésze, kis asztal, székek, ennyi az egész. Jelenetváltásoknál olykor a székeket előrébb húzzák vagy visszahelyezik, esetleg változik az asztal helyzete, s már kész is az új helyszín a következő epizódhoz. Minden csak jelzésértékű, de nem is kell több, így valóban a színészi játékot élvezhetjük.

Minden egyes nap úgy kezdődik, akár egy mese: Léo vagy Nathalie egy nagy könyvből olvasnak fel, s az aktuális nap és Simon élete között

mindig valamilyen furcsa összefüggés van: „A második nap reggelére az államadósság 524 milliárd 242 millió 613 ezer 854,89-re ugrott, Simon adóssága pedig 13854,89-re nőtt.” Vagy: „Az ötödik nap reggelén egy kiló vaj 2,94-be került, és Simon bankszámláján ugyanennyi pénz vala. Ez aztán a csodás véletlen, gondolta magában Simon. Ha ma sem lesz szerencséje, akkor soha.” Ilyen és ehhez hasonló furcsaságokban lát egy reménytelibb, szebb napot Simon. Optimizmusa és kitartása irigylésre méltó, megmosolyogtató, ugyanakkor elszomorító is. Zárt ajtókon kopogtat, kilöki, megfenyegetik, vagy csak elkerülik. Az előadás folyamán végigkövethetjük Simon kálváriáját, ahogyan megpróbál fennmaradni és túlélni a nehéz időket. Feltételezhető, hogy semmihez sem ért, s éppen ezért igencsak furcsa foglalkozásokkal próbál pénzt keresni. Egész életében abból élt, amije volt, éppen ezért most „élete drámájából” szeretne profitálni. Az előadás tehát két síkon fut: egyrészt megismerjük Simon hét napját, másrészt időről időre kiköppenünk a történetből, és beleesünk Nathalie és Léo életébe, akik Simon hét napjában a maguk öt percét szeretnék kihasználni. Az előadás végig kommunikál a közönséggel, a történetből olykor kiszólnak a szereplők, Simon is folyamatosan molesztálja az első sorokban ülőket névjegykártyáival, privát beszélgetéseivel. Olykor utasítja is őket, hogy most hahogjanak, vagy most már hagyják abba. Szentelenül „beszól” a közönségnek.

Nem klasszikus színház ez, olykor a kellékek is csak jelzésértékűek: az egyik legérdekesebb az a többfunkciós fadarab, amely egyszer porszívó, máskor sóprű és felmosó, végül pedig vadászpuskává transzformálódik.

A helyszíneket tekintve a történet nagy része Simon bérelt lakásában játszódik, ahol is folyamatosan videóüzeneteket vesz fel Nathalie-nak, az Afrikában élő szerelmének. Érdekes az ultramodern és a „primitív” világ ütköztetése: miközben Simon Nathalie-nak mesél a kor jellemzőiről (autó, távirányító, házsám) egy kis palatáblaszerűségre vázolja fel azokat krétával, amit aztán a webkamerának mutat meg. A felvételt, amelyet a lánynak rögzít, egy nagy kivetítőn láthatjuk: ez azért is szerencsés megoldás, mert így nyomon követhetjük Mess minden rezdülését, egy percre se tűnhet el a szemünk elől. A kamera szinte behatol a színész magánszférájába, hiszen leplezetlenül az arcot helyezi a középpontba. Ugyanakkor az előadás folyamán a kivetítőn különös képeket látunk (Baráth Attila összeállítása), hogy egy percre se feledjük, furcsa, összezavarodott világ ez a mai.

Az eljátszott hét nap folyamán megismerjük azokat az igencsak furcsa foglalkozásokat, amelyekkel Simon a túlélésért harcolt. Láthatjuk őt érzelmi kaszkadőrként, magánközönségként, mondatkiegészítőként, de egomagasztaló, lelkiismeret-könnyebbitő és csomagátvevő állásokban is.

Gál Elvira, Huszta Dániel és Mess Attila a Simon 7 napja című előadásban

Az abszurd foglalkozások alkalmával Mess nagyon is emberi és lelkes. Jól szót ért az emberekkel, s megtalálja a nekik leginkább szükséges „munkást”. A szövegnek minőségi humora van, a karakterek éppen ezért nagyon szerethetők. Miközben a közvetlen környezetünk is a munkanélküliséggel küzd, nagyon átérezzük Simon problémáját, kilátástalan helyzetét, mégis sokszor mosolygunk az esetlenségén. Az egyes szakmaváltoztatásoknál ő is figurát vált, s nagyon jó pszichológushoz méltón kinyomozza, kinek mire is van szüksége. Gál Elvira és Huszta Dániel pedig az „áldozatokat” jelentik meg, akikre Simon „rávarrja” magát.

Nathalie Simonnal egy újsághirdetésen keresztül ismerkedett meg, ahol Simon szereplőket keresett az élettörténetéhez, s a véletlen úgy hozta, hogy őt is Nathalie-nak hívják, akárcsak a férfi valós életének női főhősét. Nathalie a hétköznapi szájórákra jár, nem véletlenül. Különös dolgokat vél ugyanis felfedezni testében, orvosokkal konzultál, mert azt feltételezi, hogy van valaki a hasnyálmirigyében (ez csak az előadás vége felé derül ki, amikor is megnézhetjük a titokzatos CD-lemezt, amely az előadás folyamán többször is fel-felbukkant: a bensőjében „tátongó szájnak” az ultrahangfelvétele). Nathalie kissé bolondos, furcsa, saját világában él, és éppúgy, mint a legtöbb ember, önmagával van elfoglalva. Gál Elvira nemcsak Nathalie figuráját formázza jól, hanem a Simon életében megjelenő többi női figurát is: a néznivaló nő szerepében visszafogott, szé-

gyellős, de később engedve hiúságának, kitárulkozó. „Befejezetlenként” kissé heves, bunkó és okoskodó. Végrehajtóként gögös nő, kicsit ostoba, de határozott, öregként érdeklődő. Az új szerepkörökben új színészként lép a színpadra, mindegyik jellemet más módon formálja meg. Az előadás egyik nagy előnye, hogy a három színész több szerepkörben is feltűnik, s így nem unjuk őket.

Léo története is igencsak abszurd: gyermekkorában a fejére esett egy téglá, ezért nem tudja kimondani a pozitív hangzású szavakat. Léo Simon életében az antipatikus és utálatos férfiszerepeket alakítja. Pénzt gyűjt egy agyműtetre, hogy pozitívan gondolkodhasson, és ki tudja mondani a kellemes, boldogságot sugalló szavakat is. Igazán furcsa fráter. Mivel ő is több szereplőt formáz meg, nagy teret kap a megnyilvánulásra. Az egyik talán legjobban sikerült figurája az első napon alakított agresszív férfié, aki csak dühöng mindenben, s akire „rátör” Simon, az érzelmi kaszkadőr. Nagyon érdekes, amikor is a színház a színházban jelenetben (merthogy ezt látjuk) kiesik a szerepéből, és a „botpuskájával” újra és újra lelövi Simont, holott a forgatókönyvben nem ez szerepel. Ebben a furcsa helyzetben a karakternek nehéz hihetően kiesni a szerepéből, úgy, hogy az érezhető és értelmezhető legyen, de Huszta jól megoldotta. Léónak kevesebb „magánjelenete” van. Figurái, mivel mindig antipatikus karaktereket játszik, kissé összefolynak, szinte mind egyforma, nincs különbség köztük. Kissé zárkózott, az előadás folyamán gyakran elvonul verset írni. Mégis szerencsés, hiszen Léo, azaz Huszta is megkapja a maga öt percét az előadásban, mikor is bemutathatja egyik (az előadás folyamán?) költött versét. Szinte egyik pillanatról a másikra szabadul el a pokol a színpadon: nemcsak elszavalja, hanem egy sajátos performance kíséretében elő is adja a nagy művet, melynek szövege és előadásmódja is meghökkentő: „Téglazápor veri az átkozott földet! / Piros téglák, rohadt nagyok, / Potyognak, mint a csillagok, / Lyukat ütnek a tetőkbe... / ...Potyognak, mint a csillagok, / Lyukat ütnek a tetőkbe, / A házak cserepébe, / Szétloccsantnak minden épet / Gyermekálmot és meséket / Hull a zápor, téglazápor, / Reccsen a fa, szállong a por... / Hull a zápor, téglazápor, / Fallá nő a téglazápor, / Rohadt nagy fal nő téglából, / Siratófal, könnyeket kér, / Ember többé nem remél. / Gyűlölöm / Gyűlölöm a sajtót, / Gyűlölöm a sajtót, / Gyűlölöm a kekszet, / Gyűlölöm a kokszot, / Gyűlölöm a viselős nőket, / Gyűlölöm a képviselőket, / Gyűlölök elmenni, / Gyűlölök nem menni...” A performance alkalmával előkerül egy tojás, melyet befal, tüzet olt el puszta kézzel, tollak kerülnek szerepbe, és még egy szegény kismacska is színpadra „lép”. Közben Huszta folyamatosan koreografálja szövegét, belefeledkezik a versbe, s változtatja

intonációit. Képességében, előadásmódjában és szövegében is igen jól sikerült ez a jelenet.

Simon s foglalkozásai abszurdak, de a világ hívta elő ezeket a szakmákat. Az egomagasztalás, a magánközönség s a lelkiismeret-könnyebbítő a 21. század emberének társai, munkásai. Csak a szakma abszurd, hogy miért van rájuk szükség, azt klasszikus jelenetekből egyszerű levezetéssel bizonyítják a színészek.

S a mesének vége lesz, de Nathalie-hoz nem kerülnek el a videóüzenetek, s a lakbér se lett kifizetve. Rossz mese ez. S végül meghajlás, taps, a nézők készülődnek, indulnak. Erről már nem szokás írni egy kritikában. Mikor „fellelegzünk”, s már kapcsolnánk be a mobiljainkat, az előcsarnokban ismét Simonba botlunk, aki egy megafonon keresztül tovább „molelesztál” minket, kiszúr néhány személyt, akiknek felajánlja a szolgálatait, mint mondatkiegészítő, egomagasztaló vagy lelkiismeret-könnyebbítő. A letámadott néző pedig lecsapott fejjel szedi a folyosón a lábát, vagy mosolyogva háritja el a színész szolgálatait. A színház – a nézők megdöbbenésére – kimegy az utcára!

A dráma az abszurd, kicsavart világot szimbolizálja, s a világ peremére szorult ember vergődését. Tragédia és komédia. S mi mégis csak nevetünk... Összegezve: az előadás a kitűnő színészek, a kiváló szöveg és egy kreatív rendező szerencsés találkozása.

